

SoBiAD

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

HUKUK ve İKTİSAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (Online)

ISSN: 2146-0817

Yıl: 2025 Cilt: 17 Sayı: 1

Amaç ve Kapsam

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) içerisinde Ekonomik Kamu Hukuku, Regülasyon İktisadı, Mülkiyet Hakları İktisadı, Kurumsal İktisat, Kamu Tercihi, Anayasal İktisat, Sosyal Sermaye, Vergi Hukuku, Suç Ekonomisi, Yolsuzluğun Politik İktisadı, Çevre Ekonomisi ve Çevre Hukuku, vb. alanlarında yazılmış makalelere yer verilir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi'nin amacı Hukuk ve İktisat Yaklaşımı (Law and Economics Approach) alanındaki çalışmaların ülkemizde yaygınlaşmasına hizmet etmektir. Hukuk ve İktisat Yaklaşımı genel olarak iktisat bilimindeki temel araçları, varsayımları ve metodolojiyi kullanarak formel ve informel kuralları ve kurumları inceleyen bir inter-disipliner (multi-disipliner) araştırma alanıdır.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir. Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.

- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmaları olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt –bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD), yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (online) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (open access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| Index Copernicus | Sobiad Atıf Dizini | Academic Research Index | AJIndex | InfoBase Index | Jurix | Directory of Research Journals Index | CiteFactor | JournalGuide | Index of Academic Documents |

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) ayrıca TÜBİTAK - ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır.

KURUCU EDİTÖR

Prof. Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye, (Editör)
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Doğan Bakırtaş, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehtap Tunç, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Murat İnce, Sayıştay Başkanlığı, Türkiye
Doç. Dr. Serdar Yay, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ufuk Gencel, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hamza Onur Zenginer, İstanbul Barosu, Türkiye

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Dr. Billur Güner Cohen, Loyala University, Maryland, ABD

DERGİ SEKRETERYASI

Dr. Öğr. Üyesi Servet Taşdelen, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye

İLETİŞİM

sobiadsosres@gmail.com

**SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ**

İÇİNDEKİLER

EKONOMİ VE HUKUK YAKLAŞIMI: COASE TEORİSİ
EKONOMİ VE HUKUK YAKLAŞIMI: COASE TEORİSİ
Ufuk BAKKAL

Araştırma Makalesi

1-42

MEŞRU MÜDAFAADA İCRAİLİK ŞARTLARI
CONDITIONS OF EXECUTION IN LEGITIMATE DEFENSE
Mustafa Kemal APAN

Araştırma Makalesi

43-63

TÜRK AİLE HUKUKU'NDA ARABULUCULUĞA ELVERİŞLİLİK
SUITABILITY FOR MEDIATION IN TURKISH FAMILY LAW
Mubin Burak ÇELİK

Araştırma Makalesi

64-97

KONKORDATO DAVASINA ESAS İYİLEŞTİRME PROJESİ KAPSAM VE NİTELİĞİNİN
İNCELENMESİ
*REVIEW OF THE SCOPE AND QUALITY OF THE IMPROVEMENT PROJECT BASED ON THE CONCORD
CASE*
Filiz YENİPİNAR

Araştırma Makalesi

98-132

EK DERS ÜCRETİ, AKADEMİK TEŞVİK ve KAMU ZARARI Yükseköğretim Kurumlarında Ek
Ders Ücreti ve Akademik Teşvik Ödemelerinde Kamu Zararına Neden Olan Usulsüz ve Hatalı
İşlemler
*EXTRA COURSE FEES, ACADEMIC INCENTIVE PAYMENT and PUBLIC LOSS Undue and Erroneous Deeds
Causing Public Loss in Additional Course Fee and Academic Incentive Payments in Higher Education
Institutions*
Coşkun Can AKTAN & Murat İNCE & Mehtap ÖKSÜZ

Araştırma Makalesi

133-172

DİĞER (Editorial Notlar, Fikir Yazıları, Kitap Tanıtımı, Kitap Eleştirileri, Söyleşiler vs.)
HUKUK ve İKTİSAT YAKLAŞIMI ve TÜRKİYE'DE LİSANS VE LİSANS ÜSTÜ DÜZEYDE
HUKUK EĞİTİMİNDE HUKUK ve İKTİSAT YAKLAŞIMININ MÜFREDATA DÂHİL
EDİLMESİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kerem
Cem Sanlı ile Söyleşi
Canan EKEN YANMAZ

173-178

DİĞER (Editoryal Notlar, Fikir Yazıları, Kitap Tanıtımı, Kitap Eleştirileri, Söyleşiler vs.)

HUKUK ve İKTİSAT YAKLAŞIMI ve TÜRKİYE’DE LİSANS VE LİSANS-ÜSTÜ DÜZEYDE HUKUK EĞİTİMİNDE HUKUK VE İKTİSAT YAKLAŞIMININ MÜFREDATA DAHİL EDİLMESİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ İzmir Demokrasi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Başkanı Doç. Dr. Serdar Yay ile Söyleşi

Canan EKEN YANMAZ

179-185

DİĞER (Editoryal Notlar, Fikir Yazıları, Kitap Tanıtımı, Kitap Eleştirileri, Söyleşiler vs.)

EK DERS SOYGUNU ve AKADEMİK TEŞVİK KOLLAMA Yükseköğretim Kurumlarında Daha Fazla Ek Ders Ücreti Almaya ve Akademik Teşvik Desteği Sağlamaya Yönelik Manipülasyonlar ve Suistimaller

Canan EKEN YANMAZ

186-200

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

EKONOMİ VE HUKUK YAKLAŞIMI: COASE TEORİSİ*

Ufuk BAKKAL¹

Prof.Dr.

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

E-mail: ubakkal@istanbul.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5903-0544

Öz

Bu çalışmada 1991 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan ve hukuk ve ekonomi yaklaşımının önemli isimlerinden olan Ronald Coase'un, dışsal maliyet sorununun piyasa odaklı çözümü için ortaya attığı teorisi incelenmektedir. R.Coase, teorisini A.C.Pigou'nun konuyla ilgili görüşlerinin eleştirisi üzerine kurduğu için, önce Pigou'nun dışsallıklara getirdiği kamusal çözümler incelenmiş, daha sonra Coase teorisinin ayrıntılarına geçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coase Teorisi, Nobel İktisat Ödülü, Ekonomi ve Hukuk, Hukukun İktisadi Analizi, İşlem Maliyetleri, Mülkiyet Hakları.

Alan Tanımı: Ekonomi ve Hukuk, Hukukun İktisadi Analizi

ECONOMICS AND LAW APPROACH: THE COASE THEOREM

Abstract

In this study, the theory proposed by Ronald Coase, who won the Nobel Prize in Economics in 1991 and is a key figure in the field of law and economics, is examined. This theory focus on the market-oriented solution to the problem of external costs. Since R. Coase developed his theory in response to A. C. Pigou's

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ubakkal@istanbul.edu.tr

Atıf (APA): Bakkal, U., (2025), Ekonomi ve Hukuk Yaklaşımı: Coase Teorisi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 1-42.

views on this subject, the study first examines Pigou's public solutions to externalities. Following this, it delves into the details of Coase's theory.

Key Words: *Nobel Prize in Economics, Law and Economics, Economic Analysis of Law, Transaction Costs, Property Rights*

JEL Codes: *H10, H23, K10, K11*

1.GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme ve bilişim teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak sermayenin ülkeler arası hareketliliğinin son derece artmış olması, yabancı sermayeyi kendilerine çekebilmek için ülkeler arasında güçlü bir rekabetin doğmasına yol açmıştır. Doğrudan yabancı sermayenin bir ülkede yatırım kararı alması için aradığı en temel özellik ise sağlam bir kurumsal yapı, demokratik bir yönetim, siyasal, ekonomik, mali ve hukuki istikrar ve evrensel bir hukuk sistemidir. Doğrudan yabancı sermayeyi kendilerine çekebilmek için cazip vergi avantajları sunan ülkeler arasında başlayan vergi rekabeti, doğal olarak önce vergi hasılatının erozyonuna neden olmaktadır. Ancak vergi rekabetinden ülkelerin beklentisi, başlangıçtaki vergi hasılatındaki bu kaybın, daha sonra doğrudan yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle, vergi sisteminin gelir elastikiyetine bağlı olarak milli gelir ve istihdamda yaratacağı artış ile otomatik olarak telafi edilmesidir. Diğer bir ifadeyle başlangıçtaki vergi kaybı, daha sonraki iktisadi büyüme sonucu oluşacak vergi hasılatı artışıyla telafi edilecektir. Ancak iktisadi büyümenin aynı zamanda önemli çevre sorunlarına ve dışsal maliyetlere yol açtığı da bilinmektedir. Büyümeye katkı sağlayan bir ekonomik faaliyet, konuyla hiç alakası olmayan üçüncü kişilere zarar verebilmekte, bu durumda taraflar, aralarındaki anlaşmazlığı çözümleyebilmek için genellikle mahkemelere başvurmaktadır.

Toplumsal ilişkileri bir takım kurallar, yasaklar ve cezalarla düzenleyen, toplumda huzur, adalet ve güvenliği sağlamayı amaç edinen hukuk ile kıt kaynakların sınırsız ihtiyaçların karşılanmasında en etkin şekilde kullanılmasını sağlamaya çalışan ekonomi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu yakın ilişki 50'li yıllardan sonra ekonomi ve hukuk disiplinlerinin akademik çevrelerde ilgi çekmesini sağlamıştır. Ancak, bu alanda çalışma yapmak isteyenlerin hukuk formasyonunun yanı sıra güçlü bir ekonomi eğitimi almaları gerekmektedir. Hukuki sorunların ekonomi teorisiyle bağlantısını kurabilmek ve aynı şekilde ekonomik ilişkilerin hukuki

boyutunu kavrayabilmek ancak bu koşulun gerçekleşmesiyle mümkün olabilecektir.

2.EKONOMİ VE HUKUK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ekonomi ve hukuk yakın bir geçmişe kadar birbirlerinden ayrı iki bağımsız disiplin olarak kabul edilirken 60'lı yılların başında her iki çalışma alanını bir arada inceleme konusu yapan “Hukuk ve Ekonomi” adında yeni bir araştırma alanı ortaya çıkmıştır. Ekonominin, borçlar hukuku, ticaret hukuku, mali hukuk, idare hukuku, anayasa hukuku, icra iflas hukuku gibi hukuk disiplininin çeşitli dallarıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır.

Ekonomik ve toplumsal hayatın belirli bir düzen içinde işleyişini sağlamaya çalışan hukuki düzenlemelerin, ekonominin gerçekleriyle uyumlu olması, ekonomik faaliyetleri hızlandırıp, kolaylaştırması, piyasa ekonomisinin rekabetçi bir ortamda, etkin ve istikrarlı bir şekilde işlemlerini sağlayarak toplumsal refahı arttırması ve bu refah artışının adil bir şekilde bölüşümünü gerçekleştirmesi gerekir (Baykal, 2020: 30-33). Diğer bir ifadeyle ekonomi ve hukuk uyumlu olmalı, hukuk sistemi ekonominin amaçlarının gerçekleştirilmesinin önünde bir engel oluşturmamalıdır.

Literatürde “Hukuk ve Ekonomi (Law and Economics)” başlığı altında incelenen bu yaklaşım hukuk ve ekonomi arasındaki ilişkiyi, ekonominin araç olarak kullanılarak, hukukun incelendiği tek yönlü bir bakış açısıyla ele almaktadır. Oysa bu disiplinler arası yaklaşım, birbirleriyle karşılıklı etkileşim halindeki her iki disiplinin ortak konularını inceler ve bir taraftan ekonomik olayların hukuk üzerindeki etkilerini incelerken diğer taraftan hukuk sisteminin ve hukuki kurumların ekonomik analizini yapmakta, ekonomi teorisini hukuka uygulamaktadır. Aynı zamanda kanunların ve hukuk düzeninin ekonominin işleyişi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Diğer bir ifadeyle konunun iki boyutu bulunmaktadır: “Ekonomi ve Hukuk” ve “Hukuk ve Ekonomi”.

Ekonomi ve hukuk, kanunların ekonomi üzerindeki etkilerini mikro ekonominin araçlarını kullanarak inceleyen bir disiplindir. Hukuk sisteminin ekonomi üzerindeki etkilerini araştıran ekonomi ve hukuk yaklaşımı ekonomiyi ön plana alarak hukuku bir araç olarak kullanmaktadır. Bu çalışmada mahkeme kararlarından yararlanarak dışsal maliyet sorununa piyasa odaklı bir çözüm arayan Ronal Coase’un yaklaşımı inceleneceği için makalenin başlığı “Ekonomi ve Hukuk” olarak belirlenmiştir.

Marksist teoride de, önem sırasına göre ekonomiye hukukun önünde yer verilmiştir. Marks'ın diyalektik materyalizm şemasında, toplumsal yapıyı, üretici güçler ve üretim ilişkilerinden oluşan ekonomik alt yapı ve hukuk, devlet, sanat, din, gelenek ve kurumlardan oluşan yasal ve sosyal üst yapı şeklinde ikiye ayırmıştır. Yani ekonomik alt yapıyı belirleyen üretici güçler ve üretim ilişkilerinden oluşan üretim tarzıdır. İnsan ile mal arasındaki mülkiyet ilişkileri, üst yapı tarafından desteklenen, statik karakterli üretim ilişkileri içinde, hukuk ise mevcut düzeni korumayı amaçlayan üst yapı içinde yer almaktadır. Özel mülkiyet toplumdaki çıkar çatışmalarının şiddetlenmesine neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Marksist teoride, hukuk statükoyu korumayı amaçlayan bir üst yapı kurumuyken, üretim tarzı tarafından belirlenen ekonomi bir alt yapı kurumudur, yani Marks ekonomiyi hukukun önüne koymuştur.

İki disiplin arasındaki ilişki aynı zamanda ekonomi teorisinin hukuk sisteminin geliştirilmesinde ve analizinde kullanılması şeklinde de ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda, çıkarılacak kanunların ve mahkemelerde verilecek kararların ekonomik sonuçları dikkate alınmaktadır. Burada hukuk sisteminin daha etkin uygulanabilmesi için ekonomi teorisinin hukuka uygulanması söz konusudur. Hukuki düzenlemelerin, rasyonel olduğu varsayılan bireyin davranışları üzerindeki etkileri incelenmektedir. Hukukun ekonomik analizini yapan ve hukuku önceleyerek ekonomiyi araç olarak kullanan bu yaklaşımı ise hukuk ve ekonomi olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Hukukun ekonomik analizi ya da hukuk ve ekonomi, hukuki kurumların oluşumu, yapısı ve etkilerinin incelenebilmesi için ekonomi teorisinin ve ekonometrik metodların kullanılmasıdır şeklinde tanımlanabilir. Hukuki kurumları, ekonomik sistem içindeki bir değişken olarak dikkate alan bu yaklaşım, kurumlardaki değişimlerin, sistemin diğer elemanları üzerindeki etkisini araştırma konusu yapmaktadır. Hukuk ve ekonomi, ekonomik yaklaşımı sadece rekabet hukuku, iş hukuku, sınai regülasyonlar, vergi hukuku gibi ekonomi disipliniyle açık bağlantısı olan alanlara değil, hukukun tüm dallarına ve özellikle örf ve adet hukukunun özüne uygulama amacındadır (Mackaay, 2000: 65-66).

Chicago Üniversitesi hocalarından Posner'in aksine Coase ekonomiyi hukukun önüne geçirmiş, hukuki düzenleme ve kararların ekonomi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Temel amacı ekonomideki aksaklıkları düzelterek öneriler getirmek olan Coase hukuku araç olarak kullanmıştır. Ekonominin işleyişini geliştirmek için hukuki ve kurumsal faktörlerin etkileşimini incelemiştir. Diğer bir ifadeyle

ekonomide uygulanabilecek ideal hukuki düzenlemelerin neler olabileceğini araştırmıştır. Posner'ın temsil ettiği hukukun ekonomik analizinde ise hukuk ön plana çıkmakta ekonominin yöntem ve teknikleri araç haline gelmektedir. Hukuki yapının geliştirilmesi için ekonomiye başvurulmakta, ekonomi teorisi hukukun birçok alanına uygulanmaktadır. Kanunların ve mahkeme kararlarının etkinliği iktisadi tekniklerle arttırılmaya çalışılmakta, hukuki düzenlemelerin fayda maliyet analizi yapılmaktadır. Böylece ekonomi teorisine aykırı yasal düzenlemelerin düzeltilmesi ve hukuki etkinliğin sağlanması hedeflenmektedir (Tayyar, 2020: 201).

Coase'a göre, ekonomik bir perspektiften bakıldığında, hukuki sistemin amacı ekonomik etkinliğin sağlandığı bir haklar düzeni oluşturmak olmalıdır. İşlem maliyetleri üzerinde etkili olan hukuk sisteminin amacı, dışsal zararı en aza indirmektir (Medema & Zerbe, 2000: 836-837).

Geçmiş Klasik iktisatçılara, Kurumsalcı ve Alman Tarihçi okullarına kadar uzansa da, ekonomi ve hukuk disiplinleri arasındaki ilişkiyi günümüzdeki şekliyle ilk olarak araştırma konusu yapan ve iktisat yazınında ilgi çekmesini sağlayan Chicago Üniversitesidir. Bu çalışmada, Chicago Üniversitesi hocalarından olan ve disiplinin kurucuları arasında yer alan ekonomiyi hukuka önceleyen Yeni Kurumcu Nobel ödüllü iktisatçı Ronald Coase'un konuyla ilgili görüşleri ele alınacaktır. Ancak Coase'un dışsallıklar konusundaki yaklaşımını ele almadan önce Pigou'nun dışsallıklara getirdiği kamusal çözümleri incelemek faydalı olacaktır, zira Coase, teorisini bu çözümlerin eleştirisi üzerine kurmuş ve alternatif olarak piyasa odaklı bir çözüm ortaya koymuştur.

3.DIŞSAL MALİYETLERE KAMUSAL ÇÖZÜM: A.C. PİGOU

İlk kez Alfred Marshall tarafından gündeme getirilen dışsal ekonomi kavramı daha sonra Pigou tarafından incelenmiştir. Dışsal ekonomi, ekonomik aktörlerin, kendileri dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetlerden olumlu (dışsal fayda) veya olumsuz (dışsal maliyet) olarak etkilenmeleridir. Pigou, dışsal maliyet nedeniyle bozulan kaynak dağılımının etkin seviyeye getirilmesi için 2 yol önermektedir. Bunlardan ilki cezalandırma niteliğindeki Pigou vergisi, diğeri ise ödüllendirme niteliğindeki Pigou sübvansiyonudur.

Dışsallıkların olduğu bir ortamda oluşan fiyatlar, ekonomik aktörlere yol gösterici özelliklerini kaybedecekleri için yanlış kararlar alınmasına dolayısıyla kaynak

dağılımının bozulmasına yol açacaktır. Böyle bir ortamda Pareto etkin kaynak dağılımının koşulu Pigou'ya göre fiyatın marjinal özel maliyet yerine marjinal sosyal maliyete eşit olmasıdır.

Özel maliyetlerle sosyal maliyetlerin farklılaştığı durumlarda, dışsal maliyetlerin içselleştirilmesi için Pigou üretilen her birim başına, etkin kaynak dağılımını sağlayan üretim seviyesinde ortaya çıkan dışsal maliyet kadar vergi konması gerektiğini ileri sürmüştür. Özel mülkiyete konu olmayan ortak mallardan olan çevre faktörü herhangi bir regülasyon olmadığında aşırı ve özensiz kullanıma maruz kalacak ve belli bir süre sonra tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Çevre faktörünü üretim girdisi olarak gören Pigou, önerdiği vergi uygulamasıyla, üreticilerin çevre faktörünü diğer üretim girdileri gibi özenli kullanmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Pigou vergisi, firmayı çevreye verdiği zararı dikkate almaya ve bedel ödeyerek satın aldığı muhasebe kayıtlarındaki diğer girdiler gibi özenli kullanmaya zorlamaktadır. Ancak Pigou vergisi uygulaması dışsallığı bütünüyle ortadan kaldırmamakta sadece optimal seviyeye düşürmektedir. Dışsallığın tamamen ortadan kaldırılması için üretimin durdurulması gerekmektedir.

Pigou vergisi üreticinin bedelsiz kullandığı çevre faktörü için ödemiş olduğu bir fiyat olarak düşünülebilir. Dışsal maliyeti dikkate almayan üreticiler üretim seviyelerini sadece özel maliyetlerini dikkate alarak belirledikleri için aşırı üretim yapmaktadırlar. İşte Pigou vergisi, aşırı bir seviyede gerçekleşen üretimin optimal seviyeye gerilemesini sağlamaya çalışmaktadır.

Dışsallıklara Pigou yaklaşımının bazı sakıncalı tarafları bulunmaktadır. İlk olarak birim Pigou vergisinin belirlenebilmesi için gerekli olan, etkin kaynak dağılımını sağlayan üretim seviyesinde yaratılan dışsallığın belirlenme güçlüğü bulunmaktadır. Ayrıca Pigou yaklaşımının sadece kaynak dağılımında etkinlik açısından değil aynı zamanda gelir bölüşümü açısından da ele alınması gerekmektedir.

Üretilen birim çıktı üzerine konan bu verginin, kirlilik yaratan birçok fabrikanın maliyetlerini arttırması sonucu üretimlerini kısımları, girdi talebini düşüreceği için girdi sahipleri bu gelişmeden olumsuz etkileneceklerdir. Firmaların eski çalışanları kısa dönemde işsiz kalabileceklerdir. İşsiz kalan personel ekonominin farklı sektörlerinde çalışmak zorunda kalacağı için, söz konusu işgücünün daha düşük verimle faaliyet göstermesine neden olabilecektir. Dolayısıyla uzun dönemde iş

bulsalar bile daha düşük bir ücretle çalışmak zorunda kalabileceklerdir. Üretim faktörlerinin daha az tercihli alanlarda kullanılması ise kaynak dağılımını bozacaktır. Çalışanların orta-alt gelir gurubunda oldukları düşünülürse, bu durumda çevre politikasının gelir bölüşümü üzerinde olumsuz etki yapacağı söylenebilir. Ayrıca Pigou vergisi nedeniyle sosyal maliyetleri dikkate alan firmaların ürünleri pahalı hale geleceği için bu ürünlerin hangi gelir gurubu tarafından tüketildiği önem kazanmaktadır. Yani Pigou vergisinin bölüşüm üzerindeki etkisi, vergi ödeyen firmaların ürettikleri malların talep yapılarına da bağlı olacaktır (Rosen & Gayer, 2008: 100).

Gelir bölüşümü üzerindeki bu olumsuz etkinin ortaya çıkmaması için emisyon vergileri Pigou vergilerine göre daha avantajlıdır. Üretimin azalmasına yol açan Pigou vergisinin aksine, emisyon vergileri yayılan emisyon üzerinden alındığı için üretimi etkilemeyecektir. Emisyon vergisiyle Pigou vergisi arasındaki en temel fark, emisyon vergisinde üretilen her çıktı başına vergi almak yerine neden olunan her kirlilik birimi başına vergi alınmasıdır. Diğer bir ifadeyle emisyon vergisi üretilen her birim mal üzerinden değil, söz konusu üretimin neden olduğu her birim kirlilik başına alındığı için, firmaları çevreye duyarlı yeni teknolojileri araştırma ve kullanma konusunda teşvik etmektedir. Vergi yükünü azaltmak için üretimin azaltılmasına gerek kalmayacaktır. Kullandığı girdileri değiştirerek, daha az kirlilik yaratan çıktı üretimine yönelerek, çevreye duyarlı üretim teknikleri kullanarak firma içi üretim sürecinde değişiklik yaparak emisyon vergisinden kaçınabilecektir. Ayrıca etkin kaynak dağılımını sağlamak için uygulanan Pigou vergisinin her vergi gibi kaynak dağılımını bozucu etkisi dikkate alındığında ironik bir durum ortaya çıkmaktadır.

Coase dışsal maliyet sorununun vergi ya da regülasyon uygulamalarıyla çözülemeyeceğini savunmakta, kendi önerdiği piyasa çözümünün devlet müdahalesine göre daha üstün olduğunu iddia etmektedir. Uygulamada vergi hasılatı zarar görenleri tazmin etmek için kullanılmadığı için vergi uygulamasını tazminat yöntemi olarak yorumlamak hatalı olacaktır. Çünkü tazminat yönteminde toplanan paraların zarar görenlere gördükleri zararlar orantılı olarak dağıtılması gerekmektedir. Oysa vergi uygulamasında böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca devlet sigorta şirketlerinden farklı olarak riskli durumların gerçekleşmesi için gerekli önlemleri alır fakat buna rağmen bir zarar ortaya çıkarsa herhangi bir tazminat ödemesinde bulunmaz.

Diğer taraftan, zarar görenlere yapılacak böyle bir telafi ödemesi klasik bütçe prensiplerinden olan genellik ilkesine de aykırı olacaktır. Zira bu ilkeye göre devletin tahsil ettiği vergiler bir havuzda toplanmalı ve buradan ihtiyaca göre kamu hizmetlerine ödenekler halinde dağıtılmalıdır. Hiçbir kamu geliri hiçbir kamu hizmetine tahsis edilmemelidir. Dışsal maliyete sebep olanlardan toplanan vergilerin, zarar görenlere tahsis edilmesi bütçenin genellik ilkesine de aykırı olacaktır.

4.DIŞSAL MALİYETLERE PİYASA ÇÖZÜMÜ: RONALD COASE

Yeni Kurumsal İktisat'ın önemli temsilcilerinden Ronald Coase, Pigou'nun dışsal maliyetler konusundaki kamu müdahalesini gerektiren önerilerini eleştirmiş, alternatif olarak piyasa mantığı çerçevesinde bir çözüm getirmiştir.

Coase, ekonominin kurumsal yapısının çalışabilmesi ve işlevlerini yerine getirebilmesi için mülkiyet hakları ve işlem maliyetlerinin önemi konusundaki katkılarından dolayı 1991 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır. Yani işlem maliyetleri ve mülkiyet haklarının kurumsal yapı için önemini ortaya koymuş, dışsallık sorununa piyasa odaklı farklı bir bakış açısı getirmiş, ekonomi ve hukuk alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Teorinin hukuki tarafını mülkiyet hakları temsil ederken, ekonomik tarafı işlem maliyetleri kapsamında ele alınmaktadır. Yeni Kurumsal İktisadın en önemli temsilcisi olan Coase, neoklasiklerin soyut matematiksel modellerini kullanmak yerine günlük hayattaki mahkeme kararlarını kullanarak düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Etkin kaynak dağılımını sağlama konusunda piyasa mekanizmasına güvenen Coase, hukuki sistemin iktisadi faaliyetleri yönlendirme gücünü fark ederek yasaların piyasa mekanizmasının işleyişini kolaylaştırması gerektiğini savunmuştur. Coase hukuk ve iktisadı bir arada ele almış ve devletin piyasalara müdahale etmemesi gerektiğini, sadece mülkiyet haklarının korunması, sözleşme güvenliği gibi piyasa mekanizmasının sorunsuz işleyişini sağlayacak hukuki güvenlik fonksiyonunu yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur. Negatif dışsallıkların çözümünde Pigou'nun öncülüğündeki Neoklasik refah teorisinin kamusal müdahale önerilerini reddetmiş, tarafların aralarında anlaşarak sorunun piyasa mantığı içinde çözülmesinin koşullarını araştırmıştır. Coase Pigou'nun dışsallıklara vergi veya sübvansiyon aracılığıyla müdahale önerisine karşı çıkmış, devlet müdahalesine gerek kalmadan piyasa mekanizması içinde kaynak dağılımında etkinliğin sağlanabileceğini savunmuştur.

Coase neoklasik kamu ekonomisi literatüründe piyasa başarısızlığı başlığı altında tartışılan dışsallık sorununa getirdiği önerilerle ön plana çıkmıştır. Dışsallık durumunda bir bireyin fayda fonksiyonu kendi tükettiği mal ve hizmetler yanında başka kişi ya da kişilerin eylemlerine de bağlıdır. Dışsallık durumunda taraflar arası etkileşim fiyat mekanizması dışında gerçekleştiği için kaynak dağılımı bozulmaktadır.

Bir kişi ya da şirketin faaliyeti bir başkasının refahını piyasa mekanizması dışında bir yolla direk olarak etkiliyorsa bu etkiye dışsallık denir. Ancak burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Bir ekonomik birimin davranışının diğerinin refahını etkilemesi her zaman piyasa başarısızlığına ve kaynak dağılımı bozukluğuna yol açmaz. Refah üzerinde yaratılan etki fiyat mekanizması yoluyla gerçekleşiyorsa piyasa etkinliği sağlanıyor demektir. Ekonomideki bir karar biriminin bir başka karar birimine piyasa mekanizması aracılığıyla sağladığı yarar (fiyatlandırılan bir fayda) ya da yüklediği maliyet (fiyatlandırılarak bedeli ödenmiş bir maliyet) dışsallık kavramının kapsamı dışındadır. Refah etkisinin piyasa fiyatları aracılığıyla aktarılması parasal dışsallıklar olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir ifadeyle burada incelediğimiz dışsallık kavramı parasal dışsallığı kapsamamaktadır. Üçüncü kişilerin refahı üzerindeki etki fiyat mekanizması yoluyla aktarılıyorsa piyasa etkinliği ve dolayısıyla etkin kaynak dağılımı bozulmayacaktır.

Bir fabrikanın dışsal maliyete neden olması halinde üç alternatiften bir tanesi fabrikanın faaliyetine son vermek diğeri ise dışsallıktan etkilenenlerin fabrika sahibi tarafından tazmin edilmesidir. Üretim nedeniyle oluşan faydanın, dışsal maliyeti aşması halinde ilk alternatif Kaldor-Hicks kriterine uymayacak, ikinci seçenek ise bu kriteri karşılayacaktır. Üçüncü alternatif ise üretimin sürdürülmesi, ancak zarar oluşumunun farklı yöntemlerle önlenmesidir. Ancak burada önemli olan, fayda maksimizasyonu amacıyla hareket eden rasyonel tarafların, farklı yöntemler arasından, mülkiyet hakkı tahsisatından bağımsız olarak en düşük maliyetli olanını seçmeleridir (Müller, 2020: 140-141).

Coase dışsallığın taraflarının bir araya gelerek, karşılıklı görüşme ve pazarlıklar sonucu dışsallıkları içselleştirip etkin kaynak dağılımını devletin düzenleyici önlemlerine gerek olmadan gerçekleştireceklerini savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dışsallıkların olduğu bir ortamda bile piyasa mekanizması Pareto optimumunu sağlayabilecektir. Bunun için mülkiyet hakkına sahip olanların zarar

veren kaynağı ve zararın büyüklüğünü tespit edebilmeleri ve bunu hukuki olarak engelleyebilmeleri gerekmektedir.

Coase'a göre bir fabrikanın yanına muayenehane açılması durumunda, gürültü nedeniyle doktorun fabrika sahibini mahkemeye vermesi halinde Coase'a göre davanın tarafları maliyetsiz bir şekilde müzakere edebilirlerse, mahkemenin kararı (hukuk) kaynak dağılımını (ekonomiyi) etkilemeyecektir (Coase, 1960: 10).

Coase teorisine göre, iyi tanımlanmış mülkiyet haklarının olduğu, işlem maliyetlerinin olmadığı ya da çok küçük olduğu bir ortamda, dışsallığa neden olan taraf ile dışsallıktan zarar gören tarafın aralarında gerçekleştirecekleri görüşme, sosyal olarak Pareto optimal piyasa üretimini temin edecektir (efficiency hypothesis). Bu teoreme göre dışsallık mutlaka bir piyasa başarısızlığına neden olmayacaktır çünkü rasyonel oldukları varsayılan tarafların arasında gerçekleşecek görüşme (müzakere), zarar veren ya da zarar gören üretici ya da tüketicinin dışsal maliyeti içselleştirmesini sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle üretim ya da tüketim faaliyetinin neden olduğu dışsal etkinin hesabını verecektir. Devlete sadece işlem maliyetlerinin minimize edilmesi, mülkiyet haklarının tanımlanması ve hukuki olarak güvence altına alınması gibi sınırlı bir rol verilmektedir. Teorinin ikinci temel unsuru, dışsallığın etkin çözümünün, mülkiyet hakkının hangi tarafta olduğundan bağımsız olmasıdır. Önemli olan, taraflardan birinin mülkiyet hakkına sahip olmasıdır (Gruber, 2011: 131).

Mülkiyetin hangi tarafta olduğu, mülkiyete sahip olan tarafa ödeme yapılacağı için, kaynak dağılımı bakımından değil, gelir bölüşümü bakımından önem arz etmektedir. Çünkü teori, mülkiyet hakkı taraflardan biri için tesis edildiyse, belli varsayımlar altında, bu hakkın kimde olduğundan bağımsız olarak etkin kaynak dağılımının sağlanacağını öngörmektedir. Yani işlem maliyetlerinin çok düşük olması halinde hukukun kaynak dağılımı, dolayısıyla ekonomi üzerinde etkisi bulunmamaktadır.

Coase, piyasada işlem maliyetlerinin olmadığı basitleştirilmiş bir modelde, hukuk süreci ile gerçekleşecek mülkiyet hakları tahsisatının kaynak dağılımı üzerinde etkisi olmayacağını, etkinliğin bizzat piyasa tarafından sağlanacağını kabul etmektedir (allocational neutrality-tahsis tarafsızlığı). Ancak Coase'un da kabul ettiği ve piyasalarda sıkça karşılaşıldığı gibi, işlem maliyetlerinin olduğu bir ortamda, piyasa güvenilir bir araç olmaktan çıkacak ve kaynak dağılımı hukuk

düzeni tarafından belirlenen mülkiyet hakları tahsisatına bağlı olacaktır (Müller, 2020: 140).

Coase teorisinde, ödeme mülkiyet hakkına sahip olan tarafa yapılmakta ve işlem maliyetlerinin sıfır ya da çok düşük olması halinde, mülkiyet ister zarar verende olsun isterse zarar görende olsun Pareto etkin sonuca ulaşılmasını engellememektedir. Ödemenin hangi tarafa yapıldığı kaynak dağılımı açısından önem arz etmezken sadece gelir bölüşümü üzerinde etkili olmaktadır. Bu durum değişmezlik (tazminat ödemelerinin tarafsızlığı varsayımı) hipotezi (invariance hypothesis) olarak da adlandırılmaktadır.

O halde Coase teorisinin üç temel unsuru bulunmaktadır. Mülkiyet hakkının açık bir şekilde belirlenmesi halinde, pazarlık sonrası Pareto optimumuna ulaşılacağını varsayan etkinlik hipotezi birinci temel refah teoreminin dışsallıklara uygulanmasıdır. Mülkiyet hakkının hangi tarafa tahsis edildiğinden bağımsız olarak pazarlık sonucu Pareto optimumuna ulaşılacağını varsayan değişmezlik hipotezi ise 2. temel refah teoremini daha keskin hale getirmektedir. Söz konusu iki hipotez sadece işlem maliyetlerinin sıfır olması halinde gerçekleşmektedir (Deryugina vd. 2021: 87).

Buchanan klasik geleneğin devamı olarak gördüğü Coase'un tahsis tarafsızlığı (allocational neutrality) görüşüyle klasik teori arasında bir paradoks olduğu görüşündedir (Buchanan, 1973: 580-583). Zira Adam Smith etkin kaynak kullanımının güvencesi olarak kurumsal reform ve yeniden yapılanmayı görmektedir. Mülkiyet hakları da kurumsal yapının içinde yer alan bir kavramdır. Klasik teori farklı kurumsal yapılardaki kaynak tahsisi farklılıklarını ortaya koymaktadır. Buchanan'a göre, mülkiyet ve sorumluluk mevzuatları arasında ayırım yapılmalıdır. Oysa Coase Buchanan'a göre bu ayırımı yapmamıştır. Coase hayvan yetiştiriciliği yapan ve tarımla uğraşan iki kişiyi ele aldığı örnekte, ortaya çıkan zarardan sorumlu olup bu zararı üstlenme konusunda 2 alternatif üzerinde durmaktadır. Hayvan yetiştiricisi çiftçinin zararından ya sorumlu olacak ya da herhangi bir sorumluluğu ve tazminat yükümlülüğü olmayacaktır. İlk durumda, hayvan yetiştiricisi, zarardan sorumlu olacağını önceden bildiği için, sürü büyüklüğünü belirlerken, bu muhtemel ödemeleri beklenen maliyetleri içine koyacaktır. İkinci durumda ise çiftçi, hayvan sayısını azaltması için hayvancılıkla uğraşan kişiye ödeme yapmayı avantajlı bulacaktır. Buchanan'a göre Coase bu iki durum arasındaki kurumsal yapı farklılığını göz ardı etmiştir. İkinci durumda, etkin sonuç, üçüncü bir tarafa gerek olmadan piyasa süreci içinde gerçekleşmektedir.

Oysa ilk durumda ortaya çıkan zararı belirlemek için üçüncü bir hakeme ihtiyaç bulunmaktadır. Coase’a göre, zarar kesin olarak belirlenebileceği için, bu kurumsal farklılığın önemi yoktur. Buchanan’a göre ise ilk durumda, hayvan yetiştiricisi zarar sonrası sorumlu kılınmak yerine, çiftçiye tarım arazisi üzerinde mülkiyet hakkı tanınmalıydı. Bu durumda, hayvan yetiştiricisi önceden çiftçiyle zarar için mutabakat görüşmesi yapacaktır. Böylece zararı belirlemek için üçüncü bir tarafa, bir hakeme gerek kalmayacaktır. Bu durum, sorumluluk mevzuatı (liability rules) yerine devlet müdahalesini minimize eden mülkiyet mevzuatının (property rules) tesis edilip uygulandığı bir yapı olarak tanımlanabilir. Potansiyel olarak zarar görecektir çiftçi ile yapılacak ön anlaşma için mülkiyet hakkının tanımlanması, potansiyel kaybın gerçek değerinin belirlenmesinde üçüncü tarafın yapacağı tahmine göre daha iyi bir sonuç verecektir.

“The Problem of Social Cost” başlıklı ünlü makalesinde Coase’a göre dışsal maliyet durumunda hangi tarafın zarar veren hangi tarafın zarar gören taraf olduğu kesin değildir. Dışsallık her iki taraf arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır.

Coase’a göre, A B’ye zarar veriyorsa geleneksel yaklaşım A’yı engellemenin yollarını aramaktadır. Oysa Coase böyle bir yaklaşımı yanlış bulmaktadır. Çünkü ona göre burada kimin zarar veren kimin zarar gören olduğu belli değildir. B’nin zarar görmemesi için A engellenirse bu sefer A zarara uğrayacaktır. Burada “A’nın B’ye mi yoksa B’nin A’ya mı zarar vermesine müsaade edilecektir?” sorusuna cevap aranmalıdır. Böylece daha büyük bir zararın önüne geçilmiş olacaktır. O’na göre, bir eylemi, yarattığı fayda ve sebep olduğu maliyetleri mukayese ederek değerlendirmek gerekmektedir. Coase’a göre A’nın faaliyeti engellendiğinde ortaya çıkacak üretim kaybının değeri ile bu durumda B’nin elde edeceği kazanç karşılaştırılmalıdır (Coase, 1960: 2). Diğer bir ifadeyle Coase, geleneksel yaklaşımda zarar veren olarak nitelendirilen tarafın da zarar gören taraf olabileceğine dikkat çekmektedir.

Bir eylem sonucu ortaya çıkan zarar, birbirini etkileyen iki faaliyetin karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıktığı için zarardan her iki taraf ortak sorumlu olmalıdır (Veljanovski, 2016: 62). Çünkü dışsal zarar O’na göre tek tarafın neden olduğu bir olumsuzluk değildir. Her iki tarafın uyumsuz davranışları sonucu ortaya çıktığı için bir tarafı kurban diğer tarafı suçlu gösterip konuya sadece hukuki çerçeveden bakmak yerine, ekonomik açıdan da bakılmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Coase Pigou’yu dışsal maliyetler konusunu zarar veren- zarar gören çerçevesinde ele aldığı için eleştirmiştir. Geleneksel Pigou yaklaşımından farklı

olarak Coase her iki tarafın da dışsallıkta payı olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla optimal kaynak dağılımının sağlanabilmesi için her iki tarafın da kararlarında bu dışsal maliyeti dikkate almaları ve dışsallık sorununun çözümünde birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Ancak taraflar arası anlaşma, anlaşma maliyetlerinin sıfır olduğu ya da ihmal edilebilir düzeyde çok düşük olduğu durumlarda gerçekleşebilecektir. Oysa Pigou, negatif dışsallığa neden olan tarafı yasal sorumlu olarak göstermiş ve aralarında anlaşabilecekleri olasılığını göz ardı etmiştir.

Coase'a göre birçok ekonomist, sorunu bu boyutuyla düşünmedikleri için piyasa başarısızlığına ve kamu regülasyonunun gerekliliğine dikkat çekmektedir. Durdurulmasını ya da azaltılmasını önerdikleri faaliyetlerin sosyal olarak faydalı faaliyetler olabileceğine dikkat çekmektedir. Yapılması gereken, zararlı faaliyetlerin engellenmesi sonucunda ortaya çıkacak fayda ile söz konusu faaliyetlere izin verilmesi durumunda ortaya çıkacak faydanın karşılaştırılmasıdır. Diğer bir ifadeyle zararlı olarak görülen faaliyetin engellenmesinin ortaya çıkaracağı yararın, neden olacağı kayıptan büyük olması gerekmektedir. Üretimde bulunan bir fabrikanın bacasından havaya yayılan duman dışsal maliyete neden olmaktadır. Daha fazla üretimin sağlayacağı fayda, daha fazla dışsallığın (daha fazla duman) neden olacağı refah kaybını aşarsa, yayılan dumanı azaltmak için üretimin azaltılması sosyal açıdan etkin olmayan sonuçlar doğuracaktır. Buna karşılık ilave üretimin değerinin, neden olacağı çevre kirliliğinden küçük olması, üretim miktarının aşırı olduğu anlamına gelecek ve etkin bir düzeye düşürülmesi gerekecektir (Coase, 1960: 26-27). Amaç sosyal üretimin değerini maksimum düzeye çıkarmak olmalıdır.

Coase'a göre temel problem, zarar görenlerin zarar verenler tarafından tazmin edilip edilmemeleridir. Bir ekonomist farklı sosyal düzenlemeler arasında seçim yaparken, söz konusu düzenlemelerin yaratacakları toplam sosyal hasılların karşılaştırmasını yapmalıdır.

Coase yukarıda adı geçen makalesinde düşüncelerini ortaya koyarken komşu arazilerde büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan ve tarımla uğraşan iki kişiyi örnek olarak almaktadır. Başboş gezen hayvanlar komşunun ekinlerine zarar verdiği için, daha fazla et üretimine ancak tarımsal üretimdeki bir azalmaya katlanarak kavuşulmaktadır. Buradaki tercih daha fazla et üretimiyle daha fazla tarımsal üretim arasında yapılacaktır. Ancak elde edilenin ve onun alternatif maliyetinin değerini bilmeden bu tercih yapılamayacaktır. Daha fazla et üretimi (daha çok hayvandan

oluşan sürü) ve bunun için vazgeçilecek tarımsal üretim arasında fayda maliyet analizi yapılması gerekmektedir (Coase, 1960: 3-6).

Tarımla uğraşan kişinin uğradığı zararın 500 bin lira, hayvancılık yapan kişinin karının ise 900 bin lira olduğu varsayıldığında, çiftçinin hayvan yetiştiricisini mahkemeye vermesi halinde, taraflar aralarında müzakere edebilirlerse mahkeme kararı kaynak dağılımını etkilemeyecektir. Çünkü mahkeme çiftçiye haklı bulursa, yani mülkiyet hakkı çiftçide olursa, hayvancılık yapan kişi çiftçiyle anlaşmaya çalışacaktır. Çiftçinin 500 bin lira değer biçtiği zarar gören buğdayları için hayvan yetiştiricisi maksimum 900 bin lira teklif edebileceğinden, aralarında karşılıklı avantaj sağlayacak bir anlaşma olma olasılığı çok yüksektir. Yani 400 bin liralık bir pazarlık marjı söz konusudur. Bu marjın hangi noktasında anlaşmaya varacakları tarafların pazarlık gücüne bağlıdır. Anlaşmaya varmaları halinde hayvan yetiştiricisi çiftçiye anlaştıkları tutarı ödemek suretiyle faaliyetine devam edecektir. Mahkemenin hayvan yetiştiricisini haklı bulması halinde, yani mülkiyet hakkı hayvan yetiştiricindeyse, bu karar da etkin çözümü sağlayacaktır. Bu durumda da çiftçi diğer tarafla müzakere talebinde bulunacak ancak onun teklif edebileceği maksimum tutar 500 bin lira iken, 900 bin lira kar eden hayvan yetiştiricisini ikna edemeyecektir. Görüldüğü gibi kaynak dağılımı mahkemenin kararından etkilenmemekte ve yargı kararı ne olursa olsun hayvan yetiştiricisi faaliyetine devam etmektedir. Çünkü fayda maliyet analizinde 500 bin liralık zarara karşılık 900 bin liralık kar söz konusudur (Coleman, 1980: 223). O halde çiftçinin uğradığı zarar, hayvan yetiştiricisinin karından küçükse, mahkeme kararından bağımsız olarak hayvan yetiştiricisi faaliyetine devam edecek, kaynak dağılımı etkilenmeyecektir.

Buna karşılık tarımla uğraşan kişinin uğradığı zararın 900 bin lira, hayvancılık yapan kişinin karının ise 500 bin lira olduğu varsayıldığında, mahkemenin çiftçiye haklı bulması halinde taraflar arası anlaşma sağlanamayacak ve hayvancılık faaliyeti sürdürülemezdir. Çünkü hayvancılıkla uğraşan kişinin teklif edebileceği maksimum tutar 500 bin lira iken, çiftçinin kabul edebileceği minimum tutar 900 bin lira olacaktır. Mahkemenin hayvancılıkla uğraşan kişiyi haklı bulması halinde ise bu kez hayvan yetiştiricisinin kabul edebileceği minimum tutar 500 bin lira iken, çiftçinin teklif edebileceği maksimum tutar 900 bin lira olduğu için taraflar arasında bir anlaşma olabilecek ve hayvan yetiştiricisi faaliyetinden büyük olasılıkla vaz geçecektir (Coleman, 1980: 223-224). O halde çiftçinin uğradığı zarar, hayvan yetiştiricisinin kazancından büyükse, mahkeme kararından bağımsız olarak hayvancılık yapılamayacaktır.

Tarafların pazarlık sürecinde fayda maksimizasyonu amacıyla stratejik davranmaları, etkin sonuca ulaşmalarını engelleyebileceği için bu davranış işlem maliyeti olarak kabul edilebilmektedir. Uzlaşmak kendileri için daha faydalı olsa da, genellikle taraflar inatçı davranarak, anlaşmazlığı sulh yoluyla çözmek daha az maliyetli olmasına rağmen mahkemeye götürebilmektedir (Polinsky, 1989: 18). Tarımla uğraşan kişinin uğradığı zararın 500 bin lira, hayvancılık yapan kişinin karının ise 900 bin lira olduğu durumda, mahkeme öncesi anlaşmaya çalışsalar, 400 bin liralık bir pazarlık marjı söz konusu olacağı için anlaşacakları beklenmektedir. Ancak çiftçinin 600 bin lirada direktmesi, buna karşılık hayvan yetiştiricisinin de 400 bin liradan fazla ödeme yapmaya yanaşmaması durumunda anlaşma sağlanamayacak ve problem mahkemeye intikal edecektir. Özel çıkar peşinde koşan tarafların pazarlık koşullarını kendi lehlerine çevirme gayretleri işlem maliyetlerini arttıracaktır.

Coase'a göre işlem maliyetlerinin düşük olduğu bir ortamda tarafların gerçekleştirecekleri pazarlık sonrası mülkiyet hakları, onlara en fazla değer biçenlerin eline geçecek ve kanun hayvan yetiştiricisini haklı bulsa da bulmasa da zarar gören buğday miktarı değişmeyecektir (Veljanovski, 2016: 25).

Coase mülkiyet haklarının bölünebilir ve el değiştirilebilir olması koşuluyla, hangi faaliyetin devam edeceğinin, mülkiyet haklarının ilk dağılımına bağlı olmadığını göstermiştir. Üretilen tarımsal ürünün ve yetiştirilecek ineğin miktarını, her iki faaliyetin marjinal getiri ve marjinal maliyet eğrilerinin kesişimi belirleyecektir. Müzakere ve mübadele taraflardan birisi ya da her ikisi için de kazançlı olmayana kadar devam edecektir. Pazarlığın sona erdiği nokta her iki faaliyet için etkin kaynak dağılımını ifade edecektir. Bu noktada kaynaklar en verimli alanlarda kullanılacaktır (Coleman, 1980: 223-225).

Coase teorisi aynı zamanda federal bir yapı içinde de uygulama alanı bulabilmektedir. İdareler arası dışsallıklar, farklı idareler arasındaki (federal hükümet ile eyaletler arasında, eyaletler arasında ve eyaletle belediyeleri arasında) müzakerelerle çözümlenebilir. Sıfır işlem maliyeti varsayımı altında, farklı idareler arasındaki yetki dağılımından bağımsız olarak, kamu malı arzı ve dışsallıkların kontrolünde etkinlik sağlanacaktır. Yönetim biçiminin (tek bir ulusal hükümet ya da konfederasyon) sonuç üzerinde bir etkisi olmayacaktır. "A" idaresinde alınan bir kararın "B" idaresini etkilemesi durumunda, iki idarenin yetkilileri arasında gerçekleştirilecek müzakereler dışsallığın dikkate alınmasını sağlayacaktır. Oysa

yerel oylama mekanizması böyle bir içselleştirmede yetersiz kalacaktır. Örnek olarak B'nin katı atık alanı için en uygun idare olması durumunda, A, C, D..... idarelerinin yetkilileri B idaresinin yetkililerini ikna edebilmek için tazminat müzakereleri yapacaktır. Oysa demokratik oylama sürecinde ortaya çıkacak işlem maliyetleri, “B” idaresindeki seçmenlerin öneriyi reddetmelerine neden olacaktır. Burada siyasal karar alma otoritesi olarak hangi düzeydeki idarenin yetkili kılınacağı önem kazanmaktadır (Medema, 2020: 1104-1105).

5.COASE TEORİSİNİN UNSURLARI

5.1.İŞLEM MALİYETLERİ

Ekonomik bir işlemin gerçekleşmesinin önünde engel oluşturan, mübadeleyi geciktiren her türlü olumsuz faktör işlem maliyeti olarak tanımlanmaktadır. Ronald Coase işlem maliyetleri kavramına ilk kez 1937 yılında yazdığı ve “The Nature of the Firm” başlıklı makalede değinmiş, daha sonra 2009 yılında Nobel ekonomi ödülü alan Oliver Williamson tarafından geliştirilmiştir. Coase bu makalesinde üretim faktörlerinin merkezi bir kontrole gerek kalmadan serbestçe alınıp satıldığı, arz talep dengesinin otomatik ve esnek bir şekilde sağlandığı iyi işleyen bir piyasa ekonomisinde neden üretim birimi olarak firmanın ortaya çıktığını sorgulamakta ve firmanın var oluş nedeni olarak piyasanın eksik taraflarını tamamlamasını ve piyasaya göre işlem maliyetlerini azaltmasını göstermektedir. Coase piyasalarda gerçekleşen olayların işlem maliyetlerine yol açtığını, kurumlar tarafından bu maliyetlerin en aza indirileceğini fakat tamamen ortadan kaldırılamayacağını ifade etmektedir. Piyasa mekanizmasının işlem maliyetleri nedeniyle etkin çalışmadığı için, üreticilerin piyasa koşullarında yaptıkları sözleşmelerle faaliyetlerini sürdürmek yerine şirket kurmak yolunu tercih ettiklerini ortaya koymaktadır. Yani firmayı sadece bir üretim birimi olarak ele alan Neoklasik iktisattaki piyasa başarısızlığının yerini işlem maliyetleri almıştır.

İşlem maliyetlerinin kökeni, oluşumu ve sonuçları Yeni Kurumsal iktisadın araştırma alanına girmektedir. İşlem maliyeti ekonomisi, sözleşme hukuku ile büyük ölçüde örtüşen, ekonomi ile organizasyon teorisini birleştiren ve karşılaştırmalı analize dayanan disiplinler arası bir araştırma alanıdır (Williamson, 1979: 261).

Adam Smith bir ekonomik sistemin verimliliğinin uzmanlaşmaya bağlı olduğunu ve uzmanlaşmanın olabilmesi için de mübadelenin gerçekleşmesi gerektiğine vurgu

yapmaktadır. Mübadele (işlem) maliyetleri ne kadar düşükse, uzmanlaşma ve dolayısıyla sistemin verimliliği de o kadar yüksek olacaktır. Mübadele maliyetleri, ülkenin hukuki, siyasal, sosyal, kültürel v.s. sisteminden oluşan kurumlarına bağlıdır. Yani bir ekonominin performansını belirleyen kurumlardır ve iktisatçılar için Yeni Kurumsal iktisadın önemi de buradan kaynaklanmaktadır (Coase, 1998: 73).

İşlem maliyetleri, firmaların muhasebe kayıtlarında yer almayan, kişi ve kurumların davranış ve eylemlerine duyulan güvensizlik nedeniyle ortaya çıkan ve refah kaybına yol açan maliyetlerdir. Herhangi bir sözleşme (ya da mübadele) öncesi, sözleşme yaparken ya da sözleşme sonrası ortaya çıkan, araştırma, bilgi edinme, danışmanlık maliyetleri, zaman, pazarlık, karar verme, anlaşma maliyetleri, yapılan sözleşmelerin yürütülüp izlenme ve denetim maliyetleri, bürokrasi, regülasyon ve vergiye uyum maliyetleri, Coase'un özellikle üzerinde durduğu mülkiyet haklarının oluşturulup, korunması ve devredilme maliyetleri, ihtilaf çözme maliyetleri başlıca işlem maliyetlerindendir (Aktan, 2020c: 95-114).

Ortodoks ekonomi teorisine göre üretim faktörlerinin farklı kullanım alanları arasındaki dağılımı fiyat mekanizması tarafından gerçekleştirilir. Bir faktörün farklı sektörlerde fiyatı farklıysa, bu fark ortadan kalkana kadar düşük fiyatın olduğu sektörden yüksek fiyatlı sektöre doğru faktör akışı gerçekleşecektir. Ancak Coase, gerçek ekonomilerde (şirketlerde) birçok durumda bu dağılımın fiyat mekanizması aracılığıyla gerçekleşmediğini iddia etmektedir. O'na göre yöneticisinin direktifiyle bir departmandan diğerine geçen bir personelin bu durumu nispi fiyat değişimiyle açıklanamamaktadır. Piyasadaki birçok mübadele işlemi tarafından koordine edilen üretim, fiyat hareketleri tarafından yönlendirilmektedir. Oysa firma içinde, üretimin yönlendirilmesi ve koordinasyonu, karmaşık piyasa işlemleri ve fiyat mekanizması yerine girişimci tarafından gerçekleşmektedir (Coase, 1937: 387-389). Diğer bir ifadeyle, piyasa ekonomilerinde, mübadele ve üretimin yönlendirilmesi ve koordinasyonu fiyat mekanizmasının yanı sıra işlem maliyetlerini düşüren firma organizasyonu içinde girişimciler tarafından gerçekleştirilmektedir.

İşlem maliyetlerinin olduğu bir ortamda, hukuk sisteminin şekillendirdiği mülkiyet hakları dağılımı, refah maksimizasyonunu sağlayan etkin kaynak dağılımının belirlenmesinde önemli bir işleve sahip olacaktır. Taraflar kararlarında işlem maliyetlerine yol açmayan, dolayısıyla faydalarını maksimize edecek seçeneği tercih edecek, genel sosyal refahı maksimize edecek sonuç, hukuk sistemi tarafından belirlenen mülkiyet haklarının dağılımına bağlı olacaktır (Müller, 2020:

143-144). Coase teorisinde ise, işlem maliyetlerinin ihmal edilebilir düzeyde çok düşük ya da sıfır olduğu basitleştirici bir varsayım yapıldığı için, mülkiyet haklarının başlangıç dağılımının, etkin kaynak dağılımının sağlanmasında bir önemi bulunmamaktadır. Mülkiyet hakkı ister zarar veren tarafta isterse zarar gören tarafta olsun etkin sonuca ulaşılabilir. Ancak R.Coase 1937 yılında yaptığı çalışmada da belirttiği gibi, piyasa ekonomilerinde gerçekleşen olaylar pozitif işlem maliyetlerine yol açmaktadır. Gerçek ekonomiler oldukça yüksek işlem maliyetleri altında çalışmaktadır ve işlem maliyetlerinin pozitif olması halinde, kaynakların nasıl kullanılacağı yasa tarafından belirlenen mülkiyet haklarının dağılımına bağlı olmaktadır.

Pozitif işlem maliyetlerinin olduğu bir ortamda, hukuk sisteminin ekonomiyi mülkiyet hakları aracılığıyla nasıl etkilediği şu örnekle açıklanabilir: (Polinsky, 1989: 11-13)

Örnekte bir fabrikanın bacasından çıkan dumanın komşu beş evin dışarıda kuruttuğu çamaşırlarına ev başına 75 \$, toplamda 375 \$ zarar verdiği varsayılmaktadır. Bu zarar ya fabrika sahibinin, bacasına 150 \$'a duman önleyici taktırmasıyla ya da her evin 50 \$'a kurutma makinesi almasıyla önlenebilecektir. 375 \$'lık zararı daha ucuza giderdiği için ilk seçenek etkin çözümdür. Sıfır işlem maliyeti varsayımı altında, mülkiyet hakkı (temiz hava soluma hakkı) ister ev sahiplerinde olsun, ister fabrika sahibinde olsun (havayı kirletme hakkı) etkin dolayısıyla en ucuz çözüm 150 \$'a duman önleyicinin takılması olacaktır.

Buna karşılık her ev sakininin ortak karar için katlanması gereken işlem maliyetinin 60 \$ olduğu durumda, mülkiyet hakkı konut sahiplerindeyken, fabrika sahibi herhangi bir işlem maliyetiyle karşılaşmayacağı için etkin sonuç olan duman önleyici taktırma seçeneğini tercih edecektir. Ancak mülkiyet hakkı fabrika sahibinde iken, her konut sahibi, 75 \$'lık zarara katlanmak, 50 \$'a kurutma makinesi satın almak ve diğer konut sahipleriyle 60 \$'lık işlem maliyetine katlanmak suretiyle bir araya gelip ortak duman önleyici satın almak seçenekleri arasında etkin çözüm olmayan kurutma makinesi satın alma seçeneğini tercih edecektir. İlk durumda fabrika sahibi karar verirken işlem maliyetine katlanmayacağı için etkin sonuca ulaşırken, ikinci durumda ise konut sahipleri işlem maliyetinden kaçınabilmek için etkin olmayan çözümü tercih etmektedir. Yani pozitif işlem maliyeti, etkin çözümü mülkiyet hakkının dağılımına bağlı hale getirmekte, işlem maliyetini minimize eden fakat etkin olmayan seçenek tercih edilmektedir. Sıfır işlem maliyeti durumunda, en ucuz ve etkin seçeneğin tercih edilmesi, mülkiyet hakkı dağılımından bağımsız iken, pozitif işlem maliyeti

durumunda, mülkiyet hakkı dağılımına bağlı hale gelmektedir. Gelir bölüşümü bakımından mülkiyet hakkı konut sahiplerinde iken fabrika 150 \$ harcarken, mülkiyet hakkı fabrikatörde iken konut sahipleri toplam olarak 250 \$ harcamaktadır.

İşlem maliyetlerinin pozitif olduğu gerçek ekonomilerde bütün koordinasyon mekanizmalarının (piyasa, firmalar ve hükümet) aksak ve maliyetli olması optimuma ulaşamayacağı anlamına gelmektedir. Bu alternatif mekanizmalar arasından tercih yapılırken mukayeseli kurumsal analiz yöntemi kullanılmalı ve ekonomik açıdan üretim değerini maksimize eden koordinasyon mekanizması seçilmelidir (Medema, 2020: 1051).

Fiyat mekanizması aracılığı ile üretimi organize etmenin en önemli maliyeti uygun fiyatı araştırmaktır. Ayrıca müzakere maliyetlerini ve piyasada gerçekleşen her değişim işlemi için ayrı sözleşme akdi yapmanın maliyetini de dikkate almak gerekir. Firma içinde bu tür sözleşmelere duyulan ihtiyaç son derece sınırlıdır. Firma içinde işbirliği yapan iki üretim faktörünün çok sayıda sözleşme yapmalarına gerek bulunmamaktadır. Fiyat mekanizmasının diğer bir dezavantajı (maliyeti), bir mal ya da hizmet üretiminde, çok sayıda kısa kontrat yapmanın maliyetlerinden kurtulmak için uzun dönemli sözleşme yapmak istendiğinde ortaya çıkmaktadır. Mal alımından çok emek faktörünün istihdamı gibi hizmet sözleşmelerinde, uzun dönemli sözleşmelere duyulan ihtiyaç, firmaları ortaya çıkarmaktadır. Piyasanın işlem maliyetlerine karşılık firmada organizasyon maliyetleri söz konusudur ve firmalara uzun dönemli sözleşmeler yapmak için ihtiyaç duyulmaktadır (Coase, 1937: 390-392).

İşlem maliyetleri, iktisadi hayatın işleyişinde tam bilginin olmaması ve bilgi edinmenin de bir maliyetinin olmasından kaynaklanmaktadır. Bir toplumda herkes her konuda tam bilgi sahibi olsa, sahtekarlığı önlemek için sözleşme metinleri imzalayarak, anlaşmalara hukuki güvence sağlamaya gerek kalmayacaktır. Çünkü sahtekarlık yapan kişi, devlet ve tüm toplum tarafından bilinecek ve gerekli önlemler alınacaktır (Demir, 1996: 217).

Ortodoks iktisadın varsayımının aksine, piyasadaki ekonomik aktörler tarafından gerçekleştirilen her eylemin bir maliyeti bulunmaktadır. Birikimini hangi yatırım aracında değerlendireceği konusunda bilgi toplayan, danışmanlık alan bir kişinin katlandığı zahmet ve harcadığı zaman, ev satın almak ya da kiralamak isteyen bir kişinin emlakçıya yaptığı ya da kendisini mahkemede savunması için müvekkilin avukata yaptığı ödemeler piyasalarda ortaya çıkabilecek işlem maliyetlerindendir.

Coase taraflar arası anlaşmanın çoğu kez maliyetsiz olmadığını ve bu maliyetlerin tarafların anlaşması önünde önemli bir engel oluşturacak kadar yüksek olabileceğine dikkat çekmektedir. Coase'un işlem ya da muamele maliyetleri olarak adlandırdığı bu maliyetler şu unsurlardan oluşmaktadır: Görüşmeye (pazarlığa) istekli olanların tespit edilip bir araya getirilmesi ve bu konuda toplumun haberdar edilmesi, anlaşmayla sonuçlanacak toplantıların yönlendirilip idare edilmesi, bu toplantılarda zaman ve emek harcanması, anlaşma koşullarının belirlenip bu koşullara uyulup uyulmadığının izlenmesi v.s. (Coase, 1960: 15).

Ancak farklı kurumsal çerçeve yani pazarlık sürecinin tabi olduğu kurallar ve koşullar işlem maliyetlerini değiştirebilmektedir. Belirli kurallar altında etkin olan bir sonuç, başka kurallar kümesi altında etkin olmayabilir. Mesela çok sayıda insanın anlaşması gereken hava kirliliği meselesinde dışsallığın kamu malı özelliği gereği insanlar pazarlık sürecinde beleşçiliğe yönelebilecek ve/veya gerçek tercihlerini gizleyebileceklerdir. Sonuç bu nedenle sıfır pazarlık maliyeti optimumundan uzak olabilecektir (Connolly & Munro, 1999: 77).

Asil-vekil ilişkisinde ortaya çıkan vekalet maliyeti de, işlem maliyetleri içinde yer almaktadır. Vekalet ilişkisi, bir ya da daha fazla kişinin (asil) kendileri adına bazı faaliyetleri gerçekleştirmeleri için bir başka kişiye ya da organizasyona (vekil) yetki vermeleri ile ortaya çıkmaktadır. Doktor hastasının, üst düzey yönetici şirket hisse sahiplerinin, politikacılar seçmenlerin vekili konumundadırlar. Vekil asile göre daha bilgili olduğu için bilgi aralarında asimetric şekilde dağılmıştır. Özellikle müvekkil-avukat ilişkisinde vekalet ücreti, işlem maliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Demir, 1996: 222).

İki taraf arasında bir mübadele gerçekleşmeden önce taraflar birbirleri hakkında araştırma yaparak bilgi toplamaktadır. Bu araştırma zaman ve kaynak maliyeti gerektirmektedir. Daha sonra taraflar birbirleriyle bağlantı kurduğunda, birbirlerini mevcut mübadele fırsatları hakkında bilgilendirmeleri gerekir ki bu da bir maliyettir. Potansiyel anlaşmanın her iki tarafında çok sayıda aktör bulunuyorsa, ticaretin koşullarını belirlemeden önce karar verme maliyetleri ortaya çıkacaktır. Ticarete karar verildikten sonra, diğer tarafın sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleme ve anlaşmayı uygulama maliyetleri ortaya çıkacaktır. O halde işlem maliyetleri genel olarak, araştırma ve bilgi edinme maliyetleri, pazarlık ve karar verme maliyetleri, denetleme ve uygulama maliyetleri şeklinde 3 temel aşamaya ayrılabilir (Dahlman, 1979: 147-148).

Mülkiyet hakkının bir kişiden diğerine aktarılması için katlanılması gereken maliyetler de işlem maliyetleri kapsamında yer almaktadır. Bir çok işlem maliyeti piyasa dışında kaldığı için bu maliyetlere yönelik ölçüm sorunu ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak kendi imkanlarıyla zaman ve emek harcayarak kiralık ev arayan bir kişinin karşı karşıya kaldığı işlem maliyetini hesaplamak son derece güçtür. Oysa bu kişi emlakçıya başvurmuş olsaydı emlakçıya ödeyeceği komisyon, katlandığı işlem maliyetleri hakkında bir fikir verecektir (Demir, 1996: 214-215).

Coase'un önerdiği taraflar arası anlaşma, işlem maliyetlerinin makul seviyelerde olmasını gerektirmektedir. Zarar veren ve zarar gören tarafların sayısı düşük iken işlem maliyetleri de düşük olmaktadır. Çünkü az sayıda aktör arasında görüşmelerin yapılması ve bunun sonunda anlaşma sağlanması çok daha kolay olmaktadır. Ancak özel maliyetlerle toplumsal maliyetlerin ayrıştığı bir çok durumda dışsallık çok sayıda tarafı ilgilendirmektedir. Yani çok sayıda taraf arasında anlaşma sağlanması gerekmektedir. Bu durumda işlem (anlaşma) maliyetleri doğal olarak yükselmektedir. İşlem maliyetlerinin yüksek olduğu durumlarda, çözüm alternatifleri arasında maksimum üretim değerini sağlayan seçilmelidir. O halde, zarar veren ve zarar gören tarafın çok sayıda olduğu, stratejik davranış ve beleşçilik probleminin ortaya çıktığı durumlarda, aşırı yükselen işlem maliyetleri, özel mülkiyet yaklaşımının etkin kaynak dağılımını belirleme potansiyelini düşürmektedir.

İşlem maliyetlerinin olmadığı bir ortamda, önemli olan tarafların mülkiyet haklarının iyi tanımlanması ve yasal eylemlerin sonuçlarının öngörülebilir olmasıdır. Ancak işlem maliyetlerinin yüksek olduğu durumda, kanun tarafından düzenlenmiş mülkiyet haklarını değiştirmek zorlaşmaktadır. Bu gibi durumlarda mahkeme kararları ekonomik faaliyetleri doğrudan etkilediği için, mahkemeler karar verirken kararlarının ekonomik sonuçlarını da dikkate almak zorundadırlar (Coase, 1960: 19).

İşlem maliyetlerinin ihmal edilebilir düzeyde düşük olması halinde, ekonomik faaliyetin organizasyon yapısı önemini kaybedecektir. Çünkü bir organizasyon biçiminin diğerine göre sahip olduğu herhangi bir avantaj, maliyetsiz sözleşmelerle basitçe ortadan kaldırılabilecektir (Williamson, 1979: 233).

İşlem maliyetlerini düşürmede devletlere büyük görev düşmektedir. Devlet hırsızlık ve talana karşı belirli hukuk kuralları ve standartlar koyup bunların

uygulanmasını sıkı bir şekilde denetlerse iktisadi gelişmeye katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde piyasaya sürdüğü değer kaybetmeyen, istikrarlı bir para mübadele işlemlerini kolaylaştırdığı için trampa ekonomisine göre işlem maliyetlerini düşürmektedir. Günümüzde alış-verişlerde kullanılan kredi kartları, işlem maliyetlerini paradan daha fazla düşüren ödeme araçları olarak hayatımıza girmiş bulunmaktadır. O halde ekonomilerin işlem maliyetlerini düşürücü yeniliklere hızla ayak uydurduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır (Demir, 1996: 218-219).

Hükümetler ve diğer düzenleyici kamu kurumları genellikle piyasadaki alım-satım işlemleriyle, aynı işlemlerin firma içinde gerçekleşmesine satış vergilerinde olduğu gibi farklı davranırlar. Satış vergileri, firma içi işlemler üzerinden değil, piyasadaki alış veriş üzerinden alınan vergilerdir. Satış vergileri, kota uygulamaları ve fiyat kontrolleri gibi uygulamalar söz konusu olduğunda firma içi organizasyonun piyasaya göre avantaj sağlaması firmaları büyümeye teşvik etmektedir (Coase, 1937: 393). Yani Coase üretim sürecinin çeşitli kısımlarını piyasada gerçekleştirmenin ortaya çıkardığı işlem maliyetlerinden kurtulmak isteyen şirketlerin, üretim aşamalarını kendi içlerine alıp entegrasyona giderek ölçeklerini büyütebileceğini ileri sürmektedir. Böylece üretimin farklı aşamalarının firma içinde örgütlenmesi ile piyasadaki çok sayıda kısa süreli sözleşmeler yerine uzun süreli az sayıda sözleşmelerle işlemlerin sürdürülmesi sağlanacak ve sözleşme (işlem) maliyetleri düşecektir.

Ancak Coase piyasa işlemlerinin bazılarını şirket bünyesinde toplamanın da bir sınırı olduğuna dikkat çekmekte ve en uygun şirket ölçeği için hedef noktalar belirlemektedir. Şirket büyüdükçe yönetim ve koordinasyon sorunları ortaya çıkacağı için, ilave bir işlemi şirket içine almanın maliyetinin artacağını ve şirketin, bu maliyetin aynı işlemi piyasa ortamında gerçekleştirmenin maliyetine eşit olduğu noktaya kadar büyüyeceğini ileri sürmektedir. Ayrıca şirketin aşırı büyümesi durumunda girişimcinin, üretim faktörlerini en verimli oldukları alanda kullanma konusunda başarısız olacağını ileri sürerken optimal şirket büyüklüğü konusunda bir başka referans noktası daha belirliyor: Kaynak israfı nedeniyle ortaya çıkan kaybın, işlemi piyasada gerçekleştirmenin neden olacağı maliyete eşit olduğu nokta (Coase, 1937: 394-395).

O halde üretim süreciyle ilgili çeşitli kanallardan haber toplayıp bunları işleyerek bilgiye dönüştürme, ucuz ve kaliteli girdilerin aranıp bulunması, bulunduğu satıcılarla pazarlık edilmesi, sözleşme yapılması, sözleşme koşullarına uyulduğunun kontrolü için zaman, para ve enerji harcanması, piyasadaki malların

ve girdilerin mülkiyetinin el değiştirmesi sırasında ortaya çıkan maliyetler işlem maliyetleridir. Piyasada çok sayıda sözleşme ile gerçekleştirilecek işlemlerin, firma içinde tek bir girişimci tarafından örgütlenmesi işlem maliyetlerini düşürecektir. Piyasadan yararlanmak yani fiyat mekanizmasını kullanmak işlem maliyetine neden olduğu için, kaynak dağılımı bireysel sözleşmelerle sağlanamamakta ve belirsizliği azaltan firmalara ve girişimciye ihtiyaç duyulmaktadır. İşlem maliyetlerini azaltan firma başarı şansı kazanmaktadır. Günümüzde bilişim teknolojilerindeki gelişmeler işlem maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüştür. R.Coase'un da mensubu bulunduğu Yeni Kurumcu Okul'a göre bireyler risk ve belirsizlikleri ve işlem maliyetlerini azaltmak için kurumlardan yararlanmaktadır.

5.2.İŞLEM MALİYETLERİNİ AZALTMANIN HUKUKİ YOLU: MÜLKİYET HAKLARI

Özel mülkiyet hakları gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan kapitalist ülkelerdeki en önemli kurumsal düzenlemedir. Mülkiyet haklarının tanımlanması, ekonomideki kaynakların kimler tarafından ve nasıl kullanılacağına kanunlarla devlet tarafından gösterildiği hukuki bir süreçtir. Aynı şekilde mülkiyet haklarının kanunlarla hukuki güvence altına alınarak korunması da devletin görevlerindendir. Yani mülkiyet kavramı ekonomi ve hukukun ortak çalışma konusudur. Mülkiyet ve miras hakkı, birey ve şirketlere ekonomik faaliyette bulunmaları konusunda motivasyon sağlayan, ekonomik gelişmenin en önemli ön koşuludur.

Coase eserlerinde, sosyal etkileşimi şekillendiren düzenlemeler olan kurumları ekonomik teoriye dahil etmenin önemine vurgu yapmıştır. Mülkiyet haklarının ne olduğunu, nasıl tanımlandığını ve nasıl uygulandığını anlamak, ekonomik faaliyet için önemli bir kurum. Bir eşya üzerinde mülkiyet hakkı, mülk sahibinin o eşya ile ne yapabileceğini belirler (kullanmak, değiştirmek veya iyileştirmek, ödünç vermek, başkasına kiraya vermek, kullanılmadan bırakmak, bağışlamak, satmak gibi). Mülkiyet hakkı, bir kaynağın kullanımına dair belirli eylemleri yapma ya da kararlar alma hakkıdır. Mülk sahiplerinin mallarıyla yapabilecekleri ve yapamayacakları faaliyetleri yansıtır. Bu hak, sahiplerinin kaynakları zaman içinde verimli bir şekilde kullanmalarını sağlar. Genel olarak, mülkiyet haklarının açık ve net bir şekilde tanımlandığı ve makul bir maliyetle uygulanabildiği bir çerçeve, etkin kaynak kullanımını ve etkin üretimi, tüketimi, yatırımı ve inovasyonu teşvik eden bir kurumdur (Kiesling, 2021: 5-6).

Günümüzde kanunlar tarafından belirlenen ve yasal olarak güvence altına alınan mülkiyet hakları, ulus devletlerin ortaya çıkmasından önce gelenek ve göreneklere göre belirlenmekte ve bir şeyi elinde bulundurma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hak sahipleri günümüzde sahip oldukları kaynakları, başkalarının haklarına özen göstermek koşuluyla istedikleri gibi kullanabilmekte ve dilediklerinde bu hakları devredebilmektedir (O'Driscoll & Hoskins, 2004: 61-62).

Yasal yollardan elde edilen mülkiyetin güvence altına alınması ve dış saldırılara karşı korunması hukukun, etkinlik ve verimlilik üzerindeki etkisinin mikro ekonominin araç ve varsayımlarını kullanarak incelenmesi ise ekonominin konusudur (Aktan & Aktan, 2020: 69-72).

Coase taraflar arasındaki müzakerelerin, haklar iyi tanımlandığı sürece, rekabetçi piyasalara ilişkin standart varsayımlar altında (özellikle işlem maliyetlerinin sıfır olduğu varsayımıyla) etkin sonuca ulaşacağını belirtmektedir. Özellikle, zarar veren işletmenin neden olduğu zarardan sorumlu olup olmadığının bilinmesi gereklidir; çünkü başlangıçta hakların sınırı çizilmeden, bunların piyasada transferi mümkün olamayacaktır. Üretim değerini maksimize eden nihai sonuç ancak fiyat sisteminin maliyetsiz çalıştığı varsayımı altında, hukuki durumdan bağımsız olacaktır (Medema & Zerbe, 2000: 837).

Dışsal maliyet durumunda, tarafların pazarlığa başlamaları mülkiyet haklarının tanımlanmasına bağlıdır. Çünkü taraflar birbirlerine sahip olmadıkları bir şey için ödeme yapmak istemeyeceklerdir. Ortaya çıkan zararın tazmini için pazarlığın başlayabilmesi mülkiyet haklarının belirlenmesine bağlıdır. Coase teorisinde mülkiyet, müzakerelerin kiminle yapılacağını belirlemesi bakımından önemlidir yoksa mülkiyet hakları anlaşmanın sonucunu etkilemeyecektir. Diğer bir ifadeyle çok düşük işlem maliyetleri varsayımı altında, mülkiyet hakkı hangi tarafta olursa olsun etkin sonuç değişmeyecektir.

5.2.1.MÜLKİYET HAKKI KAVRAMINA ÇEŞİTLİ DÜŞÜNÜRLERİN YAKLAŞIMLARI

Mülkiyet kavramı çok eski çağlardan beri çeşitli düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlanıp yorumlanmıştır. T. More, J.J.Rousseau, J.Proudhon, K.Marx gibi mülkiyet konusunda olumsuz tavır alan bazı düşünürlere karşı, İlk çağ filozoflarından Aristo ve Platon, Ortaçağ Skolastik dönemin en önemli düşünürü

olan T. Aquinas, T.Hobbes, J.Locke, D.Hume, A.Smith gibi Aydınlanma dönemi filozofları özel mülkiyeti farklı gerekçelerle savunmuşlardır.

İdeal bir sosyal yaşam arayışında olan Thomas More mülkiyeti, ülke kaynaklarını doğru ve eşit bir şekilde dağıtmanın ve insanlığın mutluluğu önünde bir engel olarak görmektedir (Aktan, 2020a: 12-13).

J.J.Rousseau'ya göre, toprak üzerindeki mülkiyet insanlar arasında eşitsizlik yaratarak toplumda zengin fakir ayırımını doğurmuş ve bu iki grup arasındaki çekişme ve gerginlik özel mülkiyete zarar verdiği için, zenginler fakirleri sahte bir sözleşmeyle kandırarak devletin doğmasını sağlamıştır. Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla insanların doğuştan sahip oldukları pozitif duygular yerini bencillik, kibir ve kıskançlığa bırakmıştır. Yani, mülkiyeti, toplumdaki kaos, kargaşa ve kutuplaşmanın kaynağı olarak görmektedir (Öztürk, 2021: 199-200).

Anarşizmin öncülerinden olan Proudhon ise mülk sahiplerini başkalarının kaybettiğini kazananlar olarak görür ve çalışanların tüm yarattıklarının sahibi olmaları gerektiğini savunur (Ölmezoğulları, 2008: 137).

Modern devleti, burjuvazinin mülkiyet ve özel çıkarlarını iç ve dış tehlikelere karşı koruyan ve güvence altına alan bir örgüt olarak gören ve üretim araçlarının kolektif mülkiyetini savunan Marks ve Engels'in çeşitli eserlerinde mülkiyet ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Burjuva demokrasilerinde toplumun büyük çoğunluğu için özel mülkiyet yoktur. Bir toplumdaki özel mülkiyet mevcudiyetini, bu çoğunluğun özel mülkiyete sahip olmamasına borçludur. Özel mülkiyet, sınıf çatışması ve sömürüye dayanan burjuva üretim ve mülk edinme sisteminin bir sonucudur. 15. ve 16.yy'larda mülkiyet kaba kuvvete bağlı iken, 18.yy'da bizzat yasaya dayanmaktadır. Ticaretin gelişmesi, tefecilik, toprak mülkiyeti ve ipotek sayesinde, büyük kitleler yoksullaşır ve mülksüzleşirken, servet küçük bir burjuva azınlığın elinde birikmeye başlamıştır (Serozan, 2010: 43-47).

Antik Yunan'da yönetici sınıfın, geçim sıkıntısıyla konsantrasyonlarının bozulmaması ve devletin yönetimine odaklanabilmeleri için ortak mülkiyeti, buna karşılık yönetilenler için özel mülkiyeti savunan Platon'nun yanında kamu mülkiyeti karşısında bireyi öne çıkaran, herkes için özel mülkiyeti savunan ve özel

mülkiyet hakkının sınırlandırılmasına karşı çıkan Aristo bulunmaktadır (Bocutoğlu, 2012: 7-10).

T.Hobbes ise mülkiyet hakkı konusunda kurallar koyma yetkisinin devletin egemenliğinin bir parçası olduğunu ve egemen gücün kuruluşundan önce insanların her şey üzerinde hak sahibi olmasının kavga ve savaşlara neden olduğunu ve mülkiyetin kamu barışı için gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Mülkiyet hakkını koruyacak ve mülkiyet anlaşmazlıklarını hukuki yollarla çözümleyecek olan adil bir devlet gücüdür. Özel mülkiyet üzerinde adil bir devlet egemenliği ve hukukun önemine dikkat çekmektedir (Hobbes, 2005: 141).

Klasik bir ampirist filozof olan J.Locke mülkiyet hakkını, yaşama ve özgürlük hakkı yanında insanların doğuştan sahip oldukları doğal hakkı olarak görmektedir. Hiçbir egemen güç bu hakları ortadan kaldıramaz. İnsan kendi kişiliğinin, yaşamının ve özgürlüğünün sahibidir. Çünkü özel mülkiyet, insanların çalışarak elde ettiği, yaşamını sürdürebilmek ve özgürlüğünü koruyabilmek için ihtiyaç duyduğu, devlet ve toplum tarafından sahibinin elinden alınamayacak doğal bir haktır. Doğal ve meşru haklar kanunlardan kaynaklanmaz. Locke'un siyasal liberalizm anlayışının merkezinde olan özel mülkiyet kavramı daha sonra Adam Smith ile birlikte ekonomik liberalizmin de temelini oluşturmuştur (Arslan, 2017: 198-199).

5.2.2.DIŞSAL MALİYETLE MÜCADELEDE MÜLKİYET HAKKININ ÖNEMİ

Liberal iktisat okullarına göre piyasa ekonomisinde mülkiyet haklarının açık şekilde tanımlanıp hukuki güvence altına alınması dışsal maliyetleri ve işlem maliyetlerini önemli ölçüde azaltacak, ekonomide israfı azaltıp etkinliği arttıracak, bireysel sorumluluğu ve ekonominin işlem hacmini yükseltecektir. Mülkiyet haklarını savunan liberal iktisatçılar, özel mülkiyet ile büyüme ve kalkınma arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir (Aktan, 2020b: 64).

F.H.Knight, Coase'dan önce, Pigou'nun Refah İktisadı adlı kitabında incelediği dışsallıklar nedeniyle piyasa mekanizmasının etkin kaynak dağılımını sağlayamayacağı görüşünü eleştirirken, Pigou'nun aslında piyasa aksaklığını değil, devletin aksaklığını ortaya koyduğunu iddia etmiştir. Çünkü Knight'a göre, devletin temel görevlerinden biri mülkiyet haklarını açık bir şekilde belirleyip hukuki güvence altına almaktır. O'na göre, devlet kıt kaynaklar üzerindeki mülkiyet

haklarını açık ve kesin bir şekilde belirlemediği yani temel görevini yapmadığı için, Pigou hatalı bir şekilde, devletin vergi ya da sübvansiyon yoluyla dışsallıklara müdahale etmesi gerektiğini öne sürmüştür (Savaş, 2007: 843). Yani Pigou'nun piyasaları, etkin kaynak dağılımını sağlama konusunda başarısız olarak görmesi, Knight'a göre aslında mülkiyet hakları dağılımında devletin başarısız olmasından kaynaklanmaktadır. Daha sonra Coase Knight'ın bu eleştirisini teorisinde kullanarak geliştirmiştir.

Bir iktisadi değeri kullanma hakkı, iktisadi değer üzerinden gelir elde etme ve 3.kişilerle sözleşme yapma hakkı ve sahip olduğu iktisadi değeri başkalarına devredebilme hakkı olmak üzere mülkiyet hakkının 3 farklı versiyonu bulunmaktadır. Ancak bireyler başkalarının kaynaklarına zarar vermeden bu haklarını kullanmalıdır (Demir, 1996: 227-230).

Mülkiyet hakları yaklaşımının doğru bir şekilde uygulanabilmesi için 3 koşul bulunmaktadır: (Field & Field, 2002: 203).

İlk olarak mülkiyet hakları açık seçik bir şekilde tanımlanmalı, devredilebilir ve zorlayıcı olmalıdır. Zorlayıcılıktan kast edilen, mülkiyet sahiplerinin sahip oldukları değerlere diğerlerinin zarar vermesini fiziki ve kanuni olarak engelleyebilmeleridir. Devredilebilir olmaktan kast edilen ise, mülkiyet sahiplerinin sahip oldukları kaynakları satın almak isteyen herhangi birisine satabilmeleridir. Bu koşul özellikle doğal kaynaklar için önemlidir. Kaynakların uzun dönem verimliliğini düşürecek bir yanlış, aşırı ya da kötü kullanım, kaynağın piyasa değerini azaltacağı için, mülkiyet sahipleri söz konusu kaynakların uzun dönem verimliliklerini korumaya çalışacaklardır. Satabileceği bir varlığın piyasa değerinin düşmesini hiçbir rasyonel aktör istemeyecektir.

İkinci olarak ilgili tarafların söz konusu mülkiyet haklarının nasıl kullanılacağı hakkında müzakerede bulunmak için bir araya gelebilecekleri etkin ve rekabetçi bir ortam olmalıdır.

Üçüncü olarak mülkiyet sahiplerinin doğal kaynağın kullanımıyla ilgili tüm sosyal değerleri (faydaları) elde edebilecekleri bir piyasa bulunmalıdır. Herhangi bir doğal kaynağın en iyi ve uygun şekilde kullanımı, mülkiyet sahibinin söz konusu kaynağın tüm sosyal değerini elde edebilmesine bağlıdır.

Göle fabrika atıklarını boşaltan fabrikanın suyu kirleterek, aynı gölde kültür balıkçılığı yapan komşusuna zarar vermesi durumunda, ilk bakışta mağdur olan balık üreticisi gibi görünmektedir. Oysa Coase teorisine göre, göle atık boşaltan girişimci de mağdur olabilecektir. Zira balık üreticisinin varlığı fabrika sahibinin, emisyonunu kontrol etmek için ilave çaba göstermesine neden olmaktadır. Mülkiyet hakkının varlığı, taraflara piyasa mekanizmasını kullanarak, etkin kaynak dağılımını sağlayan üretim düzeyine ulaşmayı sağlamaktadır.

Buradaki sorun gölün sunduğu imkanlardan ilk olarak yararlanma hakkına kimin sahip olduğunun net bir şekilde bilinmemesi diğer bir ifadeyle gölün mülkiyet hakkının hangi tarafta olduğunun belirsiz olmasıdır. Özel mülkiyete konu olmayan bir kaynağın aşırı kullanıma maruz kalma ya da kalite kaybı yaşama olasılığı ortak mallarda çok yüksektir. Bir çok doğal kaynağın yanlış kullanımının altında yatan neden bunlar üzerinde açıkça tanımlanmış mülkiyet haklarının olmamasıdır. Mülkiyet hakkı mutlaka bireysel olmak zorunda değildir, belirli bir guruba da ait olabilmektedir.

Mülkiyet sisteminin en önemli özelliği, varlıklarının piyasa değerini maksimize edebilmek için kişilere sahip oldukları kaynakları koruma ve yönetme konusunda motivasyon sağlamasıdır (Field & Field, 2002: 207).

Bireysel mülkiyete konu olmayan ortak malları bedel ödemediği kullanırken fayda maksimizasyonunu hedefleyen bireyler, yeterli özeni göstermemekte, aşırı ve özensiz bir şekilde kullanmaktadır. Tüketimde rekabet nedeniyle ortaya çıkacak aşırı kullanım sonucu ortak mal tükenme tehlikesiyle karşılaşabilmektedir.

Birçok durumda etkin çözüm, değerli kaynak için mülkiyet hakkını tanımlamak ve uygulamaktır. Ancak bu çözümü, mülkiyet haklarını tanımlayıp uygulayacak bir siyasi otoritenin bulunmadığı okyanus ve atmosfer gibi kaynaklar için uygulamak çok zordur. Özel mülkiyetin tanımlanıp uygulanmasının maliyeti getirisinden fazla olduğu durumlarda değerli kaynak ortak mal olarak bırakılmalıdır. Kamuya açık alanlardaki meyve ağaçlarındaki meyvelerin, hemen tüketilmeyip, olgunlaşarak, tüketicilerine daha fazla tatmin sağlayacakları bilinmesine rağmen, beklemeleri halinde kendilerine kalmayacak endişesiyle (tüketimde rekabet) halk tarafından daha olgunlaşmadan tüketilmeleri bu durumun tipik örneğidir (Frank & Bernanke, 2001: 285).

Mülkiyet hakkı negatif dışsallık yaratan firmada ise, bu firma faaliyetine devam edecek ve dışsallık yayma hakkına sahip olacaktır. Ancak zarar gören taraf tatminkar bir ödemede bulunursa bu hakkından belirli ölçüde vazgeçecektir.

Buna karşılık mülkiyet hakkı negatif dışsallıktan etkilenen tarafta ise uğradığı zararların telafi edilmesini karşı taraftan isteyebilecek, böylece dışsal maliyetin, dışsallık yaratan firma tarafından içselleştirilmesi sağlanacaktır.

Coase'a göre mülkiyet hakkının, onu en verimli kullanabilecek tarafta olması etkinlik açısından çok önemlidir. Yeni keşfedilmiş bir mağaranın mülkiyetinin onu keşfeden kişide mi yoksa mağaranın bulunduğu arazinin sahibinde mi olduğu şüphesiz eşya hukukunun konusudur. Ancak hukuk burada sadece mağaranın kullanım hakkının elde etmek için kiminle sözleşme yapılacağını belirlemektedir. Mağaranın hangi amaçla kullanılacağı, hukuka değil, kullanım hakkını elde etmek için en yüksek tutarı ödeyen tarafın faaliyet alanına bağlı olacaktır. Coase bu örnekten hareketle üretimin değerini maksimize eden nihai sonucun hukuki karardan bağımsız olduğunu ve bunun sıfır işlem maliyeti varsayımına bağlı olduğunu ileri sürmektedir (Coase, 1988: 157-158). O halde mülkiyet hakkı yani hukuk mağaraya kimin sahip olduğunu belirlerken, mağaranın hangi amaçla kullanılacağını piyasa yani ekonomi belirlemektedir.

Doğal kaynaklar üzerindeki mülkiyet hakkının açıkça tanımlanıp, hukuki güvence altına alınması ve işlem maliyetlerinin sıfır ya da müzakereyi engellemeyecek kadar düşük olması halinde, tarafların aralarında yapacakları pazarlık ile etkin kirlilik seviyesine ulaşacakları Coase tarafından iddia edilmektedir.

Pazarlığı gerçekleştiren taraflar, dışsal maliyet ve temizleme maliyetleri konusunda diğer herkesten daha fazla bilgiye sahip oldukları için doğru ve etkin noktaya ulaşılması yüksek ihtimal olacaktır. Ayrıca önerilen pazarlık mekanizması ademi merkezi bir şekilde piyasa mantığı çerçevesinde işleyeceği için, ekonomik gerçekler yerine politik kaygılarla karar alan merkezi bir bürokrasiye ihtiyaç duyulmayacaktır (Field & Field, 2002: 20).

Coase teorisinden sonra doğal kaynakların etkin kullanımı için bunların özel mülkiyete geçirilmeleri yani özel kişi ve kurumlara tahsis edilmeleri yaygın bir şekilde tartışılmaya başlamıştır. Bu görüşte olanlar, özel mülkiyet altında olan doğal kaynak ve canlı türlerinin aşırı kullanıma maruz kalmadıkları dolayısıyla etkin seviyede kullanılmak suretiyle korundukları görüşünü savunmaktadır. Özel

mülkiyete konu olan çiftlik hayvanları koruma altında iken, doğada özel mülkiyete konu olmayan bazı hayvan soylarının tükenme tehlikesi altında olması bu görüşü destekleyen bir argüman olarak kullanılmaktadır (Kirmanoğlu, 2007: 125).

Ancak 2009 yılı Nobel Ekonomi ödülü sahibi Elinor Ostrom, ortak malların etkin kullanımını konusunda özelleştirmenin de kamusal düzenlemelerin de doğru bir yol olmadığını, herkesin kullanımına açık ortak malların yönetiminin, söz konusu mallardan doğrudan yararlanan yerel topluluklara bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü yerel topluluklar ortak malların kullanım kurallarını ve yaptırımları yerel koşulları dikkate alarak en doğru şekilde belirleyeceklerdir (Aktan, 2020b: 62).

O halde sosyal olarak etkin düzeyde kaynak kullanımı için mülkiyet haklarının iyi tanımlanması, korunabilir ve ticareti yapılabilir (devredilebilir) olması, işlem maliyetlerinin makul düzeyde düşük olması ve mülkiyet sahiplerinin alacakları kararların tüm sosyal değerini elde edebilecekleri piyasaların bulunması gerekmektedir.

6.COASE TEORİSİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER:

Coase teorisinin doğruluğu veya yanlışlığına ilişkin tartışmalar genellikle onun belirli bir çerçevede veya belirli varsayımlar altında geçerli olup olmadığını göstermeye yönelik girişimlerden oluşmaktadır. Burada ilgili tüm piyasaların tam rekabetçi olduğu ve tarafların dışsallık müzakerelerinde az çok rekabetçi bir şekilde hareket ettiği varsayılan yarı rekabetçi çerçeve ve taraflar arasında stratejik davranış potansiyelinin bulunduğu oyun teorisi yaklaşımı olmak üzere iki temel çerçeve belirlenebilir. Coase teorisinin geçerliliğini tartışan literatürün büyük çoğunluğu yarı rekabetçi çerçeveyi kullanırken, bazı yorumcular teoremi oyun teorisi perspektifinden ele almış ve yarı rekabetçi çerçevenin, dikkate alınan az sayıdaki taraf ve stratejik davranış potansiyeli nedeniyle Coase benzeri hak pazarlığı için uygun olmadığını savunmuşlardır (Medema & Zerbe, 2000, 839-851).

Günümüzde geçerliliği hala tartışılan bu teoriye çeşitli bilim adamları tarafından eleştiriler yapılmıştır. İlk eleştiri, herhangi bir ekonomik faaliyet sonucu ortaya çıkan dışsal maliyet durumunda, özellikle kalabalık topluluklarda, tarafların müzakere konusunda işbirliği yapacağı varsayımının gerçekçi olmadığı yönündedir. Tarafları görüşmeye zorlayacak ya da ikna edecek arabulucu devletin

olmadığı bir ortamda sadece piyasa mekanizmasının dinamikleriyle etkin kaynak dağılımı çözümüne ulaşamayacağı ileri sürülmüştür.

Bir şirketin büyük bir toplulukla anlaşma sağlamaya çalışırken, topluluktaki bireylerin pazarlık güçlerini arttırmak için anlaşmayı geciktirme yoluna gitmeleri durumunda sonuç Coase'un beklediği gibi olmayacaktır. Yani tarafların stratejik pazarlık yöntemleri uygulamaları durumunda anlaşma olmayabilecektir.

Mülkiyet hakkının çok sayıda kişi tarafından paylaşılması (ortak mülkiyet hakkı) her bir malike diğerlerinden daha fazla pazarlık gücü verebilmektedir. Çevreye zarar veren bir fabrikanın yetkililerinin o bölgede oturanlarla sırayla anlaşma yapması durumunda, anlaşma yapılan kişi sayısı arttıkça, henüz anlaşma yapmamış kişi sayısı azaldığı için bunların pazarlık güçleri artmaktadır. İşte pazarlık güçlerini arttırmak isteyen bazı kişiler anlaşmayı sürekli yokuşa sürerek geciktirebilmektedir. Fabrikanın atıklarını boşalttığı derenin mülkiyetinin 100 adet balıkçıda olduğu, ortaya çıkan dışsal zararın 100 T.L. olduğu durumda, teorik olarak fabrika her bir balıkçıya 1 T.L. vererek üretimine devam edebilecektir. Ancak 99 balıkçı fabrika yetkilileri ile 1 T.L. karşılığında anlaştıysa geriye kalan son balıkçının pazarlık gücü artmış olacaktır. Çünkü onun da onayı olmadan deri fabrikası üretimini sürdüremeyecektir. Bu durumda son balıkçının tazminat talebi 1 T.L.'den çok daha fazla olabilecektir. Fabrika sahibinin de bu ödemeyi kabul etmesi yüksek olasılıktır. Diğer balıkçıların da baştan bu pazarlık avantajını öngörmeleri durumunda, her biri anlaşmayı imzalayan son balıkçı olmaya çalışacak ve Coase'ın beklediği anlaşma sağlanamayacaktır (Gruber, 2011: 133). O halde anlaşmayı geciktirme problemi, mülkiyet hakkının zarar gören çok sayıdaki balıkçıda olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu gibi sorunlar anlaşma maliyetlerini yükseltmektedir.

Tybout bu teoremin sıfır işlem maliyetli bir modelde bile, uzun dönemde geçerli olamayacağını ileri sürmüştür. Coase'un tazminat ödemelerinin tarafsızlığı varsayımını reddetmektedir. Tybout'a göre lineer homojen üretim fonksiyonları söz konusu olduğunda, dışsallığı yaratanların yapacağı tazminat ödemeleri üretimde azalmalara neden olurken, dışsallıktan etkilenenlerin yapacakları ödemelerin üretim üzerinde herhangi bir etkisi olmayacaktır (Tybout, 1972: 252). Yani Tybout'a göre yapılan ödemenin kimler tarafından yapıldığı, sadece gelir bölüşümü açısından değil aynı zamanda kaynak dağılımı açısından da önem arz etmektedir. Oysa mülkiyet haklarının başlangıçta hangi tarafta olduğunun kaynak dağılımını değil gelir bölüşümünü etkilediği Coase teorisinin kabul ettiği bir yaklaşımdır.

Mülkiyet hakkının dışsallıktan zarar gören firmalarda olması durumunda uzun dönemde mağdur endüstriye tazminat alabilmek amacıyla yeni firmalar girerek kalabalıklaşmaya yol açacak, mülkiyet hakkının dışsal maliyete neden olan firmalarda olması halinde bu defa dışsallıktan sorumlu olan endüstriye girişler artacaktır. Diğer bir ifadeyle mülkiyet rejiminin ne şekilde düzenlendiği kaynak dağılımını değiştirerek değişmezlik hipotezini, diğer taraftan endüstrilerdeki aşırı kalabalıklaşmaya bağlı optimal üstü üretim de etkinlik hipotezini geçersiz kılacaktır (Seçilmiş, 2016: 16).

Ancak, 1 yıl sonra Frech, aynı dergide (The Bell Journal of Economics and Management Science) yayınlanan makalesinde Tybout'un ulaştığı sonuçların hatalı olduğunu kirliliğe maruz kalan kaynağın mülkiyetinin ister kirleten tarafta, ister kirlilikten etkilenen tarafta olsun, ya da kaynağı kiralayan üçüncü taraflarda olsun kaynak dağılımının etkilenmeyeceğini göstermiştir. Söz konusu mülkiyet hakkının ilk dağılımı sadece beklenmedik bir kazanç ya da kayıp olarak servet dağılımını etkilemektedir (Frech, 1973: 318).

Mülkiyet haklarının çoğu kez etkinsizliğe yol açması, Coase'un piyasa çözümünün dışsallıklarla mücadelede yetersiz olmasının nedeni olarak gösterilmektedir. Mülkiyet haklarının iyi tanımlanmış olması, söz konusu hakların nasıl tahsis edildiğinden daha önemlidir. Ancak bir çok mülkiyet hakkı yasa tarafından değil örf ve adet hukuku tarafından belirlendiği için dışsallıktan zarar görenlerin dava açmaları durumunda davayı kazanmaları dolayısıyla tazminat almaları her zaman mümkün değildir. Kompartımanda, sigara içmeyen bir kişinin dumandan rahatsız olup sigara içenlere dava açması durumunda başarı şansı çok düşüktür. Buna karşılık, bahçesindeki çimlere çöp döken komşusunu mahkemeye veren bir kişinin davayı kazanma şansı oldukça yüksektir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi, anlaşma sonucunda dışsallıktan zarar görenlere veya dışsal maliyet yaratanlara ödeme yapılması iyi tanımlanmış mülkiyet hakları tarafından sağlanmaktadır (Stiglitz, 1988: 219-220). İlk örnekte başarı şansının düşük olmasının sebebi, mülkiyet hakkının (temiz hava soluma hakkının) ikinci örnekteki kadar açık ve net bir şekilde tanımlanmamış olmasıdır.

Taraflar arasında asimetrik bilginin olması durumunda, mülkiyet hakkına sahip olan zarar verenler, ancak kendilerine çok yüksek miktarda tazminat ödenmesi durumunda faaliyetlerini durduracaklarına kurbanlarını ikna etmeye çalışabilirler. Dolayısıyla zarar görenler, karşı tarafın maliyet ve gelir fonksiyonları hakkında

yeterli bilgiye sahip olmadıkları için, üretimi azaltması için karşı tarafa gereğinden fazla tazminat ödeyebileceklerdir. Tarafların gerekli tüm bilgiye erişemedikleri durumda müzakere sonrası mutlaka Pareto (artışı) iyileşme sağlanacağı ileri sürülemez. Taraflardan birinin diğerine göre daha fazla bilgiye sahip olması durumunda eksik bilgiye sahip olan tarafın şantaj yoluyla dolandırılması olası olabilecektir (Cullis & Jones, 1992: 44). Diğer bir ifadeyle, dışsal maliyete neden olan taraf bu faaliyetini azaltması durumunda uğrayacağı zararı, eksik bilgiye sahip olan karşı tarafa, olduğundan daha büyük göstererek daha yüksek ödeme talep edebilecektir. Bu durumda optimal olmayan bir sonuca ulaşma ihtimali bulunmaktadır. Dışsallığa son vermenin fayda ve maliyetleri konusunda tarafların eksik bilgiye sahip olmaları ve aralarında güven ilişkisinin olmaması durumunda uzlaşmanın gerçekleşmesi zorlaşacak, anlaşmalar bile etkin bir sonuca ulaşamayabileceklerdir.

Dışsal maliyetin kaynağının belirlenmesi de önemli bir sorundur. Uzun bir akarsuda balıklara zarar veren bir çok kaynak olabilir. Balık ölümleri hastalık nedeniyle olabileceği gibi yırtıcıların sayısındaki artış nedeniyle de olabilir. O halde bir çok durumda, dışsal maliyetin sorumluluğunu tek bir spesifik unsura yüklemek mümkün değildir. Dışsal zararın gerçek miktarının belirlenmesi de başka bir sorundur. Fabrika atığından zarar gördüklerini iddia eden balıkçılar kendilerine daha yüksek ödeme yapılması için uğradıkları zararı olduğundan yüksek gösterebilirler. Ayrıca hangi balıkçının ne kadar etkilendiği bilinemediği için, ödenecek para balıkçılar arasında nasıl dağıtılacağı da ayrı bir sorundur (Gruber, 2011: 132).

Dışsal maliyetten etkilenen tarafların çok sayıda olması durumunda her birinin ne kadar zarara uğradığını belirlemek hemen hemen imkansız olacaktır. Üstelik mağdurlar karşı taraftan daha yüksek ödeme alabilmek için, uğradıkları zararı olduğundan yüksek gösterebileceklerdir. Bu nedenle Coase teorisinin küçük gurupları etkileyen dışsallıkların çözümünde etkili olabileceği buna karşılık yüksek düzeyde belirsizlikleri bulunan ve anlaşma maliyetleri son derece yüksek olan uluslararası çevre sorunları gibi milyonlarca insanı etkileyen olumsuz dışsallıkların çözümünde yetersiz kalacağı ileri sürülmektedir.

Çok sayıda kişiyi etkileyen dışsal maliyetlerin çözümünde kamusal müdahaleye gereksinim bulunmaktadır. Ancak Coase, dışsallığı önlemek için uygulanan kamusal düzenlemelerin de maliyetsiz olamayacağını iddia etmektedir. Müdahalenin sağlayacağı net kazanç işlem maliyetlerinden küçükse kamu

müdahalesinin yerindeliği sorgulanacaktır. Kamu müdahalesi mutlaka gerekiyorsa, kaynak dağılımı bozukluğunu en düşük işlem maliyetleriyle düzeltecek yöntem tercih edilmelidir (Cullis & Jones, 1992: 47).

Coase, hava kirliliği gibi çok sayıda kişinin etkilendiği ve çok sayıda aktörün sebep olduğu bir dışsallık durumunda, idari maliyetlerin, anlaşmayı imkansız kılacak ölçüde çok yüksek olması nedeniyle, kamunun doğrudan regülasyon uygulamasının alternatif bir çözüm olabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre kamu sektörü sahip olduğu bazı ayrıcalıklar nedeniyle bazı idari düzenlemeleri özel bir organizasyondan daha düşük bir maliyetle yapabilmektedir. Ancak bazen kamu idaresinin idari düzenlemeleri de yüksek maliyetli olabilmektedir. Rekabetin sağladığı denetimden uzak ve siyasal baskı altında faaliyet gösteren bir kamu idaresinin, dışsallıklara yönelik regülasyon uygulamasının her zaman ekonomik etkinliği arttıracaklarını düşünmek için haklı bir neden olmadığı görüşündedir. Birbirinden farklı durumlar için ortak tek bir genel regülasyon uygulaması çoğu zaman amaca (etkin kaynak dağılımı) ters sonuçlar doğurabilecektir. Bütün bu nedenlerden dolayı sorunun (dışsallık) çözümünün firma ya da piyasaya bırakılmasının, doğrudan kamu regülasyonlarından daha iyi sonuç vereceği görüşündedir. Ancak yine de bazı durumlarda kamusal idari regülasyonların da ekonomik etkinliği arttırabileceğini ileri sürmektedir. Hava kirliliği gibi çok sayıda tarafın olduğu ve sorunun piyasa ya da firmalar tarafından çözümünün yüksek maliyetli olduğu durumlarda kamu regülasyonlarının uygulanabileceğini savunmaktadır. Ancak merkezi regülasyonun faydalarının, ekonomist ve politika yapıcıları tarafından abartıldığını ifade etmektedir (Coase, 1960: 17-18).

Coase teorisi az sayıda kişiyi etkileyen yerel nitelikli, küçük ölçekli dışsallıkların çözümünde etkin sonuçlar verirken, çok sayıda kişiyi etkileyen global dışsallıklarda etkinliğini kaybetmektedir. Aslında yerel nitelikli dışsallıkların çözümünde de gerçek hayatta Coase teorisinin öne sürdüğü şekilde bir anlaşma çoğu zaman gerçekleşmemektedir. Gürültü yaparak sizi rahatsız eden komşunuza, gürültüyü kesmesi karşılığında para teklif etmek yerine ya komşunuzla tartışmaya girersiniz ya da kamu otoritesine başvurarak şikayet edersiniz. Çoğu zaman olduğu gibi bu konuda da teori ile pratik örtüşmemektedir (Gruber, 2011: 134).

İşlem maliyetleri, devlet müdahalesini gerektiren dolayısıyla Coase teorisini eleştirenlerin kullandığı bir gerekçedir. Dışsallıkları gönüllü olarak içselleştirmek için bireyleri bir araya getirmenin maliyeti yüksektir. Bu tür organizasyon hizmetlerinin sunumu, devlet tarafından gerçekleştirilecek bir kamu malıdır. Devlet

müdahalesi işlem maliyetlerinden tasarruf sağlayacağı için müzakere sürecini kolaylaştıracaktır (Stiglitz, 1988: 219-220).

Teorinin geçerli olabilmesi için gerekli koşullar olarak Coase tarafından ileri sürülen iyi tanımlanmış mülkiyet hakları ve ihmal edilebilir düzeyde düşük işlem maliyetleri varsayımlarına ek olarak bazı iktisatçılar tarafından dışsallığa konu olan malın talebinin gelirden bağımsız olması gerektiği varsayımının da eklenmesi teorinin uygulama alanını daraltmıştır. Çünkü gelirden bağımsız bir talep fonksiyonu ancak belli tercihler ve belli fayda fonksiyonları çerçevesinde söz konusu olacaktır (Ersel, 2013: 46-47).

Anlaşmayı geciktirme problemini çözmek için ortak mülkiyet yerine mülkiyet hakkının tek bir malike (atık boşaltan fabrikanın sahibine) verilmesi durumunda bu sefer de beleşçilik problemi ortaya çıkmaktadır. Mülkiyet hakkı fabrika sahibinde olduğu için, fabrikanın atıkları nedeniyle zarar gören balıkçıların, azaltılan her üretim birimi için 100 TL. ödemek zorunda oldukları ve optimal azaltım miktarının 100 birim olduğu varsayılırsa, balıkçılar fabrikaya üretimini 100 birim azaltması için toplam 10000 TL. ödeyecek, fabrika da buna karşılık üretimini 100 birim azaltacaktır. Bu durumda son balıkçı 100 TL.'lık ödemesini ödemek istemeyecektir. Çünkü fabrika 9900 TL. elde etmiş ve üretimini 99 birim azaltmıştır. Üretimdeki 99 birimlik azalmadan bütün balıkçılar eşit bir şekilde yararlanacaktır. Son balıkçı 100 TL.'yi ödemediğinde, ödemeyi yaptığı durumla hemen hemen aynı refah seviyesinde olacaktır. Çünkü bu 100. son birimin neden olacağı zarar 100 balıkçı arasında eşit bir şekilde paylaşılacaktır. O halde, bir yatırımın maliyeti kişisel, faydası ortak ise bireyler optimal altı yatırım yapacaklardır. Bu yaklaşımı diğer balıkçılar da fark ederlerse, onlar da stratejik davranarak ödeme yapmak istemeyecekler ve dışsallık sorunu çözilemeyecektir (Gruber, 2011: 133-134).

Coase'un pazarlık süreci ve Pigou vergisi birbirlerini ikame eden değil tamamlayan uygulamalardır. Dışsal maliyete neden olan ve bundan etkilenen çok sayıda kişi olması halinde, pazarlık sürecini uygulamak mümkün değilken Pigou vergisi daha uygun bir seçenek olmaktadır. Buna karşılık iki komşu arasındaki özel bir dışsallık probleminde bu sefer Pigou vergisi pazarlık çözümüne göre mantıksız bir seçenek haline gelmektedir. İki komşu ülke arasındaki dışsallık probleminde ise üst bir devlet otoritesi olmadığı için Pigou vergisini uygulamak mümkün olmayacaktır (Deryugina vd., 2021: 87).

Son olarak bir eylem sonucunda ortaya çıkan dışsal maliyetleri içselleştirmek için yürürlüğe konan hukuki müeyyideler her zaman istenen sonucu vermeyebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, iş kazalarını azaltmaya yönelik olarak iş kanunlarına, işverenlere yük getiren ağır maddelerin konması, ya da sağlığa zararlı ürünlerin imalatçıların kanunlarla sorumlu tutulması durumunda istenen sonuç elde edilemeyebilecektir. İşverenlerin ücretleri düşürerek üzerlerindeki bu yükü işçilere aktarabilmeleri olası iken imalatçılar da hissettikleri hukuki baskıyı fiyat yükselişleri yoluyla tüketicilere yansıtabilecektir. Yani işverenler ve imalatçılar burada kanunların kendilerine bindirdiği yükü, en aza indirecek şekilde yansıtarak tepki göstermektedir (Veljanovski, 2016: 63). Diğer bir ifadeyle dışsallıkla mücadele edebilmek için hukuk sisteminin taraflara getirdiği müeyyide ve sorumluluklardan, ekonomi aracılığıyla kısmen ya da tamamen kurtulunabilmektedir.

7.SONUÇ

Dışsal eksi ekonomilerle mücadelede, bir tarafta Pigou tarafından ileri sürülen kamu odaklı öneriler, diğer tarafta Coase teorisi, şirket birleşmeleri ve gönüllü faaliyetler gibi kamuyu devre dışı bırakan piyasa odaklı çözüm önerileri bulunmaktadır.

Dışsal maliyetlerle mücadelede, R.Coase, Pigou'nun dışsal maliyetler konusundaki kamu müdahalesini gerektiren önerilerini eleştirmiş, dışsallık sorununa piyasa odaklı farklı bir bakış açısı getirmiştir. Coase, ekonomi ve hukuku bir arada ele alsa da, ekonomiyi hukukun önüne geçirmiş, hukuki düzenleme ve kararların ekonomi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Temel amacı ekonomideki aksaklıkları düzeltecek öneriler getirmek olan Coase hukuku araç olarak kullanmıştır. Teorinin hukuki tarafını mülkiyet hakları temsil ederken, ekonomik tarafı işlem maliyetleri kapsamında ele alınmaktadır. Ekonomistler daha çok etkinlik sorununa yani pastanın nasıl büyütüleceğine kafa yorarken, hukukçular pastanın nasıl adil dağıtılacağı ile ilgilenmektedir. Etkin kaynak dağılımını sağlama konusunda piyasa mekanizmasına güvenen Coase, hukuki sistemin iktisadi faaliyetleri yönlendirme gücünü fark ederek yasaların piyasa mekanizmasının işleyişini kolaylaştırması gerektiğini savunmuştur.

Coase'a göre dışsal maliyet durumunda hangi tarafın zarar veren hangi tarafın zarar gören taraf olduğu kesin değildir. Dışsallık her iki taraf arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır, dolayısıyla dışsal zarardan her iki taraf da sorumludur. Her iki

tarafın uyumsuz davranışları sonucu ortaya çıktığı için, geleneksel Pigou yaklaşımında olduğu gibi, bir tarafı kurban diğer tarafı suçlu gösterip konuya sadece hukuki çerçeveden bakmak yerine, ekonomik açıdan da bakılmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir. O'na göre birçok ekonomist, sorunu bu boyutuyla düşünmedikleri için piyasa başarısızlığına ve kamu regülasyonunun gerekliliğine dikkat çekmektedir. Durdurulmasını ya da azaltılmasını önerdikleri faaliyetlerin sosyal olarak faydalı faaliyetler olabileceğine dikkat çekmektedir. Yapılması gereken, zararlı olduğu düşünülen faaliyetlerin engellenmesi sonucunda ortaya çıkacak fayda ile söz konusu faaliyetlere izin verilmesi durumunda ortaya çıkacak faydanın karşılaştırılmasıdır. Diğer bir ifadeyle zararlı faaliyetin engellenmesinin ortaya çıkaracağı yararın, neden olacağı kayıptan büyük olması gerekmektedir. Oysa geleneksel Pigou yaklaşımında dışsal maliyetten sadece bir taraf sorumlu tutulduğu için, ortaya çıkan zararı daha yüksek maliyetle telafi etse bile zarar veren taraf tazmin edecektir.

Dışsal maliyet sorununu çözebilecek yeterli bir teori geliştirilememesinin Coase'a göre bir diğer nedeni de üretim faktörü kavramının yanlış tanımlanmasıdır. Üretim faktörü kavramı, genellikle işadamlarının üretim sürecinde kullandığı fiziki varlıklar olarak algılanmaktadır. Oysa Coase'a göre üretim faktörü, belirli eylemleri gerçekleştirebilme hakkıdır. Üretim faktörü bir hak olarak tanımlandığında, zararlı etkileri olan bir eylemde bulunma hakkının da (duman, gürültü, atık boşaltma, pis koku v.s.) bir üretim faktörü olduğunu anlamak kolaylaşacaktır. Bir hakkı (üretim faktörünü) kullanmanın maliyeti, her zaman için başka bir alanda ortaya çıkan alternatif kaybı ifade etmektedir. Önemli olan gerçekleştirilen eylem sonucunda elde edilen kazanımların neden olunan kayıplardan büyük olmasıdır. Coase, farklı sosyal düzenlemeler arasında seçim yapılırken, fayda-maliyet analizi yapılması ve toplam etkinin dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir.

Coase teorisinin en önemli iki unsurundan biri olan işlem maliyetleri genel olarak, araştırma ve bilgi edinme maliyetleri, pazarlık ve karar verme maliyetleri, denetleme ve uygulama maliyetleri şeklinde 3 temel aşamaya ayrılabilir.

İşlem maliyetlerinin düşürülebilmesinin ve müzakerelerin başlayabilmesinin hukuki yolu mülkiyet haklarının kanunla tanımlanıp, güvence altına alınmasıdır. Etkin kaynak dağılımının sağlanabilmesi için mülkiyet haklarının iyi tanımlanması, korunabilir ve devredilebilir olması, ve mülkiyet sahiplerinin alacakları kararların tüm sosyal değerini elde edebilecekleri piyasaların bulunması gerekmektedir.

Coase teorisinin ikinci önemli unsuru mülkiyet haklarıdır. Mülkiyet sistemi, kişilere sahip oldukları varlıklarının piyasa değerini maksimize edebilmek için onları koruma ve yönetme konusunda motivasyon sağlamaktadır. Ancak okyanus ve atmosfer gibi özel mülkiyetin tanımlanıp uygulanmasının maliyeti getirisinden fazla olduğu durumlarda değerli kaynak, ortak mal olarak bırakılmalıdır. Kaynaklar üzerindeki mülkiyet hakkının açıkça tanımlanması ve işlem maliyetlerinin sıfır ya da çok düşük olması halinde, pazarlığı gerçekleştiren tarafların, dışsal maliyet ve temizleme maliyetleri konusunda diğer herkesten daha fazla bilgiye sahip oldukları için etkin kirlilik seviyesine ulaşacakları Coase tarafından iddia edilmektedir.

Vergi, regülasyon gibi genel kamusal çözümlere göre pazarlık sürecinin dışsal maliyet sorununun çözümünde daha etkin ve düşük maliyetli olacağı Coase teorisi tarafından savunulmaktadır. Çünkü pazarlık süreci, meselenin özel unsurlarını, ayrıntılarını en iyi bilen, konuya hakim taraflarca yürütüleceği için etkin sonuca ulaşılacaktır. Dolayısıyla dışsal maliyet durumunda konuya sadece hukuki açıdan değil, etkinlik, verimlilik, fayda maliyet analizi, üretim değerinin maksimizasyonu gibi ekonomik açıdan da bakılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Coase teorisi tam bilgi varsayımı altında, işlem maliyetlerinin pazarlık sürecini engellemeyecek düzeyde düşük olduğu, mülkiyet haklarının kanun tarafından açık bir şekilde tanımlandığı, mülkiyet sahiplerinin kendilerine zarar veren kaynağı ve zararın büyüklüğünü belirleyebildikleri ve bu zararı yasal olarak engelleyebildikleri durumlarda, mülkiyet haklarının dağılımından bağımsız olarak, tarafların devlet müdahalesine gerek kalmadan anlaşarak üretim değerini maksimize eden etkin sonuca ulaşabileceklerini savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle fiyat mekanizmasının maliyetsiz bir şekilde çalışması ve işlem maliyetlerinin ihmal edilebilir düzeyde düşük olması halinde, mülkiyet hakkı hangi tarafta olursa olsun pazarlık süreci sonunda dışsal zarar etkin bir şekilde içselleştirilecektir. Ancak mülkiyet hakkının hangi tarafta olduğu, üretim değerini maksimize eden etkin sonucu etkilemezken, mülkiyet haklarının kanun tarafından hukuki olarak açık bir şekilde tanımlanmış olması taraflar arasında pazarlık sürecinin başlaması açısından önem arz etmektedir. Çünkü taraflar mülkiyetlerinde olmayan bir şey için herhangi bir pazarlığı başlatmayacaklardır. Buna karşılık gerçek ekonomilerde olduğu gibi, işlem maliyetlerinin yüksek olması durumunda, piyasanın güvenilir bir araç olmaktan çıkacağı ve etkin sonucun, hukuk düzeni tarafından belirlenen mülkiyet hakları dağılımına bağlı olacağı sonucuna varılmıştır. Yani işlem maliyetlerinin varlığı, etkin kaynak dağılımı konusunda hukukun önem kazanmasını

sağlamaktadır. Coase piyasa koşullarında, işlem maliyetlerinin tarafların anlaşmalarını zorlaştıracak kadar yüksek olduğu durumlarda da çözüm alternatifleri arasından üretim değerini maksimize eden seçeneğin tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Az sayıda tarafın bulunduğu dışsallıklarda işlem maliyetleri azalacağı için, sorunun tarafların aralarında anlaşarak piyasa içinde çözümü mümkün olabilecek, fakat dışsallıkta rol oynayan aktör sayısının artması, işlem maliyetlerini yükselteceği için devlet müdahalesini gerektirebilecektir. Hatta okyanusların kirlenmesi, ozon tabakasının incilmesi gibi bazı küresel ölçekli durumlarda devlet müdahalesi bile sorunun çözümünde yetersiz kalacak ve uluslararası işbirliğine ihtiyaç olacaktır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C., (2020a), “Mülkiyet Hakları Felsefesi”, Mülkiyet Hakları İktisadı, Divan Kitap, Deren Matbaacılık, İstanbul.

Aktan, C. C., (2020b), “Mülkiyet Hakları İktisadı: Mülkiyet Yapısı ve İktisadi Performans Arasındaki İlişki”, Mülkiyet Hakları İktisadı, Divan Kitap, Deren Matbaacılık, İstanbul.

Aktan, C. C., (2020c), “İşlem Maliyetleri İktisadı, Mülkiyet Hakları İktisadı, Divan Kitap, Deren Matbaacılık, İstanbul.

Aktan, C. C. & Aktan, S. C., (2020), “Mülkiyet Hukuku’nun İktisadi Analizi”, Mülkiyet Hakları İktisadı, Divan Kitap, Deren Matbaacılık, İstanbul.

Arslan, A., (2017), Felsefeye Giriş, 25. Baskı, BB101 Yayınları, Ankara.

Baykal, C. M., (2020), “Hukuk Ekonomi İlişkisi ve Ekonomi Hukuku Üzerine”, Hukuk ve İktisat, SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Bocutoğlu, E., (2012), İktisadi Düşünceler Tarihi, Murathan Yayınevi, 2.Baskı, Trabzon.

Buchanan, M. J., (1973), “The Coase Theorem and The Theory of the State”, Natural Resources Journal, Volume 13, October.

Coase, R. H., (1937), “The Nature of the Firm”, Economica, New Series, Vol.4, No:16, November.

Coase, R. H., (1960), “The Problem of Social Cost”, The Journal of Law & Economics, October, Volume III, ss: 1-44.

Coase, R. H., (1988), The Firm, The Market and The Law, The University of Chicago Press.

Coase, R. H., (1998), “The New Institutional Economics”, The American Economic Review, Vol.88, No: 2, May.

Coleman, L. J., (1980), “Efficiency, Exchange and Auction: Philosophic Aspects of the Economic Approach to Law”, California Law Review, Vol.68:22.

Connolly, S. & Munro, A., (1999), Economics of the Public Sector, Prentice Hall Europe.

Cullis and Jones, (1992), Public Finance and Public Choice , McGraw-Hill Book Company.

Dahlman, J. C., (1979), “The Problem of Externality”, Journal of Law and Economics, Vol.22, No:1, April.

Demir, Ö., (1996), Kurumcu İktisat, Vadi Yayınları, Ankara.

Deryugina, T., Moore, F., Tol, S. J. R., (2021), “Environmental Applications of the Coase Theorem”, Environmental Science and Policy, 120.

Ersel, H., (2013), “Ronald Coase ve İktisatta Dışsallık Sorunu”, İktisat ve Toplum, Sayı:36.

Field, B. C. & Field, M. K., (2002), Environmental Economics, Third Edition, McGraw-Hill Higher Education.

Frank, R. H. & Bernanke, B. S., (2001), Principles of Economics, Mc Graw-Hill Education.

Frech, H. E., (1973), “ Pricing of Pollution: The Coase Theorem in the Long Run”, The Bell Journal of Economics and Management Science, Vol. 4, No. 1 (Spring, 1973).

Gruber, J., (2011), Public Finance and Public Policy, Third Edition.

Hobbes, T., (2005), Leviathan, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları-319, Mas Matbaacılık, İstanbul.

Kiesling, L., Lynne, (2021), The Essentiel Ronald Coase, Fraser Institute, Canada.

Kirmanoglu, H., (2007), Kamu Ekonomisi Analizi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Küçükcalay, A. M., (2008), İktisadi Düşünce Tarihi, Beta Basım A.Ş.,İstanbul.

Mackaay, E., (2020), “History of Law and Economics”, The Encyclopedia of Law and Economics, Vol. 1, Edward Elgar Publishing.

Medema, S. G., (2020), “The Coase Theorem at Sixty”, Journal of Economic Literature, December, Vol:58, No:4.

Medema, S. G., & Zerbe, R. O., (2000), “The Coase Theorem”, The Encyclopedia of Law and Economics, Aldershot: Edward Elgar Publishing, Inc., Vol. 1.

Müller, F., (2020), “Hukukun Ekonomik Teorisi”, Çev: Ahmet,M.Güneş, Hukuk ve İktisat, SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları.

O’Driscoll, G. P. Jr. & Hoskins, L., (2004), “Ekonomik Kalkınmanın Anahtarı: Mülkiyet Hakları”, Piyasa Dergisi, Kış, Sayı:9.

Ölmezoğulları, N., (2008), Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, Ezgi Kitapevi, Bursa.

Öztürk, M. C., (2021), “Mülkiyet ve Özgürlüğe Dair İki Görüş: Rousseau ve Hegel, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar, Sayı: 31.

Polinsky, A. M., (1989), An Introduction to Law and Economics, Second Edition, Aspen Publishers, Inc.

Rosen, S., H. & Gayer, T., (2008), Public Finance, McGraw-Hill, International Edition, Eighth Edition,

Savaş, V., (2007), İktisatın Tarihi, Siyasal Yayınevi, Ankara.

Seçilmiş, E., (2016), “Coase Teoremine Alternatif Bakış”, Finans Politik &Ekonomik Yorumlar, Cilt:53, Sayı: 612.

Serozan, R, (2010), Marks/engels Devlet ve Hukuk Üzerine, Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları-1, 2. Basım, Kayhan Matbaası, İstanbul.

Stiglitz, J. E., (1988), Economics of the Public Sector, W.W.Norton & Company.

Tayyar, A. E., (2020), “Hukuk ve İktisat Yaklaşımında Bir İktisatçı: Ronald H. Coase”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:27, Sayı:2.

Tybout, A. R., (1972), “ Pricing Pollution and Other Negative Externalities”, The Bell Journal of Economics and Management Science, Vol. 3, No. 1 (Spring).

Veljanovski, C., (2016), Hukuk&Ekonomi, Liberte Yayınları, Ankara.

Williamson, E. O., (1979), “Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations”, Journal of Law and Economics, Vol:22, No:2, The University of Chicago Press.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

MEŞRU MÜDAFAADA İCRAİLİK ŞARTLARI*

Mustafa Kemal APAN¹

Avukat

E-mail: avmustafakemalapan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9153-8647

Öz

2. Dünya Savaşına kadar savaşlar ile silahlı çatışmaları yasaklayarak sona erdirmeye fikri geçerliliğini korumuş, 2. Dünya Savaşından sonra bu fikir terk edilmiştir. Günümüzde savaşlar ile silahlı çatışmaların var olduğu fikri baskın hale gelmiştir. Savaşların ve silahlı çatışmaların varlığını kabul eden ülkeler, uluslararası örgütler ve uluslararası kişilerin meydana getirmiş olduğu anlaşmalar silahlı çatışmaları kurallara bağlamayı tercih etmişlerdir. Bu kapsamda ihdas edilen Birleşmiş Milletler Antlaşması, silahlı çatışma kurallarından belki de en önemli ve hayati olan kuvvet kullanmaya ilişkin düzenlemeler getirmiştir. Devletlerin, başka devlet ya da devletlere karşı kullandığı güç olarak ifade edilebilecek kuvvet kullanma kavramı, günümüzde Birleşmiş Milletler Antlaşması başta olmak üzere çok sayıda uluslararası anlaşma tarafından yasaklanmıştır. Kuvvet kullanma yasağının tek istisnası ise meşru müdafadır. Her ne kadar Caroline Olayına kadar devletler tarafından birbirlerine karşı self preservation'a başvurulmuş olsa da esasen meşru müdafaa hakkının doğal bir hak olması sebebiyle varlığını Birleşmiş Milletler Antlaşmasından öncesinde de sürdürmekteydi. Birleşmiş Milletler Antlaşmasından önce de varlığını sürdüren doğal bir hak olan meşru müdafaa hakkı, Caroline Kararı ile sistematik bir hal kazanmış ve uluslararası örf adet hukuku yani jus cogens olarak kabul görmüştür. Jus cogens kuralı haline gelen ve sair antlaşmalara konu olan meşru müdafaa'nın koşullarının gerçekleşmesi halinde kuvvet kullanma yasağı ortadan kalkarak kuvvet kullanma hukuka uygun bir hal

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** avmustafakemalapan@gmail.com

Atıf (APA): Apan, M. K., (2025), Meşru Müdafada İcrailik Şartları, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 43-63.

almaktadır. Anlaşılacağı üzere meşru müdafaa kuvvet kullanmanın meşruluğunu teşkil etmektedir. Meşru müdafaanın bu denli önemli olması sebebiyle meşru müdafaanın üzerinde durularak koşulları üzerine değerlendirme yapmak gerekmektedir. Araştırmanın amacı, kuvvet kullanmanın yasal dayanağını teşkil eden meşru müdafaa müessesinin, kapsam ve sınırlarını belirleyerek meşru müdafaanın icra edilebilmesi için hangi şartların gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Meşru Müdafaa, Orantılılık, Aciliyet, Gerekliklik, Silahlı Saldırı

Alan Tanımı: Hukuk

CONDITIONS OF EXECUTION IN LEGITIMATE DEFENSE

Abstract

Until World War II, the idea of ending wars and armed conflicts by prohibiting remained valid, and after the Second World War, this idea was abandoned. Today, the idea that there are wars and armed conflicts has become dominant. Countries that accept the existence of wars and armed conflicts, international organizations and agreements formed by international individuals have preferred to bind armed conflicts to the rules. The United Nations Treaty, which was created in this context, brought regulations on the use of force, which is perhaps the most important and vital of the rules of armed conflict. The concept of using force, which can be expressed as the force used by states against other states or states, is prohibited by many international agreements, especially the United Nations Convention. The only exception to the prohibition of using force is self-defense. Although self-preservation was applied by states against each other until the Caroline Incident, it continued to exist even before the United Nations Convention, mainly because the right to self-defense was a natural right. The right of self-defense, which is a natural right that existed before the United Nations Charter, became systematic with the Caroline Decision and was accepted as international customary law, namely jus cogens. If the conditions of self-defense, which has become the jus cogens rule and subject to other treaties, are fulfilled, the prohibition of using force is removed and the use of force becomes lawful. As can be understood, self-defense constitutes the legitimacy of using force. Since self-defense is so important, it is necessary to focus on self-defense and evaluate its conditions. The aim of the research is to determine the scope and limits of the institution of self-defense, which constitutes the legal

basis of the use of force, and to focus on what conditions must be met in order for self-defense to be exercised.

Key Words: *Self-Defense, Proportionality, Urgency, Necessity, Armed Attack*

JEL Code: K10

1.GİRİŞ

İnsanlığın var oluşu ile başlayan mücadele, devletlerin kurulması ile farklı bir boyuta taşınmıştır. İnsanlar ve dolayısıyla devletler sürekli mücadele içerisinde olmuşlardır. Savaşlar ve silahlı çatışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Savaşların ve silahlı çatışmaların temelinde devletlerin başka devlet ya da devletlere karşı kuvvet kullanması vardır. Günümüzde silahlı çatışmaların kurallarını belirleyen uluslararası örf adet kuralları ile uluslararası antlaşmalara göre kuvvet kullanmak yasaktır. Konuya ilişkin iki temel kaynak vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi uluslararası örf ve âdet kuralı haline gelmesi nedeniyle ortaya çıkan jus cogens niteliğindeki meşru müdafaa kurallarıdır. Bahse konu meşru müdafaa kuralları, Caroline Kararı ile sistematik bir hal almış olup uluslararası kişiler tarafından benimsenmiştir. Bir diğer kaynak ise kuvvet kullanma, kuvvet kullanma yasağı ve meşru müdafaa gibi kavramları düzenleyen Birleşmiş Milletler Antlaşmasıdır. Birleşmiş Milletler Antlaşmasına göre devletlerin kuvvet kullanması kural olarak yasaktır ancak kuvvet kullanma yasağının tek bir istisnası olup bu istisna meşru müdafaa hakkıdır. Meşru müdafaa hakkı, bir devlet tarafından başka bir devlete gerçekleştirilen silahlı saldırıya karşılık olarak silahlı saldırıyı sona erdirecek nitelikte mağdur devlet tarafından kuvvet kullanılmasıdır. Anlaşılacağı üzere bir devletin kuvvet kullanımında bulunması mümkündür. Uluslararası hukuk ve uluslararası mahkeme ile örgütler esasen kuvvet kullanımının hukuka uygun olup olmadığı ile ilgilenmektedirler. Kuvvet kullanımının hukuka uygun olup olmadığı noktasında değerlendirmelerde bulunulabilmesi için silahlı saldırının meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti gerekmektedir. Genellikle kuvvet kullanan devletler, kuvvet kullanımının meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirildiğini ileri sürmektedirler. Bu sebeple uluslararası mahkemelerde görülen davalarda, kuvvet kullanımı ve kuvvet kullanımının gerçekleştiriliş şekline çok meşru müdafaa şartlarının somut olayda oluşup oluşmadığı üzerinde durulmaktadır. Meşru müdafaa şartlarından orantılılık, aciliyet ve zorunluluk gibi ilkeler ile silahlı saldırı şartının muğlak olması koşulların somut olayda gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitini zorlaştırmaktadır. Tespitin

zorlaşması ise meşru müdafaa'nın icrailik şartlarının oluşup oluşmadığına ilişkin tereddütlere yol açarak kimi zaman hukuka uygun kimi zaman hukuka aykırı kararların verilmesine yol açmaktadır. Uygulamada bu denli önem arz eden meşru müdafaa'nın, kaynağının, kapsamının, sınırlarının ve özellikle icrailik şartlarının belirlenmesi uygulamaya bir nebze olsa da katkı sağlayabilecektir. Araştırma konusu kapsamında meşru müdafaa'nın icrailik şartlarının belirlenebilmesi için öncelikle meşru müdafaa'nın kaynağı, kapsamı ve sınırları üzerinde durulması gerekmektedir. Bu kapsamda Caroline Kararı ve Caroline İlkeleri üzerinde durularak uluslararası örf-adet kuralı (jus cogens) meşru müdafaa'nın koşulları üzerinde durulduktan sonra Birleşmiş Milletler kapsamında meşru müdafaa'nın koşulları üzerinde durulacaktır.

2. ULUSLARARASI ÖRF-ADET HUKUKUNDA MEŞRU MÜDAFAA

2.1. Genel Olarak

Meşru müdafaa hakkına ilişkin farklı tanımlar bulunmakla birlikte öğretilde Pazarcı'nın yaptığı meşru müdafaa tanımı baskın olarak kullanılmaktadır. Şöyle ki: *“Meşru müdafaa, bir devletin başka bir devlete karşı gerçekleştirdiği hukuka aykırı saldırısına ani ve doğal olarak verilen karşılıktır.”* (Pazarcı, 2015: 564). Pazarcı'nın yaptığı meşru müdafaa hakkı tanımından anlaşılabileceği üzere meşru müdafaa hakkı, hukuka aykırı bir saldırının gerçekleşmesi ve mağdur devletin hukuka aykırı saldırıya karşı ani ve doğal bir karşılık vermesi olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktadır. Uluslararası örf adet hukukunda meşru müdafaa, devletlere yüklenen bir görev değil aksine devletlere tanınan bir hak durumundadır (Dinstein, 1994: 178).

BM Antlaşmasından farklı olarak gerçekleşmemiş ve fakat gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel görülen silahlı saldırılar, uluslararası örf-adet hukukuna göre devletlere meşru müdafaa hakkı verir (Yılmaz, 2011: 40). Kuvvetle muhtemel görülen saldırı tehdidinin, meşru müdafaa hakkı doğurduğu, meşru müdafaa hakkı için önemli sayılan Caroline olayında kabul edilmiştir (Altınar, 2009: 68). Dolayısıyla uluslararası örf-adet hukuku niteliğindeki meşru müdafaa hakkının konusunu haksız bir kuvvet kullanma veya haksız bir kuvvet kullanma tehdidi oluşturmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki meşru müdafaa hakkı, Caroline olayı neticesinde uluslararası örf-adet halini almıştır. Bu sebeple Caroline Olayı ve olay neticesinde ortaya koyulan ilkeler üzerinde durulması gerekmektedir.

2.2. Caroline Olayı ve İlkeleri

Kanada'nın 1837 yılında Birleşik Krallığa karşı bağımsızlık savaşı verdiği esnada Kanada ile Amerika arasındaki doğal sınırı oluşturan Niyagara Nehri üzerinde bulunan Navy isimli adadan Kanadalı güçler, Birleşik Krallığa ait gemilere saldırılarda bulunmuş ve bu süreçte ihtiyaç duyulan silah yardımını Amerikalılara ait olan Caroline adlı “savaşta tarafsız” gemi aracılığıyla tedarik etmişlerdir. Caroline adlı geminin Kanadalı güçlere silah yardımından sonra Birleşik Krallığa mensup kişiler, gemiyi Amerika'ya ait Schlosser isimli limanda ele geçirip Niagara Şelalesinden atmış ve olay neticesinde Amerikan vatandaşları hayatını kaybetmiştir (Değdaş, 2018: 31-32 ; Erkiner, 2022: 228).

Caroline olayında ABD tarafından Birleşik Krallığa meşru müdafanın şartlarını içeren bir nota çekildiğini belirtmekte fayda vardır (Beyoğlu, 2018: 101). Dönemin Dışişleri Bakanı Daniel Webster tarafından çekilen nota ile birlikte Birleşik Krallık'ın ani, karşı konulması imkânsız ve başvurulabileceği başkaca bir yolun kalmadığını ortaya koyarak gerçekleştirdiği eylemin zorunluluk teşkil ettiğini ispatlaması gerektiği ifade edilmiş ve ispat yükü Birleşik Krallık üzerinde bırakılmıştır. Birleşik Krallık, notaya verdiği cevapta zorunluluk, aciliyet ve orantılılık şartlarının meşru müdafaa hakkının unsurları olduğunu kabul etmiş fakat gerçekleştirdiği eylemin meşru müdafaa hakkı kapsamında olduğunu iddia etmiştir. Nota sonucunda günümüz anlamında uluslararası hukuk bağlamındaki meşru müdafanın temelleri atılmış ve meşru müdafaa kapsamında eylemlerde bulunan tarafın, meşru müdafaa şartlarının gerçekleştiğini ispat yükü altında olduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Notadaki meşru müdafaa şartları şöyledir: Meşru müdafaa, ciddi, makul, ölçülü ve orantılı olmalıdır. Zorunluluk ve aciliyet arz etmelidir. Zorunluluk amaçlar ile sınırlı olmalıdır (Brady, 1999: 15-16 ; Taşdemir, Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı, 2006: 80 ; Beyoğlu, Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı, 2016: 51-53).

Meydana gelen olay üzerine ABD ile Birleşik Krallık arasında uzlaşa sağlanamamış ve hakeme gidilmiştir. Birleşik Krallık gerçekleştirdiği saldırının, kendi güçlerinin bölgede müdafaasını sağlayabilmek için alınan önlemler kapsamında meşru müdafaa olarak değerlendirilmesi gerektiğine dayanarak savunma yapmıştır. Hakem vermiş olduğu kararda meşru müdafanın sınırlarının aşıldığını ifade etmiştir (Beyoğlu, 2018: 100).

Caroline olayı, meşru müdafaa hakkının şartları ve kullanımına ilişkin boşluğun dolmasını sağlamış olup meşru müdafaa hakkının usul ve esaslarını sistematik bir hale getirmiştir. Caroline olayından önce, 18. Yüzyıllara dek “çıkarların tehdit edilmesi halinde kuvvet kullanılması” anlamına gelen self preservation’a başvuran devletler, Caroline olayından sonra meşru müdafaa hakkı kavramına dayanarak müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır (Azaklı Köse, 2013: 3 ; Jennings, 1938: 91). Sözü edilen olayla birlikte self preservation’a alternatif olarak devletlerin meşru müdafaa hakkına dayanarak başka devletlere karşı kuvvet kullanabilmesine imkân sağlanmıştır. Meşru müdafaa şartlarının belirlenmesi ile devletler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin hangilerinin hukuka uygun hangilerinin ise hukuka aykırı olduğunun tespiti mümkün hale gelmiştir. Ortaya çıkan meşru müdafaa kavramı, doktriner bir hal almış ve uluslararası hukukun gelişmesine katkı sağlamıştır (ÇULLU, 2022, s. 51-52).

2.3. Uluslararası Örf-Adet Hukukunda Meşru Müdafaa Koşulları

2.3.1. Gereklilik

Devletin kendisini, telafisi mümkün görülmeyen zararlardan son çare olarak korumasına gereklilik ilkesi denmektedir (Sarvarian, 2014: 266). Pazarcıya göre gereklilik “saldırının durdurulması için başka bir olanağın kalmamasıdır.” (Pazarcı, 2015: 568). Uluslararası Adalet Divanının 2003 tarihli Petrol Platformları Davası, İran ve Irak arasındaki savaş ederken Basra Körfezinde bulunan İran’a ait petrol üretim tesislerine Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonrasında İran’ın başvurusu üzerine görülmeye başlanmıştır. ABD bayraklı gemilerin farklı zamanlarda zarar görmesi ve ABD’nin bu saldırılardan İran’ı sorumlu tutarak meşru müdafaa kapsamında olduğunu iddia ettiği müdahaleleri gerçekleştirmesi başvuru konusu uyuşmazlığı meydana getirmiştir. Uluslararası Adalet Divanı, saldırıdan İran’ın sorumlu olduğunu, gerçekleştirdiği müdahalelerin gereklilik şartlarına uygun olarak gerçekleştirildiğini ve petrol üretim tesislerinin meşru askeri hedefler olduğunu kanıtlaması gerektiğini ABD’den talep etmiştir (I.C.J. Rep 161, 2003). Anlaşılaçağı üzere Uluslararası Adalet Divanı vuku bulan olayda gereklilik şartının varlığını aramıştır (Beyoğlu, Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı, 2016: 55).

Gereklilik ilkesinin gerçekleştiğinin kabulü için tehlike anında barışçıl çözüm yöntemlerinin sonuçsuz kalması veya sonuçsuz kalacağına anlaşılmış olması gerekmektedir. Mağdur devletin haksız saldırıyı bertaraf edebilmesi için kuvvet kullanma haricinde alternatif bir yolu kalmamış olmalıdır (Ulfstein, 2003: 164).

Başka bir deyişle meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen eylem, haksız saldırının bertaraf edilebilmesi bakımından zorunluluk arz etmelidir. Meşru müdafaa kapsamında müdahale gerçekleştirdiği iddiasında bulunan mağdur devletin, kuvvet kullanma haricindeki bütün yolların tüketildiğini delillerle ispat etmesi gerekmektedir (Topal, 2005: 150-151).

İfade etmek gerekir ki saldırgan devlet tarafından silahlı saldırı gerçekleştirilmesi halinde barışçıl çözüm yollarının temeli ortadan kalktığından tarafların barışçıl çözüm yollarını kullanmaları beklenemeyecektir. Bu sebeple böyle bir durumda gereklilik şartının gerçekleştiği kabul edilmelidir. Ancak hedef devlet maruz kaldığı saldırıyı kuvvet kullanmadan engelleyemeyeceğini ispatlamak zorundadır (Taşdemir, 2006: 201). Uluslararası Adalet Divanı Corfu Kanalı Davasında, gemilerin açık denizde seyretmekte iken kendilerine ateş açılması halinde derhal karşılık verme hakkının mevcut olduğunu ifade etmiştir (I.C.J. Reports, The Corfu Channel Case, Merits Judgment, 1949).

2.3.2. Aciliyet

İlk saldırıdan hemen sonra veya makul bir süre içerisinde ilk saldırıya hedef devlet tarafından kuvvet kullanımının gerçekleştirilmesi gerekliliğine aciliyet ilkesi denmektedir. Silahlı saldırı ile meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen tedbirler arasında zaman bağlantısının bulunması gerekmektedir (Aral, 1999: 28). Ezcümle silahlı saldırı ile silahlı saldırıyı bertaraf etmek üzere gerçekleştirilen eylemlerin arasında çok fazla zaman geçmemiş olması başka bir deyişle zamansal yakınlığın aranması gerekmektedir (Topal, 2005: 158). Aciliyet ilkesinin temelinde devletlerin geçmişteki uyuşmazlıklara dayanarak meşru müdafaa kapsamında misilleme gerçekleştirmesinin engellenmesi fikri yatmaktadır (Çetin, 2006: 61-62).

Kural olarak meşru müdafaa, silahlı saldırıdan hemen sonra gerçekleştirilmelidir. Fakat bazen devletlerin meşru müdafaa hakkı kapsamında hemen karşılık verebilmesi mümkün olamamaktadır. Silahlı saldırıya hemen karşılık gösterilemeyeceğinin belirtilmesi ve önemli bir ara verilmeden karşılığın icra edilmesi haliyle kopmadığı kabul edilecektir (Başeren, 2003: 134). Keza coğrafi uzaklık veya barışçıl çözüm yollarının denenmesi gibi zorunlu gecikmeler nedeniyle meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen kuvvet kullanmanın aksaması durumunda aciliyet ilkesi geçerliliğini korumaktadır (Akkan, 2009: 19). Örneğin Kuveyt'in Irak tarafından 1990 senesinde işgal edilmesinden sonra BM'nin Irak'a uyguladığı ekonomik yaptırımların sonuç vermemesi üzerine işgalden 6 ay sonra meşru müdafaa hakkı kullanılmıştır. BM'ye göre 6 ay sonra

meşru müdafaa hakkının kullanılması aciliyet ilkesini zedelememiştir (Songür, 2017: 34-35).

2.3.3. Orantılılık

Ani, beklenmez ve katlanılmaz kuvvet kullanmaya karşı orantılı kuvvet ile karşılık verilmesine orantılılık ilkesi denmektedir (Pazarcı, 2015: 116 ; Doğan, 2013: 162). Orantılılık ilkesi, uluslararası hukukun bütün alanlarında uyulması gereken bir ilkedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk kapsamında icra edilen meşru müdafaa da orantılılık ilkesi ile karşılaşılmaktadır (Dost, 2018: 367). Esasen uluslararası niteliğe haiz olsun ya da olmasın meşru müdafaa'nın temelinde orantılılık vardır.

Meşru müdafaa da amaç saldıran devletin cezalandırılması değildir. Amaç gerçekleşen ya da gerçekleşmesi veya tekrarı muhakkak saldırıların, saldırı ile orantılı olacak şekilde gerçekleştirilecek kuvvet kullanma ile sona erdirilmesidir (Caşın, 2019: 1240 ; Pazarcı, 2015: 530). Sadece gerektiği kadar oranlı güç kullanımıdır. Orantılılık ilkesi uyarınca silahlı saldırı ile meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen saldırı arasında orantı aranması gerekmektedir (Karadağ, 2016: 171-186). Orantılılık ilkesi, saldırıyı durdurma ve püskürtme ile sınırlıdır. Dahası meşru müdafaa kapsamında müdahalede bulunan devlet tarafından saldırgan devletin egemenlik hakkına zarar verilmesi mümkün değildir (Öğütçü, 2015: 49). Mağdur devletin meşru müdafaa hakkı kapsamında kullanacağı araçlarla sınırsız olmaması, orantılılık ilkesine ilişkin bir diğer sınırlamayı teşkil etmektedir. Anlaşılabacağı üzere devletlerin, meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirdikleri müdahalelerde sınırsız bir takdir hakkına sahip olmasını orantılılık ilkesi engellemektedir. Nikaragua Davasının 176. Paragrafında da mağdur devletin müdahalelerde sınırsız takdir hakkına sahip olmadığına altı çizilerek meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen müdahalenin saldırıyla ölçülü olmasını ve onu aşmaması gerektiğine açıkça değinilmektedir (I.C.J. Reports, par. 176, 1986).

Orantılılık ilkesi, insancıl hukukun da temel ilkelerinden birisidir. İnsancıl hukuk özellikle sivilleri orantısız saldırılardan korumayı hedeflemektedir. Orantılılık ilkesinin insancıl hukukun temel ilkelerden birisi olması sebebiyle meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilecek müdahalenin saldırgan devletin askeri gücüne yönelik olması gerekmektedir (Acer & Kaya, 2022: 397 ; Dost, 2018: 368).

3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ANTLAŞMASINDA MEŞRU MÜDAFAA

3.1. Genel Olarak

BM Antlaşması madde 2/4'te kuvvet kullanma yasağı düzenlenmiştir. **Şöyle ki:** *“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.”* Düzenlemeye göre kuvvet kullanma yasağının kapsamına kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidi girmektedir. Dolayısıyla kuvvet kullanma yasağı ya kuvvet kullanma tehdidinde bulunulması ya da kuvvet kullanılması halinde gerçekleşecektir. Kuvvet kullanma yasağı bakımından seçimlik hareketlerden bahsedilmektedir.

Kuvvet kullanma veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunulması kural olarak yasak olmakla birlikte kuralın tek istisnası meşru müdafaa hakkıdır (Tarhanlı, 2003: 13). Her ne kadar BM Antlaşmasında BM üyesi devletlerin meşru müdafaa hakkı olduğundan bahsedilmiş olsa da esasen meşru müdafaa hakkının uluslararası örf-adet kuralı haline gelmesi sebebiyle devletlerin tümünün meşru müdafaa hakkı vardır. Başka bir deyişle BM'ye üye olmayan devletlerin de meşru müdafaa hakkı bulunmaktadır (Denk, 2015: 232). Meşru müdafaa hakkına ilişkin düzenlemelere BM Antlaşması m.51'de yer verilmiştir. Şöyle ki: *“Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hâle getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.”*

BM Antlaşması m.51'de düzenlenen meşru müdafaa hakkı, silahlı saldırının meydana gelmesi karşısında BM'nin duruma hemen müdahale edememesi sebebiyle gerçekleştirilecek boşluğu gidermek üzere devletlere tanınan bir haktır. BM'nin müdahalesine kadar devam eden geçici bir hak olması sebebiyle BM'yi etkisiz kılmamaktadır (Göztepe, 1998: 84). BM Antlaşması m.51 incelendiğinde Gerekliklik, Aciliyet ve Orantılılık ilkelerine ilişkin düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır. Ancak Gerekliklik, Aciliyet ve Orantılılık ilkeleri uluslararası örf-adet hukukuna dayandığından her ne kadar madde düzenlemesinde yer almasa da meşru müdafaa'nın icra edilebilmesi için varlığının aranması gerekecektir.

Dolayısıyla “Uluslararası Örf-Adet Hukukunda Meşru Müdafaa Koşulları” başlığı altında izah olunan ilkelerin somut olayda var olmaması halinde meşru müdafaa hakkı icra edilemeyeceğinden hukuka aykırı bir kuvvet kullanmadan ve ihlal edilen kuvvet kullanma yasağından bahsedilecektir (Aksar, 2017: 119).

3.2. Birleşmiş Milletler Antlaşmasında Meşru Müdafaa Koşulları

3.2.1. Silahlı Saldırının Gerçekleşmiş Olması

Meşru müdafaa hakkının ilk ve en önemli şartı, haksız bir saldırı fiilinin gerçekleşmiş olmasıdır (Altınar, 2009: 63). Birleşmiş Milletler Antlaşmasında saldırı fiili tanımlanmamıştır. Ancak BM Genel Kurulunun 14 Aralık 1974 tarih ve A/3314 sayılı kararında saldırı kavramına ilişkin tanıma yer verilmiştir. Şöyle ki: “bir devletin diğer bir devletin egemenlik, ülke bütünlüğü veya siyasi bağımsızlığına karşı Birleşmiş Milletlerin amaçları ve Birleşmiş Milletler Antlaşması ile bağdaşmayacak tarzda silahlı kuvvet kullanmasıdır.” Saldırı, kuvvet kullanma ile kuvvet kullanma tehdidini içeren bir tür cebirdir. Saldırıların büyük bir çoğunluğu silahlı saldırılardan meydana gelmektedir. Silahlı saldırı, saldırı kavramının en çok uygulama bulan türüdür. Geleneksel silahlı saldırı, bir devletin silahlı güçlerinin başka bir devletin silahlı güçlerine saldırmasıdır. Günümüzde ise silahlı saldırı kavramının kapsamı genişlemiştir. Terörist örgütleri destekleyen devletlere karşı da meşru müdafaa kabul edilmiştir (Aksar, 2017: 121).

Silahlı saldırının meşru müdafaa hakkını kullanacak devlete karşı gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel görülen silahlı saldırıları da kapsayan uluslararası örf-adet kuralı meşru müdafaa hakkından farklı olarak BM Antlaşması kapsamındaki meşru müdafaa hakkında saldırının gerçekleşmiş olması gerekmektedir (Altınar, 2009: 50). Saldırının, silahlı olması meşru müdafaa hakkının doğması bakımından önemlidir. Buradan hareketle her saldırının meşru müdafaa hakkının doğmasına yol açmayacağına altını çizmek gerekmektedir (Hancılar, 2004: 40 ; Karadağ, 2016: 171-186). Bir saldırının silahlı saldırı olarak kabul edilebilmesi için çok ciddi seviyede kuvvet kullanılmış ve kuvvet kullanımı neticesinde ciddi hasarların meydana gelmiş olmalıdır (Corten, 2021: 403). BM Genel Kurulunun 1974 tarih ve A/3314 sayılı kararında da belirtildiği üzere saldırının belli bir yoğunluğa ulaşmalıdır (Doğan, Devletler Hukuku, 2008: 157). Saldırının fiilen gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Savaş ilanı, tehdit ve kışkırtıcı eylemler saldırının fiilen gerçekleşmesini sağlamadığından silahlı saldırı olarak kabul edilemeyecektir (Caşın, 2019: 1237). Silahlı saldırının hedefi, insanlar, taşınır mallar, taşınmaz mallar veya silahlı kuvvetler gibi sair unsur olabilmektedir.

Silahlı saldırıya ilişkin bir diğer önemli mesele ise saiktir. Hangi saikle hareket edildiği eylemin niteliğini tayin edecektir. Bir devletin, başka bir devlete yönelik gerçekleştirdiği eylemler, silahlı saldırı seviyesine ulaşmış olsa da şayet silahlı saldırı saikiyle hareket edilmemiş ise meşru müdafaa hakkının en önemli şartı olan silahlı saldırının gerçeklemiş olması şartının vuku bulmaması nedeniyle meşru müdafaa hakkı uygulama alanı bulamayacaktır (Altınar, 2009: 51).

BM Genel Kurulunun 14 Aralık 1974 tarih ve A/3314 sayılı kararında saldırı niteliğinde olan fiiller sayılmıştır. Şöyle ki:

(a) Bir devletin silahlı kuvvetleriyle başka bir devlet ülkesini işgali veya saldırması veya bu saldırı sonucunda geçici nitelikte bile olsa askeri işgal veya bir devletin ülkesinin tamamını veya bir kısmını kuvvet kullanarak ilhak etmesi.

(b) Bir devletin başka bir devlet ülkesine karşı silahlı kuvvet kullanması veya bombardımana tabi tutması.

(c) Bir devletin silahlı kuvvetleriyle başka bir devletin liman veya kıyılarını abluka altına alması.

(d) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin başka bir devletin kara, deniz veya hava kuvvetlerine veya hava ve deniz filolarına saldırması.

(e) Bir devletin aralarındaki anlaşmaya göre kabul eden devlet ülkesinde bulundurduğu silahlı kuvvetlerini anlaşma şartlarına aykırı olarak kullanması veya anlaşma sona ermesine rağmen silahlı kuvvetlerini o devlet ülkesinden çekmemesi.

(f) Bir devletin diğer bir devlet ülkesine silahlı eylem yapması için silahlı gruplar, çeteler veya paralı askerler göndermesi.

(g) Bir devletin kendi ülkesini, üçüncü bir devlete karşı silahlı saldırı yapması için başka bir devlete kullandırması.

Hemen ifade etmek gerekir ki BM Genel Kurulunun 14 Aralık 1974 tarih ve A/3314 sayılı kararının 3. Maddesinde sayılan saldırı niteliğindeki fiiller tahdidi sayılmamıştır. Dolayısıyla saldırı niteliğindeki fiiller yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir (Keskin, 1998: 49).

3.2.2. Güvenlik Konseyine Bilgi Vermek

Meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanan devlet, meşru müdafaa hakkı kapsamında aldığı tedbirlerle gerçekleştirdiği fiilleri güvenlik konseyine bildirmekle yükümlüdür. Kuvvet kullanan mağdur devlet tarafından bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmesiyle birlikte Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve korunması için gerekli tedbirleri derhal alacaktır. Mağdur devlet tarafından Güvenlik Konseyine bilgi verilmesindeki amaç, haksız silahlı saldırının Güvenlik Konseyine bildirilerek Güvenlik Konseyinin gerekli tedbirleri derhal almasını sağlamaktır (Başeren, 2003: 139). Güvenlik Konseyine bilgi verme yükümlülüğü meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanan tarafa aittir. Bir veya birden fazla devlet, meşru müdafaa hakkı kapsamında eylemde bulunduklarını iddia etmeleri halinde bilgi verme yükümlülüğü bu iddiada bulunan tüm devletlere getirilmektedir (KESKİN, 1998: 49).

Güvenlik Konseyine yapılacak bildirim yeterli olup mağdur devletin, meşru müdafaa hakkını kullanılabilmesi için Güvenlik Konseyinin iznine ihtiyaç duymamaktadır. Dolayısıyla Güvenlik Konseyinin bu konuda veto hakkı söz konusu değildir. Ayrıca Güvenlik Konseyine bilgi verilmemesi meşru müdafaa hakkının hukukiliğine tesir etmeyecektir.

Meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullandığını iddia eden devlet, Güvenlik Konseyine bildirimde bulunduktan sonra Güvenlik Konseyi, meşru müdafaa hakkının doğup doğmadığına, eylemlerin meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine ve barış ve güvenliğin sağlanması için hangi tedbirlere başvurulacağına karar verir (Dinstein, 1994: 207-208).

Güvenlik Konseyi tarafından meşru müdafaa hakkının doğmadığına karar verilmesi halinde meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirildiği iddia edilen eylemlere son verilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde meşru müdafaa hakkının doğduğuna karar verildiğinde de Güvenlik Konseyinin gerekli tedbirlere karar vermesiyle meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen eylemler sona erdirilmelidir (KESKİN, 1998: 50). Ancak Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlar, haksız saldırıyı ve sonuçlarını ortadan kaldıracabilecek nitelikte değilse mağdur devletin meşru müdafaa hakkının devam ettiğinin kabulü gerekmektedir (Aral, 1999: 37-38).

Güvenlik Konseyi verdiği kararda silahlı saldırının vuku bulmadığını ve buna bağlı meşru müdafaa hakkının doğmadığını belirtmesi halinde meşru müdafaa hakkı ortadan kalkmaktadır. Ancak silahlı saldırı tespit edilmekle birlikte meşru müdafaa

hakkının doğduğunun teyit edilememesi halinde meşru müdafaa hakkı varlığını koruyacaktır (Aral, 1999: 37-38).

Başeren'e göre Güvenlik Konseyine bildirim usule ilişkin açıklayıcı bir hüküm şeklinde yorumlanması gerektiğinden hukuka uygunluk şartı olarak değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir (Başeren, 2003: 139). Uluslararası Adalet Divanı tarafından karar bağlanan Nikaragua Davasında da esasen bu hususa değinilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Nikaragua'da bulunan hükümet karşıtı gruplara eğitim, lojistik, askeri ve taktiksel planlarda yardım etmiş ve Nikaragua, hükümet karşıtı gruplarla mücadelede başarısız olunca Uluslararası Adalet Divanında Amerika Birleşik Devletleri aleyhine başvuruda bulunmuştur. Uluslararası Adalet Divanının Nikaragua'nın başvurusu üzerine verdiği kararı ile birlikte meşru müdafaa hakkının şartlarından birisi olan güvenlik konseyine bilgi verilmesi şartına ilişkin farklı bir yorum getirilmiştir. Divan tarafından meşru müdafaa hakkına yönelik alınan önlemlerin Güvenlik Konseyine bildirilmemesinin meşru müdafaa hakkını ortadan kaldırmayacağına ve dolayısıyla Güvenlik Konseyine bildirim hukuka uygunluk sebebi olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığına hükmedilmiştir (I.C.J. Reports, par. 235, 1986). Başeren'in görüşüne ve Nikaragua Kararı ile Uluslararası Adalet Divanının yaptığı yoruma katılmak mümkün değildir. Zira Birleşmiş Milletler Şartında Güvenlik Konseyine bilgi verilmesi gerektiği açık bir şekilde düzenlenmiş olup Güvenlik Konseyine bilgi verilmemesi meşru müdafaa hakkının haklılığını ortadan kaldıracak niteliktedir.

3.2.3. Konseyin Kararı Doğrultusunda Davranmak

Meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullandığını iddia eden devletin, Güvenlik Konseyine bilgi verme yükümlülüğünü yerine getirmesi üzerine Güvenlik Konseyi, çatışma ortamının sona erdirilmesi ve uluslararası barış ve güvenliğin tekrar sağlanması için gerekli tedbirleri değerlendirecektir (Bowett, 2009: 196). Güvenlik Konseyi, çatışma ortamının sona erdirilmesi ve uluslararası barış ve güvenliğin tekrar sağlanması için meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullandığını iddia eden devlete hak verebilir veya iddia sahibi devleti saldırgan devlet ilan edebilir, tüm taraflara ateşkes çağrısında bulunabilir, savaştan önceki sınırların sağlanmasını talep edebilir, müşterek güvenlik tedbirlerinin icrası için meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirilen eylemlere son verilmesini isteyebilir (Dinstein, 1994: 207). Güvenlik Konseyinin yaptığı değerlendirmeler neticesinde vermiş olduğu tedbirlere tüm tarafların uyması gerekli ve zorunludur (Batır, 2011: 119-120).

4. MÜŞTEREK MEŞRU MÜDAFAA

Birleşmiş Milletler Antlaşması madde 51 ile tanınan meşru müdafaa hakkı, devletler tarafından bireysel olarak kullanabileceği gibi diğer devletlerin yardım etmesi üzerine müşterek olarak da kullanılabilir (Altınar, 2009: 46). Müşterek Meşru Müdafaa Hakkı, Uluslararası Örf-Adet Hukukunda olmayan ve ilk defa BM Antlaşması ile düzenleme bulan bir meşru müdafaa türüdür (Keskin, 1998: 56).

Meşru müdafaa için aranan başta gereklilik ve orantılılık olmak üzere diğer tüm koşullar müşterek meşru müdafaa bakımından da aranacaktır. Müşterek meşru müdafaa ile meşru müdafaa arasındaki tek fark, mağdur devletin kendisine yönelik silahlı saldırıda bulunduğu ve meşru müdafaa hakkını kullanma hakkının doğduğunu tespit etmesi akabinde öteki devletlere yardım çağrısında bulunmasıdır (Pazarcı, 2015: 524). Ayrıca müşterek meşru müdafaa hakkının uygulanabilmesi için haksız saldırının müşterek müdafaa hakkı kapsamında eylemlerde bulunacak devletlere gerçekleşmiş olması gerekmemektedir. Devletlerden birisine karşı haksız saldırının gerçekleşmesi ve mağdur devletin diğer devletlere yardım çağrısında bulunması yeterlidir (Aral, 1999: 133). Son olarak meşru müdafaa hakkının müşterek olarak kullanılması, devletlere bireysel meşru müdafaa hakkından daha fazla hak tanımamaktadır.

5. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÜVENLİK KONSEYİ TARAFINDAN ALINAN ÖNLEMLERİN MEŞRU MÜDAFAANIN HAKKININ İCRAİLİĞİNE ETKİSİ

Kuvvet kullanma yasağının istisnası olarak nitelendirilen meşru müdafaa hakkı, kural olarak meşru müdafaa hakkının uygulanabilmesi için aranan şartların ortadan kalkması ile birlikte sona ermektedir. Ancak meşru müdafaa hakkının sona ermesine ilişkin öğretide tartışmalı olan husus Güvenlik Konseyinin ne tür bir önlem alması durumunda meşru müdafaa hakkının sona ereceğidir. Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararın Birleşmiş Milletler Şartının 51. maddesinde düzenlenen "*Güvenlik Konseyinin uluslararası barış ve güvenliği korumak için gerekli önlemleri alıncaya dek*" ifadesi kapsamında meşru müdafaa hakkını kullanan devletin meşru müdafaa hakkını sona erdirip erdirmediği tartışılmaktadır.

Güvenlik Konseyi tarafından alınan önlem neticesinde meşru müdafaa hakkını kullanan devletin meşru müdafaa hakkının sona ermiş olup olmadığına ilişkin en önemli Güvenlik Konseyi kararı Falkland Adalarına ilişkin verilen karardır. İlgili karara göre Falkland Adalarının Arjantin tarafından barışın ihlal edilmesi suretiyle

işgal edilmesinden sonra Güvenlik Konseyi, Arjantin güçlerinin Falkland Adasından derhal çekilmesi ve uzlaşının sağlanması çağrısında bulunmuştur. Güvenlik Konseyi tarafından verilen kararın İngiltere'nin meşru müdafaa hakkını sona erdirip erdirmediği gündeme gelmiştir. Arjantin, Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararların İngiltere'nin meşru müdafaa hakkını sona erdirdiğini iddia ederek İngiltere'nin meşru müdafaa kapsamında almış olduğu önlemleri sona erdirmesini talep etmiştir. İngiltere ise Arjantin'in adada halen işgalci olarak bulunduğundan bahisle meşru müdafaa hakkının devam ettiğine dayanarak meşru müdafaa kapsamında devam ettirdiği önlemlerini savunmuştur. Taraflar arasındaki uyuşmazlık öğretide iki farklı yoruma yol açmıştır.

Lafzi yorum yapılarak Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararların, saldırıyı sona erdirmiyor olsa bile mağdur devletin meşru müdafaa hakkının ortadan kalktığı görüşü öğretide azınlık tarafından savunulmaktadır. Bu görüşe göre Güvenlik Konseyi herhangi bir önlem almayarak kınamada bulunması dahi mağdur devletin meşru müdafaa hakkını ortadan kaldırmaktadır. Diğer görüşte ise lafzi yorumun BM Şartının 51. maddesinin ihdas edilme amacıyla bağdaşmadığı fikrinden hareket edilmektedir. Güvenlik Konseyinin alacağı önlemlerin saldırıyı durdurmak için yeterli önlemleri almaması halinde mağdur devletin meşru müdafaa hakkının ve meşru müdafaa hakkı kapsamındaki önlemlerinin devam etmesi gerektiği savunulmaktadır. İkinci görüş daha hakkaniyetli olsa da gerekli önlemlerin alınıp alınmadığına kimin karar vereceği belirsizlik teşkil etmektedir. Gerekli önlemlerin alınıp alınmadığı noktasında meydana gelen belirsizliklerin ortadan kaldırılmasında Güvenlik Konseyi ile mağdur devletin istişarelerde bulunması gerektiği ortadadır.

Birleşmiş Millet Şartının 51. maddesinde de ifade olunduğu üzere gerekli önlemler alınıncaya dek meşru müdafaa hakkının mağdur devlet bakımından devam ettiğinin kabulü gerekmektedir. Güvenlik Konseyinin gerekli önlemleri almaması halinde mağdur devletin önlemlerine/eylemlerine devam etmesi meşru müdafaa kapsamında değerlendirileceğinden hukuk dışına çıkılmamış olacaktır.

6.SONUÇ

Tarihi arka planı bulunan silahlı çatışmaların temelinde kuvvet kullanma vardır. Kuvvet kullanımı ile ilgili en önemli düzenleme Birleşmiş Milletler Antlaşmasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Antlaşması kural olarak kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunmayı yasaklamaktadır. Yine aynı kanunda düzenleme bulan meşru müdafaa hakkı ise kuvvet kullanma yasağının istisnasını oluşturmaktadır. Günümüzde kuvvet kullanarak çok sık kuvvet kullanma yasağını

ihlal eden devletlerin uluslararası yargı düzeninde genellikle meşru müdafaa hakkına dayandıkları görülmektedir. Meşru müdafaa hakkı taşıdığı önem itibariyle incelenmesi gereken bir konudur.

Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla birlikte devletler bakımından daha bağlayıcı bir hal almış olmakla birlikte esasen meşru müdafaa hakkının doğal bir hak olması sebebiyle Birleşmiş Milletler Antlaşmasından önce de var olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Amerika ve Birleşik Krallık arasında yaşanan Caroline Olayı neticesinde doğal bir hak olarak varlığını sürdüren meşru müdafaa hakkı uluslararası örf-adet kuralı haline gelmiş ve sistematikleşmiştir. Caroline Olayının meydana geldiği dönemde Amerika tarafından çekilen notada meşru müdafaa hakkının taşınması gereken özelliklere değinilmiştir. Bu özellikler gereklilik, aciliyet ve orantılılıktır. Meşru müdafaa hakkı kapsamında bir müdahaleden bahsedilebilmesi için haksız saldırının durdurulması için başka bir olanağın kalmaması yani gereklilik ilkesi, silahlı saldırı ile meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilen tedbirler arasında zaman bağlantısının bulunması başka bir deyişle aciliyet ilkesi ve sadece gerektiği kadar oranlı güç kullanımı ezcümle orantılılık ilkesinin var olması gerekmektedir. BM Antlaşmasının meşru müdafaa hakkına ilişkin ilgili maddesinde ise gereklilik, aciliyet ve orantılılık ilkelerine yer verilmediği görülmektedir. Ancak gereklilik, aciliyet ve orantılılık ilkelerinin meşru müdafaa hakkı bakımından uluslararası örf-adet kuralı haline geldiği gerçeği karşısında Birleşmiş Milletler Antlaşmasında yer almasa bile uygulanması gerektiği söylenmelidir. Ek olarak Birleşmiş Milletler vermiş olduğu kararlarda, meşru müdafaa hakkı doğduğunun kabulü için gereklilik, aciliyet ve orantılılık ilkelerini aramaktadır. Buradan hareketle meşru müdafaa hakkını düzenleyen Birleşmiş Milletler madde 51’de aranan koşullara ek olarak gereklilik, aciliyet ve orantılılık ilkeleri somut olayda vuku bulmuş olmalıdır. Birleşmiş Milletler madde 51’de aranan koşullar ise, silahlı saldırının gerçekleşmiş olması, Güvenlik Konseyine bilgi verme yükümlülüğü ve Güvenlik Konseyi tarafından verilen kararlar doğrultusunda hareket etmektir. Birleşmiş Milletler Antlaşmasında meşru müdafaa hakkı, Güvenlik Konseyinin karar vermesine değin geçecek süre içerisinde telafisi mümkün olmayan zararlar bakımından öngörülmüş geçici bir haktır. Birleşmiş Milletler Antlaşmasında esas olan Birleşmiş Milletlerin yetkili organlarınca değerlendirilip karar verilmesi ve tüm üyelerin yetkili organca verilen kararlara uygun hareket etmesidir. Bu bakımdan meşru müdafaa hakkı geçici ve istisnai bir ara düzenleme niteliğindedir. Birleşmiş Milletler Antlaşmasına göre meşru müdafaa bireysel veya müşterek gerçekleştirilebilecektir. Bireysel meşru müdafaa ile müşterek meşru müdafaa arasındaki en önemli fark müşterek meşru müdafaa,

mağdur devletin kendisine yönelik silahlı saldırıda bulunduğunu ve meşru müdafaa hakkını kullanma hakkının doğduğunu tespit etmesi akabinde öteki devletlere yardım çağrısında bulunması gerekmektedir. Bu şartın haricinde bireysel meşru müdafaa bakımından aranan şartlar müşterek meşru müdafaa bakımından da aranacaktır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan önlemlerin, mağdur devletin meşru müdafaa hakkının ortadan kalkmasına sebep olup olmadığı öğretide tartışılmaktadır. Tartışmalı konu, Güvenlik Konseyi tarafından gerekli önlemlerin alınmadığı hallerde önem teşkil eder hal almaktadır. Gerekli önlemlerin alınmadığı hallerde mağdur devletin meşru müdafaa hakkının devam etmediğinin kabulü halinde telafisi mümkün olmayan zararların meydana gelmesi ihtimali söz konusu olmaktadır. Buradan hareketle öğretideki iki görüşten birisi olan lafzi yoruma dayalı görüşün uygulanmasının doğru olmayacağı hükmün konuluş amacına uygun olarak mağdur devletlerin meşru müdafaa haklarının devam edeceğinin kabulü gerekmektedir.

Son olarak çağdaş dünyaya uygun bir şekilde meşru müdafaa hakkı da değişmekte ve genişlemektedir. Geçmişte önleyici meşru müdafaa kavramı yok iken günümüzde önleyici meşru müdafaa kavramının Birleşmiş Milletler Antlaşmasında düzenlenmesi gerektiği öğretide tartışılmaktadır. Buradan hareketle uluslararası örf-adet hukukunda meşru müdafaa hakkı bakımından aranan şartların BM Antlaşmasına da eklenmesi ve meşru müdafaa hakkı bakımından aranan şartlarda günümüz dünyası ve hukuk düzeni ile uyumlu değişikliklerin meydana getirilmesi gerektiği ortadadır. Meşru müdafaa hakkının devletlerce kötüye kullanılmasının önüne geçecek ve meşru müdafaa hakkını daha işler hale getirecek düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y., & Kaya, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı (13. B.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akkan, B. (2009). İsrail'in Lübnan Saldırılarının Uluslararası Hukuk Bakımından Kuvvet Kullanma Yasağı Ve Meşru Müdafaa Hakkı Kapsamında İncelenmesi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksar, Y. (2017). Uluslararası Hukuk -Iı- (4. B.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Altınır, S. (2009). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı. Ankara: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü.
- Aral, B. (1999). Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Azıklı Köse, M. (2013). Milletlerarası Sorumluluk Hukukunda Zaruret Hali. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başeren, S. H. (2003). Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Batır, K. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği Ve Uluslararası Hukuk. Yönetim Bilimleri Dergisi, 9(1), S. 119-134.
- Beyoğlu, C. Ü. (2016). Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı. 2016: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beyoğlu, C. Ü. (2018). Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletin Meşru Müdafaa Hakkı (1. B.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bowett, D. B. (2009). Self-Defense İn International Law.
- Brady, J. S. (1999). Legal Bases For The Use Of Force Against International Terrorism: The U.S.Paradigm Of Humanitarian Self-Defense. Charlottesville: 47th Judge Advocate Officer Graduate Course.

Caşın, M. H. (2019). Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Corten, O. (2021). The Law Against War.

Çetin, B. (2006). Birleşmiş Milletler Andlaşmasında Kuvvet Kullanma Yasağının İstisnası Olarak Bireysel Meşru Müdafaa Hakkının İncelenmesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çullu, F. (2022). Uluslararası Çatışma Hukukuna Göre Önleyici Meşru Müdafaa Doktrinin Gelişimi Ve Örnek Olay İncelemesi. Ankara: Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Değdaş, U. C. (2018). Uluslararası Hukukta Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(6), S. 21-39.

Denk, E. (2015). Uluslararası Örgütler Hukuku Birleşmiş Milletler Sistemi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dinstein, Y. (1994). War, Aggression And Self-Defence, Second Edition. Grotius Publications Cambridge University Press.

Doğan, İ. (2008). Devletler Hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Doğan, İ. (2013). Devletler Hukuku (2. B.). Ankara: Astana Yayınları.

Dost, S. (2018, Aralık 12). Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 6(12), S. 361-399.

Erkiner, H. H. (2022). Uluslararası Terörizme Karşı Meşru Müdafaa (2. B.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Göztepe, E. (1998). Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi Ya Da “Haklı Savaş”ın Haksızlığı Üzerine”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53(1), S. 79-103.

Hancılar, Ö. (2004). Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

I.C.J. Rep 161 (I.C.J. Kasım 6, 2003).

I.C.J. Reports 1949, The Corfu Channel Case, Merits Judgment, I.C.J. Reports 1949 (I.C.J. 1949). 2016 Tarihinde Alındı

I.C.J. Reports, Par. 176 (I.C.J. 1986).

I.C.J. Reports, Par. 235, Par. 235 (I.C.J. 1986).

Jennings, R. Y. (1938, Ocak). The Caroline And Mcleod Cases. The American Journal Of International Law, 1(32), S. 82-99.

Karadağ, U. (2016). Birleşmiş Milletler Antlaşması'na Göre Meşru Müdafaa Hakkı. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(2).

Keskin, F. (1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma Ve Birleşmiş Milletler. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Öğütçü, B. (2015). Meşru Müdafaa Hakkı Kapsamında Afganistan'a Yapılan Müdahalenin Hukuki Geçerliliği. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pazarcı, H. (2015). Uluslararası Hukuk Dersleri (2. B., Cilt 4). Ankara: Turhan Kitabevi.

Sarvarian, A. (2014). The Lawfulness And A Use Of Force Upon Nuclear Facilities In Self-Defence. Journal On The Use Of Force And International Law, 1(2), S. 247-272.

Songür, M. (2017). "Uluslararası Terörizme Karşı Meşru Savunma Hakkı Temelinde Kuvvet Kullanımı Ve 11 Eylül Saldırıları". Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarhanlı, T. (2003, Haziran 01). Kuvvet Kullanma, Meşruiyet Ve Hukuk. Anayasa Yargısı, 19(1), S. 11-34.

Taşdemir, F. (2006). Uluslararası Anarşiye Giden Yol: Uluslararası Hukuk Açısından Önleyici Meşru Müdafaa Hakkı. Uluslararası Hukuk Ve Politika, 2(5), S. 75-89.

Taşdemir, F. (2006). Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi. Uşak Yayınları.

Topal, A. H. (2005). Uluslararası Terörizm Ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı. Beta Yayınları.

Ulfstein, G. (2003, June). Terrorism And The Use Of Force. Security Dialogue, 34(2), S. 153-167.

Yılmaz, E. M. (2011). Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

TÜRK AİLE HUKUKU'NDA ARABULUCULUĞA ELVERİŞLİLİK*

Mubin Burak ÇELİK¹

Dr. & Av. & Uzman Arabulucu

E-mail: m.b.celik@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2768-234X

Öz

Aile; tarihin ilk zamanlarından günümüze, farklı medeniyetlerde ve kültürlerde toplumun temeli olarak görülen bir müessesedir. Toplumlar, devletleri inşa eder, devletler de ancak iyi işleyen bir hukuk sistemi ile varlık kazanır. İyi işleyen hukuk sistemleri ise, adâlete erişimi kolaylaştıran yapıları ile temâyüz eder. Geleneksel hukuktan modern hukuka uzanan gelişim sürecinde, her sistem, hukuk kişilerinin taraf olduğu uyuşmazlıkları çözmek için klasik ve alternatif yöntemler geliştirmiştir. Aile kurumunun ilgilisi olan tarafların, aralarındaki uyuşmazlığı, alanında uzman tarafsız bir üçüncü kişinin yönetiminde farklı müzâkere yöntemlerinden yararlanmak sûretiyle çözüme kavuşturmak üzere gizlilik, gönüllülük ve menfaât dengesi esasları çerçevesinde yürütülen bir yol olan aile arabuluculuğu da hukuk alanında yüzlerce yıldır kullanılagelen bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Aile arabuluculuğu; hâlihazırda Türk Hukuku'nda, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ile belirlenen sınırlı bir çerçevede ve ihtiyârî arabuluculuk şeklinde uygulanmaktadır. Bu çalışmada, Türk Aile Hukuku'nda arabuluculuğa elverişlilik hususu; “nişanlanmayı ilgilendiren uyuşmazlıklar”, “evlilik birliğini ilgilendiren uyuşmazlıklar”, “boşanmayı ilgilendiren uyuşmazlıklar” ve “aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıklar” olmak üzere dört ana başlıkta ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Arabuluculuk, Aile Arabuluculuğu, 6325 sayılı Kanun,

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** m.b.celik@hotmail.com

Atıf (APA): Çelik, M. B., (2025), Türk Aile Hukuku'nda Arabuluculuğa Elverişlilik, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 64-97.

Arabuluculuğa Elverişlilik.

Alan Tanımı: Medeni Hukuk, Aile Hukuku.

SUITABILITY FOR MEDIATION IN TURKISH FAMILY LAW

Abstract

Family; it is an institution that has been seen as the basis of society in different civilizations and cultures from the early times of history to the present day. Societies build states, and states can only exist with a well-functioning legal system. Well-functioning legal systems stand out with their structures that facilitate access to justice. During the development process from traditional law to modern law, each system has developed classical and alternative methods to resolve disputes to which legal persons are parties. Family mediation, which is a method carried out within the framework of the principles of confidentiality, voluntariness and balance of interests in order to resolve the dispute between the parties involved in the family institution by using different negotiation methods under the management of an impartial third party expert in the field, is an alternative dispute resolution method that has been used in the field of law for hundreds of years. Family mediation; it is currently implemented in Turkish Law as voluntary mediation and within a limited framework determined by the Law on Mediation in Civil Disputes No. 6325. In this study, the issue of suitability for mediation in Turkish Family Law is discussed within the framework of "disputes concerning engagement", "disputes concerning the marital union", "disputes concerning divorce" and "disputes involving allegations of domestic violence".

Key Words: Family, Mediation, Family Mediation, Law No. 6325, Suitability for Mediation.

JEL Codes: K36 (Family and Personal Law)

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin son asrına hâkim kılınan birey merkezli yaşam anlayışı, insanlar arasındaki uyuşmazlıkları nicelik ve nitelik olarak olumsuz etkilemiş ve her anlamda daha görünür kılmıştır. Bu durum ise, çekişme odaklı muhâkeme ve tahkim süreçlerini büyük ölçüde arttırmıştır. Bununla birlikte, klasik uyuşmazlık çözüm yollarının kişiler ve toplumlar aleyhine doğurduğu psikolojik ve sosyolojik tahribat, usûl ekonomisi bağlamında oluşturduğu ek mâliyet ve devlet yargısı üzerinde meydana getirdiği aşırı yük; giderek bozulmakta olan toplumsal dengenin ve sosyal düzenin yeniden tesisi anlamında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin daha etkin bir şekilde kullanılmasını zarurî kılmaktadır. Öte yandan,

son yıllarda birçok ülkede giderek yaygınlaşan söz konusu yöntemlerin hukuk alanındaki en mücessem görünümü, arabuluculuk müessesesi üzerinden zuhûr etmektedir. Aile arabuluculuğu ise, kendisine özgü teknikler ve süreç yönetim esasları ile bir uzman arabuluculuk türü olarak modern hukuk sistemleri içindeki yerini günden güne güçlendirmektedir.

Modern ulus devletlerde, arabuluculuğa hukukî bir müessese olarak işlerlik kazandırılmasına yönelik ilk çalışmalar, aile arabuluculuğu bağlamında yapılmış olup, söz konusu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi; aile kurumunun saygınlığı, aile içi ilişkilerin mahremiyeti ve ailenin korunmaya muhtaç en değerli üyesi olan çocuğun (küçüğün) üstün yararı gibi temel muharriklerden hareketle günümüz hukukunda yaygın olarak tercih edilen bir uzman arabuluculuk türüdür.

Aile hukuku alanında, özellikle boşanmayı ilgilendiren ihtilâflar bakımından geleneksel yargının uzun soluklu, çekişmeli ve yorucu işleyişine değerli bir alternatif olarak beliren aile arabuluculuğu, boşanmanın eşler, çocuklar ve diğer aile hukuku fertleri aleyhine doğurabileceği birçok olumsuz sonucu sürecin henüz başında bertaraf etme imkânı sağlamaktadır. Bu sebeptendir ki, günümüzde birçok ülkede, boşanmayı ilgilendiren uyuşmazlıkların çözümü çerçevesinde giderek esnekleşen bir uygulama mevcuttur. Bununla birlikte, Türkiye’deki mevcut durumun farklı olduğunu ifade etmek zor olmayacaktır. Zîrâ 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun 1. maddesinin 2. fıkra hükmü ile Türk Hukuku’ndaki arabuluculuk kurumuna ilişkin olarak çizilen çerçeve, soyut ve fazlasıyla geniş bir kapsam alanı tâyini ile birçok aile uyuşmazlığını elverişlilik sınırının dışına çıkarmıştır. Somutlaştırmak gerekirse; söz konusu düzenlemede yer alan hüküm nedeniyle “aile içi şiddet iddiası” içeren uyuşmazlıklar için aile arabuluculuğu yoluna gidilememektedir. Şiddetin türüne ve ölçeğine dâir herhangi bir tespit ve değerlendirme yapılmaksızın gerçekleştirilen bu hukukî tasarruf, bir yönüyle şiddetin mağdurunu ikinci bir yorgunluğa mahkûm etmektedir. Orantısız bir psikolojik, fiziksel, ekonomik ve cinsel şiddetin söz konusu olduğu uyuşmazlıklar müstesnâ olmak üzere, özellikle şiddetin seyrek ve az olduğu durumlarda, aile arabuluculuğu, -şiddete ilişkin cezaî yollar saklı olmak üzere- taraflar için başvurulabilir bir yol olmalıdır. Nitekim Dünya’da (hem doğu hem de batı toplumlarında), mağduru rahatlatan ve uzun yargılamaların olumsuz neticelerinden koruyan bu uygulamanın birçok örneği bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Türk Aile Hukuku’nun konusu olan uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişliliği, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nda düzenlenmiş olan aile hukuku konuları üzerinden yukarıda belirtilen yaklaşımla incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde; elverişliliğe ilişkin tespitlere ve değerlendirmelere altlık

teşkil etmesi açısından “tanım”, “amaçlar ve ilkeler” ve “tarihî gelişim süreci” başlıkları altında genel olarak aile arabuluculuğu ele alınmıştır. İkinci bölümde; Türk Aile Hukuku’ndaki uyuşmazlıkların çözümü bağlamında mevcut durum inceleme konusu kılınmıştır. Çalışmanın esasını ilgilendiren üçüncü bölümde, Türk Hukuku’nda aile uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişliliği hususu tartışılmış olup, sonuç ve değerlendirme bölümünde ise, çalışma boyunca irdelenen konular ve bu konuları ilgilendiren öneriler yeniden çerçeveleme yapılması sûretiyle ana hatlarıyla ortaya koyulmuştur.

2. GENEL OLARAK AİLE ARABULUCULUĞU

Aile arabuluculuğu, hukukun ilgi ve kapsam alanına dâhildir. Bu yönüyle de tıpkı diğer hukukî kavramlar, kurumlar ve olgular gibi hukukî bir tanıma, hukukun bakış açısıyla oluşturulmuş amaçlar ile ilkelere ve hukuk tarihi anlamında bir gelişim sürecine sahiptir. Bu bölümde ilgili konular ele alınmıştır.

2.1. Tanım

Modern hukuk sistemlerinde müstakil bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak yapılandırılan ve en yalın hâliyle “*uyuşmazlığa düşenlerin dışındaki bir kişinin katılımıyla yürütülen müzâkere süreci*” olarak tanımlanan (Macturk, 1995: 413) arabuluculuk, Öğretide ve pozitif hukuk düzenlemelerinde yapılan farklı tanımların kesişim noktaları dikkate alındığında; “ *tarafların iddialarını ve taleplerini özgür bir şekilde dile getirerek aralarındaki uyuşmazlığı menfaâtleri doğrultusunda sonlandırmaya gayret ettikleri bir uyuşmazlık çözüm yöntemi*” veya “*kişilerin aralarındaki uyuşmazlığı emredici bir rolü olmayan tarafsız üçüncü kişinin (arabulucunun) çabasıyla çözmek için yürüttükleri faaliyet*” şeklinde tanımlanabilir (Stulberg, 1981: 89-90; Mowatt, 1992: 49-50).

Aile müessesesine odaklanan bir ihtisas arabuluculuğu olan aile arabuluculuğu ise, yine Öğretideki ve pozitif hukuktaki çeşitli tanımların mutâbık olduğu yönleri ihtivâ edecek şekilde “*çeşitli konularda uyuşmazlık yaşayan aile kurumu ilgililerinin (eşler, çocuklar, diğer aile yakınları vb.) aralarındaki ihtilâfi tarafsız ve alanında uzman üçüncü kişilerin yardımıyla barışçıl bir şekilde çözmelerini sağlamak üzere yapılandırılmış olan uyuşmazlık çözüm yöntemi*” şeklinde nitelendirilebilir (Emery, 2012: 2; Parkinson, 2016: 20; Phear, 1984: 29; Erickson, 1988: 3).

2.2. Amaçlar ve İlkeler

Aile arabuluculuğu, diğer hukukî faaliyetlere benzer şekilde birtakım amaçlarla yürütülür. Bu çerçevede öncelikli amaç, tarafların beklentilerinin asgarî müşterekte

dengelenmesi sûretiyle uyuşmazlığı kesin bir şekilde ortadan kaldırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, çözüm odaklı arabulucu(lar) vasıtası ile ihtilâfın kalıcı olarak giderilmesi için çaba sarf edilir (Dolto, 1992: 32).

Aile arabuluculuğunun ikinci amacı; “tarafalarda uyuşmazlık konusuna dâir farkındalık oluşturmak”, “ tarafların birbirlerini anlamalarına yardımcı olmak” ve “uyuşmazlık hususunda anlaşmaya varmak” olmak üzere üç odak doğrultusunda hareket ederek anlaşmazlığın bütün tarafları için dağıtıcı sonuçlardan ziyâde bütünlüyci sonuçları merkeze koyan (pozitif toplamı) çözümlere ulaşılmasıdır (Özcan, 2017: 386; Akkaya, 2014: 31; Bilen, 2004: 75).

Aile arabuluculuğunun üçüncü amacı ise, ihtilâfın taraflarının somut ve benzer uyuşmazlıklara bakış açılarının olumlu anlamda değiştirilmesi sûretiyle kişisel gelişim süreçlerine katkıda bulunmaktır (Gözler, 2013: 254; Kekeç-Kısmet, 2016: 51).

Aile arabuluculuğu, bir ihtisas arabuluculuğu olması hasebiyle kural olarak diğer arabuluculuk türlerine benzer şekilde dört temel ilke çerçevesinde yürütülür. Söz konusu ilkeler; tarafların ihtilâfın çözümü bağlamında herhangi bir sonuca zorlanamamasını ifade eden “gönüllülük ilkesi”, arabuluculuk sürecine ilişkin bilgilerin ve belgelerin kural olarak kullanılamamasını ifade eden “gizlilik ilkesi”, arabulucunun taraflara eşit yakınlıkta olmasını ifade eden “tarafsızlık ilkesi” ve taraflar arasında vukû bulması muhtemel güç dengesizliğinin önlenmesini ifade eden “eşitlik ilkesi”dir (Özbek, 2010: 138; Tanrıver, 2006: 151; Özbay, 2006: 461 vd.; Yazıcı-Tıktık, 2013: 233).

Öte yandan; “kişi güvenliği ilkesi”, “kendi kaderini tâyin etme ilkesi” ve “çocuğun hakları ile ihtiyaçlarına odaklanma ilkesi” de aile arabuluculuğu sürecine hâkim olan diğer ilkelere (Özbek, 2005: 86).

2.3. Tarihî Gelişim Süreci

İlk çağlardan son yüzyıla kadar insanlar ve insanlarca oluşturulan toplumlar dâima var olagelmıştır. Bu var oluş, fertler arası ilişkileri doğurmuş; fertler arası ilişkiler de anlaşmazlıkları kaçınılmaz kılmıştır. Anlaşmazlıklar ise, -yazılı kaynaklardan da teyit edilebildiği üzere- yüzlerce yıllık köklü bir geçmişe sahip olan aile arabuluculuğunun, farklı kültürlerin ve hukuk düzenlerinin somut katkısı ile birikimli bir gelişim süreci göstermesini sağlamıştır. Somutlaştırmak gerekirse; Babil, Sümer, Asur ve Mısır medeniyetlerinde belirli açılardan aile arabuluculuğu olarak nitelendirilebilecek olan (insanların kendi nefislerini ve diğer insanlarla arasını ıslah etme rolünü icra eden, kimi zaman bir hakem olarak bağlayıcı kararlar

veren, kimi zaman ise tarafları çözüme yönelik karar almaya teşvik eden) örnekler bulunmaktadır (Özmumcu, 2014: 33-34; Tazıcı, 2019: 9; Coşar, 2008: 11).

Diğer taraftan, insanlık tarihinde birçok açıdan iz bırakmış olan İslâm Medeniyeti'nin yanı sıra Uzak Doğu, Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında da aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında arabuluculuk müessesesinden yoğun bir şekilde yararlanıldığını ifade etmek mümkündür. Yazılı eserler, tarihte aile arabuluculuğu anlamındaki ilk uygulamaların ise, Mezopotamya ve Anadolu coğrafyalarında gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir (Parkinson, 2016: 17; Özmumcu, 2014: 33-34; Şahin, 2008: 11).

Geleneksel aile arabuluculuğu uygulamalarından modern aile arabuluculuğu uygulamalarına geçiş anlamındaki ilk adımlar 1960'lı yıllarda ABD'de yürürlüğe giren Yurttaşlık Kanunu ile atılmıştır (Özbek, 2016: 632; Mcmanus ve Silverstein, 2011: 101 vd.; Yılmaz, 2006: 97; Taşpolat-Tuğsavul, 2012: 33 vd.; Yıldız, 2018: 35; Ericka, 2006: 445). Bununla birlikte, Avrupa'da aile arabuluculuğuna dâir ilk uygulamalar ise, Anglo-Sakson Hukuku Sistemi'nin bir başka önemli temsilcisi olan İngiltere'de sivil toplum kuruluşları ve uzmanlaşmış özel sektör temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamaların ardından söz konusu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi, Fransa ile Almanya'nın iç hukukunda gelişim göstermiş ve Avrupa Komisyonu tarafından 19 Nisan 2002 tarihinde hazırlanmış olan Yeşil Kitap (Green Paper) ile Kara Avrupası Hukuku Sistemi'nde güçlü bir hukukî zemine kavuşmuştur (Dendorfer, 2011: 1-2; Kekeç-Kısmet, 2016: 33; Taşpolat-Tuğsavul, 2012: 39).

Kara Avrupası Hukuku'na dâhil olan Türkiye'de ise aile arabuluculuğunu da ilgilendiren alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri altyapısı 7 Haziran 2012'de yürürlüğe girmiş olan 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ile oluşturulmuştur (Yılmaz, 2020: 5).

3. TÜRK AİLE HUKUKU'NDA UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA MEVCUT DURUM

Türk Aile Hukuku'nda aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıklar, hâlihazırda; çeşitli hukukî kurumlara/olgulara yüklenen özgün anlamlar ve uygulamayı etkileyen belirleyici koşullarla varlık kazanan ve son derece zengin bir hukuk medeniyeti mirasının vârisi olan asırlık pozitif hukuk düzenlemelerinin (kuralların) ışığında çözüme kavuşturulmaktadır. Bu bölümde söz konusu anlamlar, ilkeler ve kurallar ana hatlarıyla ele alınmıştır.

3.1. Anlamlar ve Koşullar

Türk Aile Hukuku'nda arabuluculuk uygulamasını ilgilendiren mevcut durumun tahlili çerçevesinde üzerinde durulmasında yarar görülen bazı hukukî anlamlar (tanımlamalar) bulunmaktadır. Bu bölümde belirtilen hukuk düzeninde “aile”, “evlilik”, “boşanma”, “aile uyuşmazlığı” ve “ailenin korunması” gibi kavramlara/olgilara maddeler hâlinde değinilmiştir. Şöyle ki;

- 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda üç farklı şekilde tanımlanan *aile*; dar anlamıyla “*sadece eşlerden oluşan birlik*”, geniş anlamıyla “*ana, baba ve çocukların oluşturduğu topluluk*”, en geniş anlamıyla ise “*bir ev başkanının yönetiminde aynı çatı altında hep birlikte aile hâlinde yaşayan bireylerden oluşmuş bulunan insan topluluğu*” şeklinde nitelendirilmiştir (Akıntürk ve Ateş, 2016: 6).

- Farklı disiplinler çerçevesinde çeşitli şekillerde nitelendirilen *evlilik*; en yalın hâliyle “*farklı cinsten olan iki kişinin sürekli bir hayat birlikteliği oluşturmak üzere hukuken geçerli sayılacak usûller ile bir araya gelmesi*” olarak; daha geniş perspektifli bir yaklaşıma göre ise “*yaşam biçimleri, konulara bakış açıları, hayata dâir beklentileri ve arzuları birbirinden farklı iki insanın, ortak bir yaşam sürmek, çocuk sahibi olmak ve müşterek çocuklarını yetiştirmek amacıyla kurdukları ilişkiler bütünü ve bu ilişkilerin toplumsal onay alması ile gerçekleşen bir sözleşme türü*” şeklinde tanımlanmıştır (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 145; B. Şen, 2013: 5; Ayan, 2004: 6; Kaplan-Güler, 2014: 82).

- Türk Hukuku'nda *evliliği* sona erdiren hukukî eylemlerden ve işlemlerden farklı olarak müstakil bir şekilde ele alınmış olan *boşanma*; “*eşler henüz hayatta iken, bir eşin kanunda öngörülmüş olan sebeplerden birine dayanarak açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hâkim kararı ile son verilmesi*” şeklindeki tanıma da uygun olarak resmî makamların yönetim ve gözetimde işlerlik kazanan bir süreç aracılığıyla hukukî sonuç doğuran bir olgu olarak anlam kazanmıştır (Akıntürk ve Ateş, 2016: 235; Ildır, 2003: 88).

- Hukuk ve psikoloji başta olmak üzere çeşitli disiplinler kapsamında aileyi korumaya yönelik çalışmaların başarıya ulaşabilmesinin ön koşulu olarak doğru bir şekilde tanımlanması gereken *aile uyuşmazlığı*; aile kurumunu oluşturan taraflar (eşler, çocuklar, eşlerin yakın akrabaları, bazı hâllerde vasi olarak tâyin edilen kişiler) arasında farklı bakış açıları, yaklaşımlar, beklentiler, ihtiyaçlar ve taleplerden kaynaklı olarak meydana gelen ve çeşitli yollarla (uyumsuzluk, çekişme, çatışma, kavga vb.) dışa vurulan durumu ifade eder (Camadan, Karataş ve Bozali, 2017: 1511 vd.).

- Modern hukuk sistemlerindeki aile hukuku düzenlemeleri, her ne kadar bazı istisnâları bulunsa da aile kurumunu korumaya ve yaşatmaya yönelik bir anlayışla yapılandırılmıştır. Ailenin korunmasına ilişkin hukuk kurallarının uygulamasından sorumlu olan devletler, hem önleyici hem de düzeltici bir rol ile aile kurumunu ilgilendiren konularda üçüncü bir taraf olarak sürece dâhil olmuştur. Günümüzde birçok uluslararası sözleşmede çeşitli yönleriyle hukuken düzenlenmiş olan “ailenin korunması” hususu, Türk Hukuku’nda da başta 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olmak üzere çok sayıda mevzuat düzenlemesi ile devletçe görev olarak addedilmiştir.

Bununla birlikte, Türk Aile Hukuku’nda aile uyuşmazlıkları çözümü süreçlerinde doğrudan etkili olan belirleyici koşullar da bulunmaktadır. Şöyle ki (Akıntürk ve Ateş, 2016: 9 vd.; Helvacı ve Erlüle, 2011: 127; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 140; Demircioğlu, 2015: 60 vd.; Şimşek, 2018: 68; Börü, 2019: 1059);

(1) Türk Aile Hukuku’na hâkim olan ve aile arabuluculuğu faaliyetini de doğrudan ilgilendiren beş ilke bulunmaktadır. Bu ilkeler; “devletin müdâhalesi ilkesi”, “birlik ve süreklilik ilkesi”, “eşler arası eşitlik ilkesi”, “düzenleme serbestisinin bulunmaması ilkesi” ve “zayıfların korunması ilkesi”dir. Bu ilkelerden hareketle; Türk Aile Hukuku’nu ilgilendiren kurumlar ve konular ancak kanun ile düzenlenebilir, diğer taraftan hukukî işlemler bağlamında büyük ölçüde emredicilik söz konusudur ve taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek alanlar son derece sınırlıdır.

(2) Türk Aile Hukuku kapsamına giren hususları müstakil olarak ele alan bir yasa düzenlemesi bulunmamaktadır.

(3) Türk Aile Hukuku, ihtilâfların giderilmesi bakımından mahkeme bağlantılı çözümleri daha uygulanabilir kılan bir sosyo-kültürel arka plana sahiptir. Öte yandan söz konusu hukuk düzeni mevcut koşullarda zorunlu arabuluculuğu ve hatta büyük ölçüde ihtiyârî arabuluculuğu dışlayan bir yasal zemine sahiptir.

(4) Türk Aile Hukuku’nu ilgilendiren uyuşmazlıkların büyük kısmı -Dünyadaki diğer bütün ülkelere benzer bir şekilde- boşanmayı (boşanmanın hukukî ve mâlî sonuçlarını) ilgilendirmektedir.

3.2. Kurallar (Mevzuat Düzenlemeleri)

Aile arabuluculuğunu yüzlerce yıllık bir tarihî arka plan ve geleneksel yöntem ile uygulamakta olan Türkiye’de, aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında belirleyici olan birincil mevzuat düzenlemesi, 1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ailenin korunması muhtevâlî 41. madde hükmüdür.

Bununla birlikte, Türk Hukuku'nda hâlihazırda yürürlükte olan 6325 sayılı Kanun, 4721 sayılı Kanun ve 4787 sayılı Kanun'da da aile arabuluculuğunu ilgilendiren düzenlemeler bulunmaktadır.

6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu²'ndan 7 yıl önce yürürlüğe girmiş olan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu³'nun 195. maddesi ile kanun koyucu, eşlerin evlilik birliğinden doğan yükümlülükleri bağlamında uyuşmazlığa düşen tarafların başvurduğu hâkime; eşleri aile kurumunu ilgilendiren yükümlülükler konusunda uyarma, kendilerini ortak bir rıza ile uzman kişilerin yardımını almaya yönlendirme ve ihtilâfa düştükleri konuda bir yönüyle uzlaştırma yetkisi vermiş ve bu düzenleme ile Türk Hukuku'nda aile arabuluculuğu müessesesinin gelişimine dâir önemli bir hukukî altyapı oluşturulmuştur (Özbek, 2016: 859).

Türk Hukuku'nda belirli yönleriyle aile arabuluculuğuna benzeyen diğer bir uygulama, HUAK'tan yaklaşık 10 yıl önce yürürlüğe girmiş olan, 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanunu⁴'nda yer almaktadır (Tercan, 2003: 20 vd.; Deren-Yıldırım, 2009: 246 vd.). Anılan yasa düzenlemesinin 7. maddesinde yer alan hüküm ile ilgili mahkemenin hâkimine; önüne gelen uyuşmazlık kapsamında bir yönüyle aile arabulucusu rolü icrâ etme veya uyuşmazlığın çözümüne aile arabulucusu gibi katkı sunabilecek kişileri görevlendirme yetkisi verilmiştir (Taşpolat-Tuğsavul, 2012: 81; Demircioğlu, 2019: 55; Ayan, 2004: 132). Aynı düzenlemenin 6. maddesinde de aile mahkemesi hâkimine; -diğer mevzuat düzenlemelerindeki istisnâî hâller saklı kalmak üzere önüne gelen davada-, yetişkinleri, yükümlülükleri bağlamında uyararak uzlaşmaya teşvik etme yetkisi ve görevi verilmiştir (Özbek, 2016: 858).

Öğretide, söz konusu düzenlemelerin hâkime bir uzlaştırıcı veya arabulucu rolü vermediğini, bununla birlikte her hâlükârda taraflar arasında sülhü sağlamak üzere fonksiyon icrâ ettiğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Dür, 2018: 84; Özbek, 2016: 856).

Taraflara; aralarındaki uyuşmazlığı kendilerince belirlenen tarafsız bir üçüncü kişinin katılımıyla çözüme kavuşturma fırsatını sunan AİMK'de düzenlenen sülh müessesesi, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu⁵'nda yer alan sülhe ilişkin

² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde HUAK olarak ifade edilecektir.

³ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde TMK olarak ifade edilecektir.

⁴ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde AİMK olarak ifade edilecektir.

⁵ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde HMK olarak ifade edilecektir.

düzenlemeden farklı olarak, aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıkların aile kurumunu koruyacak şekilde barışçıl bir yolla çözülmesini ifade eder (Aras, 2007: 160; Kekeç-Kısmet, 2016: 95; S. Arslan, 2010: 197; Aras, 2005: 123; Tanrıver, 2014: 84; Akkaya, 2017: 380).

Türk Hukuku'nda arabuluculuk müessesesini müstakil olarak düzenleyen ilk hukukî belge olan ve 2013 yılında yürürlüğe giren HUAK ise, aile uyuşmazlıklarının arabuluculuk yöntemi kullanılarak çözüme kavuşturulmasını teşvik etmektedir. Bununla birlikte, anılan düzenlemede yer alan taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek olan uyuşmazlıkların arabuluculuk faaliyetine konu edilebileceğine dâir hüküm ile aile arabuluculuğunun kapsam alanı belirli açılardan sınırlanmıştır. Bu çerçevede aile içi şiddetin söz konusu olduğu uyuşmazlıklar ile kamu düzenini ilgilendiren uyuşmazlıklar, aile arabuluculuğunun kapsam alanı dışında bırakılmıştır (Karagözoğlu, 2017: 92).

Türk Hukuku'nda özellikle boşanmanın hukukî ve mâlî sonuçlarını ilgilendiren birçok uyuşmazlık arabuluculuğa elverişlidir ve söz konusu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi sınırlı bir uygulama alanı olsa da aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıkların çözümünde kullanılmaktadır (Karagözoğlu, 2017: 93; Öztan, 2015: 440; Kılıçoğlu, 2019: 130-131).

4. TÜRK AİLE HUKUKU'NDAKİ UYUŞMAZLIKLAR BAĞLAMINDA ARABULUCULUĞA ELVERİŞLİLİK

Türk Hukuku'nda aile uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişliliği bağlamındaki esas dayanak HUAK düzenlemesidir ve bu düzenlemede aile kurumunu ilgilendiren ihtilâflar bakımından belirlenmiş olan yasal çerçeve nispeten sınırlıdır (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 137; Dağlıoğlu, 2020: 560; Tanrıver, 2007: 173). Aile arabuluculuğuna elverişlilik bakımından taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek olan iş ve işlemlerden doğan uyuşmazlıklara atıf yapan HUAK, Türk Hukuku'nda devletin müdâhalesinin en yoğun olduğu hukuk alanı olan aile hukuku bağlamında arabuluculuktan istenen düzeyde yararlanılması imkânını azaltmıştır. Zîrâ aile kurumunun anayasal koruma altında olduğu söz konusu hukuk alanı, büyük ölçüde emredici hukuk kuralları çerçevesinde işlerlik kazanmaktadır (Demircioğlu, 2018: 53-54).

Türk Hukuku'ndaki aile uyuşmazlıkları bağlamında daha ziyâde mâlî uyuşmazlıkların (mal rejiminin tasfiyesi, maddî-mânevî tazminat, yoksulluk nafakası vb.) arabuluculuk için elverişli olduğu ifade edilebilir (Dağlıoğlu, 2020: 568-569; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 153; Şıpka, 2018: 56 vd.). Öte yandan, evlilik birliği içinde yaşanan uyuşmazlıklar (sadakat yükümlülüğünün ihlâli, çocukların

bakımı, gözetimi ve eğitimi vb.) Türk Aile Hukuku'ndaki mer'î mevzuata göre kural olarak arabuluculuğa elverişli olmayan uyuşmazlıklardandır. Diğer taraftan, hukukî sonucun doğması için mahkeme kararı gerektiren aile uyuşmazlıkları (boşanma, evliliğin butlanı, tedbir nafakası, soybağı, velâyet vb.) da katı bir şekilde kamu düzeni içinde olduğundan arabuluculuk için elverişli değildir (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 147 vd.; Kaplan-Güler, 2014: 194; Ceylan, 2018: 4573-4574).

Bununla birlikte, Öğretideki birtakım görüşlerden ve yaygın uygulama deneyimlerinden de hareketle; tarafların tıbbî tedaviye ihtiyaçları olduğunun anlaşıldığı uyuşmazlıklar, taraflarda görme, duyma ve konuşma yönünde birtakım duysal engellerin var olduğu uyuşmazlıklar, taraflar arasında yüksek düzeyde gerilimin olduğu ihtilâflar, karmaşık finansal konuları içeren uyuşmazlıklar ve tarafların arabuluculuğu süreç uzatmak ve vakit kazanmak için bir araç olarak kullandığının tespit edildiği uyuşmazlıklar aile arabuluculuğu açısından elverişli olmayabilir.⁶

Türk Aile Hukuku'nu ilgilendiren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişliliğine ilişkin değerlendirmeler, aşağıda, “arabuluculuğa elverişli olan uyuşmazlıklar” ve “arabuluculuğa elverişli olmayan uyuşmazlıklar” başlıkları altında yapılmıştır.

4.1. Arabuluculuğa Elverişli Olan Uyuşmazlıklar

Türk Hukuku'nda nişan müessesesini, evlilik birliğini ve boşanmayı ilgilendiren ihtilâfların önemli bir bölümü aile arabuluculuğuna elverişlidir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu uyuşmazlıklar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.1.1. Nişanlanmayı ilgilendiren Uyuşmazlıklar

Nişan müessesesi, hukukî sonuçları olan birtakım edimler ve talepler ile bunlardan mütevellit bazı uyuşmazlıkları ihtivâ eder. Söz konusu ihtilâfların arabuluculuğa elverişliliği bağlamındaki değerlendirmelere aşağıda maddeler hâlinde yer verilmektedir. Şöyle ki;

(1) Hediyeğin Geri Verilmesi: Türk örf ve adetlerine göre nişanlanan taraflar birbirlerine mutat hediyeğler verirler ve nişan akdinin sona ermesi hâlinde bu hediyeğlerin iadesine gerek yoktur. Bununla birlikte, TMK'ye göre taraflar, nişan müessesesi kapsamında birbirlerine ve/veya birbirlerinin yakınlarına vermiş oldukları mutat dışı hediyeğleri aynen veya bu mümkün değılse de mislen iade etmek

⁶ Bu konuda ayrıntılı değılendirmeler için bkz. Parkinson, 2017: 62 vd.; Öztan, 2015: 5; Şimşek, 2018: 67 vd.

zorundadırlar.⁷ Türk Hukuku'nda; nişanlanmayı ilgilendiren hediyelerin geri verilmesi konusu, kamu düzenine ilişkin değildir, diğer bir ifadeyle tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği bir konudur. Bu sebeple de söz konusu geri verme yükümlülüğünden doğan ihtilâflar aile arabuluculuğuna elverişlidir. (Akıntürk, 2002: 39; Öztan, 2015: 65 vd.; Dural vdy., 2014: 43-44; Kılıçoğlu, 2019: 37 vd.; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 143; Karagözoğlu, 2017: 96; Demircioğlu, 2015: 79).

(2) Maddî Tazminat Talepleri: Türk Hukuku'nda normal şartlar altında evlenme ile sona eren nişanlanma, tarafları ilgilendiren bir evlenme engelinin ortaya çıkması, nişanlılardan birisinin bir başka kişiyle evlenmesi/gâipliğine karar verilmesi/ölmesi veya nişanın taraflardan kaynaklanan başkaca nedenlerle bozulması da nişan akdini sona erdirir. Türk Hukuku'na göre; akdin evlenme dışında bir sebeple sona erdiği hâllerde, taraflar birbirlerine karşı maddî ve mânevî tazminat davası açma yoluna gidebilir.⁸ Öte yandan, bilindiği üzere Türk Hukuku'nda maddî tazminat talebinde bulunmak, kamu düzeninden sayılmayan ve taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek bir haktır. Bu sebeple de söz konusu hakkın kullanılmasını ilgilendiren uyuşmazlıklar kural olarak aile arabuluculuğuna elverişlidir. Nişan müessesesinin ilgilendiren maddî tazminat talepli uyuşmazlıkların konusunu; evlenmenin gerçekleşeceğine inanarak nişanlanan ve bu çerçevede belirli masraflara katlanan tarafın uğramış olduğu menfî zararlar (nişan merâsimi için yapılan harcamalar, evliliğe hazırlık kapsamında satın alınan ve kiralanan eşyalar için ödenen tutarlar, balayı hazırlıkları çerçevesinde

⁷ Türk Hukuku'nda, nişanın evlenme hârici bir nedenle sona ermesi hâlinde geri verilmesi gereken hediyeler, nişan töreni esnasında ve/veya nişan akdinin devamı döneminde nişanlılar veya nişanlıların yakınları tarafından diğer nişanlıya verilen hediyelerdir. Söz konusu dönemi ve kişileri ilgilendirmeyen hediyeleşmelerden kaynaklanan ihtilâflar dava konusu kılınamayacağı gibi aile arabuluculuğuna konu da edilemez. (Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Helvacı ve Erlüle, 2011: 137; Akıntürk ve Ateş, 2016: 47; Öztan, 2015: 67; Dural vdy., 2014: 42 vd.)

⁸ Bu konu TMK m. 120'de yer alan “Nişanlılardan biri haklı bir sebep olmaksızın nişanı bozduğu veya nişan taraflardan birine yükletilebilen bir sebeple bozulduğu takdirde, kusuru olan taraf, diğerine dürüstlük kuralları çerçevesinde ve evlenme amacıyla yaptığı harcamalar ve katlandığı maddî fedakârlıklar karşılığında uygun bir tazminat vermekle yükümlüdür. Aynı kural nişan giderleri hakkında da uygulanır. Tazminat istemeye hakkı olan tarafın anası ve babası veya onlar gibi davranan kimseler de aynı koşullar altında yaptıkları harcamalar için uygun bir tazminat isteyebilirler.” hükmü ile yasal açıdan düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre; Türk Hukuku'nda nişanın bozulması nedeniyle talep edilebilecek olan maddî ve mânevî tazminatlar bağlamında ön şart, nişan akdinin bozulmasına sebebiyet veren tarafın kusurlu olmasıdır. (Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Remzi, Aydın ve Ispartalı, 2010: 149-150; Alp-Şahin, 2014: 57; Kılıçoğlu, 2019: 19 vd.; Dural vdy., 2014: 28 vd.; Akıntürk ve Ateş, 2016: 42 vd.)

gerçekleştirilen masraflar vb.) oluşturur (Ergüne, 2016: 763 vd.; Dural vdy., 2014: 34-35; Öztan, 2015: 79-80; Helvacı ve Erlüle, 2011: 138; Akıntürk ve Ateş, 2016: 52).

(3) Mânevî Tazminat Talepleri: Türk Hukuku'nda nişan akdinin sona ermesi nedeniyle meydana gelebilecek olan bir diğer uyuşmazlık alanı ise mânevî tazminat taleplerine ilişkindir. TMK'nin bu hususu düzenleyen 121. madde düzenlemesine göre; mânevî tazminat talebinde bulunan tarafın kusurlu olmaması veya daha az kusurlu olması, mânevî tazminat talebinde bulunan tarafın kişilik haklarının zedelenmiş olması ve mânevî tazminat talebinde bulunulan kişinin kusurlu olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda mânevî tazminata hak kazanılması mümkündür. Nişan akdini ilgilendiren mânevî tazminat talepli ihtilâflar ise; özel hukukun konusudur, kamu düzenini ilgilendirmez ve bu yönüyle aile arabuluculuğuna elverişlidir (Demircioğlu, 2015: 79; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 143 vd.; Demircioğlu, 2019: 54; Dağlıoğlu, 2020: 567-568).

4.1.2. Evlilik Birliğini İlgilendiren Uyuşmazlıklar

Türk Aile Hukuku'nda evlilik birliğini ilgilendiren bazı uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu uyuşmazlıklar, aşağıda maddeler hâlinde incelenmiştir.

(1) Evlilik Birliğinin Korunması: Türk Hukuku'nda eşlere, evlilik birliğinin korunması amacıyla hâkimin müdâhalesini talep etme hakkı verilmiştir. TMK'nin 195. madde hükmü çerçevesinde kullanılabilen söz konusu hak kapsamında uyuşmazlığa bakan hâkime; eşleri yükümlülükleri konusunda uyarma, onları uzlaştırmaya çalışma ve ortak rızaları doğrultusunda uzman kişilerin yardımına yönlendirme görevi ve yetkisi verilmek sûretiyle evlilik birliğinin korunmasını ilgilendiren hukukî uyuşmazlıklar bağlamında aile arabuluculuğundan yararlanılmasının önü açılmıştır (Kılıçoğlu, 2019: 264; Öztan, 2015: 210 vd.; Akıntürk, 2002: 121 vd.; Dural vdy., 2014: 173 vd.). Bununla birlikte, TMK'nin 196. ile 201. maddeleri kapsamında tarafların üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilecekleri “evlilik birliğinin korunması” odaklı hususlar bulunmaktadır. Kamu düzenine ilişkin olmayan bu konulardan hareketle somutlaştırmak gerekirse; Türk Hukuku'nda; aile konutunun belirlenmesi, aile konutunda kullanılacak eşyaların seçimi, evlilik birliği için edinilmiş malların yönetimi, evlilik birliği içinde doğan çocuğun ön isminin ve alacağı eğitimin niteliğinin belirlenmesi, yasal temsilci sıfatıyla müşterek çocuğun evlenmesine izin verilmesi, çocukla ilişki kurulması, eşler tarafından ailenin geçimi için sunulacak parasal katkının belirlenmesi gibi birçok konuda uzmanların (uzman sıfatıyla aile arabulucuların)

sürece dâhil olmasıyla arabuluculuk faaliyetinin yürütülmesi⁹ ve söz konusu ihtilâfların dostâne yollarla çözüme kavuşturulması mümkündür (Kılıçoğlu, 2019: 265 vd.; Öztan, 2015: 216 vd.; Akıntürk, 2002: 125 vd.; Dural vdy., 2014: 175 vd.; Karagözoğlu, 2017: 79-80.; Özbek, 2016: 859 vd.).

(2) Evlilik Birliğinin Temsili: Türk Hukuku'nda eşlerin evlilik birliğini temsil etmesi hususunu düzenleyen TMK m. 188 ve devamı maddelerine göre; eşlerden birisinin evlilik birliğinin temsili anlamında yetkisini aşması ya da söz konusu yetkinin kullanılması bağlamında yetersiz kalması durumunda, diğer eşin hâkimin müdâhalesini talep etme hakkı bulunmaktadır. Bu hakkın kullanılması hâlinde ise, hâkimin eşlerin yetkisini sınırlandırma (ve gerekli şartların oluşmasıyla bu sınırlandırmayı kaldırma) yetkisi vardır (Kılıçoğlu, 2019: 226 vd.; Öztan, 2015: 182 vd.; Akıntürk, 2002: 119-120; Dural vdy., 2014: 186 vd.). Türk Aile Hukuku'nda eşler, evlilik birliğinin temsili bağlamındaki bazı yetkileri ve sorumlulukları kendi aralarında özgür bir şekilde kararlaştırabilme imkânına sahiptir. Tarafların tasarrufuna bırakılmış olan söz konusu yetki ve görevden kaynaklanan uyuşmazlıklar, kamu düzenini doğrudan ilgilendirmez ve kural olarak aile arabuluculuğuna elverişlidir.

(3) Aile Konutuna İlişkin Tasarruflar: Türk Hukuku'nda aile konutu - mülkiyetin eşlere ait olup olmaması fark etmeksizin- ailenin yaşantısı için özgülenmiş olan konutu ifade eder. TMK m. 194 hükmüne göre; aile konutunun mâliki olan eş, diğer eşin açık rızası olmadıkça aile konutu üzerindeki hakları kısıtlayıcı tasarruflarda bulunamaz ve söz konusu konutu satamaz. Oturulan konutun kiralık olması hâlinde ise, ilgili sözleşmede taraf olan eş kira sözleşmesini diğer eşin açık rızası olmaksızın feshedemez (Öztan, 2015: 203; Dural vdy., 2014: 164-165; Kılıçoğlu, 2019: 242 vd.; Akıntürk, 2002: 112-113). TMK'deki düzenleme incelendiğinde, Türk Hukuku'nda eşlerin aile konutuna ilişkin tasarrufları (satış, kiralama, sınırlı aynî hak tesisi, fesih vb.) ilgilendiren ihtilâfları kendi aralarında müzakere ederek çözüme kavuşturmalarına engel teşkil eden emredici bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türk Aile Hukuku'nda aile konutuna ilişkin konular kamu düzenini ilgilendirmez ve bu konulardan doğan uyuşmazlıklar kural olarak arabuluculuğa elverişlidir.

⁹ Modern hukukta, bazı ülkelerin iç hukukunda evlilik birliğinin sürdürülebilirliğini tesis etmek üzere yapılandırılmış olan “evlilik arabuluculuğu modeli”, Türk Hukuku'nda evlilik birliğinin korunmasına yönelik hâkim müdâhalesi ile işlerlik kazanan uyuşmazlık çözüm yoluna benzer uygulamaları ihtivâ etmektedir. (Bu konuda bkz. Taylor, 2002: 295; Green, 2009: 1 vd.)

(4) Yardım Nafakası: Türk Hukuku'nda; kişilerin, yardımcı olmamaları durumunda yoksulluğa düşecek olan altsoy/üstsoy yakınları ile belirli şartlarda kardeşlerine nafaka ödeme yükümlülüğü vardır. Öğretide yardım nafakası olarak nitelendirilen bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi hâlinde ise, nafaka alma hakkı bulunanlarca devlet yargısına başvurulması mümkündür. TMK'ye göre; yardım nafakasına ilişkin kararlar (nafaka miktarının belirlenmesi ve değiştirilmesi ile nafakanın kaldırılmasına karar verilmesi) kural olarak devlet yargısı aracılığıyla verilir (Akıntürk ve Ateş, 2016: 444; Dural vdy., 2014: 358; Helvacı ve Erlüle, 2011: 199; Öztan, 2015: 707 vd.; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 158; Dağlıoğlu, 2020: 569). Diğer taraftan, yardım nafakası, belirli miktarda bir parasal değer bir hukuk kişisince başka bir hukuk kişisine ödenmesini, bu yönüyle de kişilerce üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek olan bir işlemi ifade eder. Bu sebeptendir ki, kamu düzenine ilişkin olmayan yardım nafakası konulu uyuşmazlıklar, Türk Hukuku'na göre arabuluculuğa elverişlidir.

(5) Eşler Arasındaki Eşya ve Ziynet Alacağı Talepleri: Türk Aile Hukuku'ndaki uyuşmazlık alanlarından bir diğeri de eşlerin edinilmiş ve kişisel mallarını ilgilendiren alacak talepleridir. Bilindiği üzere, Türk Hukuku'nda eşlerin kişisel ve edinilmiş mallarını talep edebilmeleri için mal rejimi ortaklığının ve evlilik birliğinin sona ermiş olması şartı aranmaz. Ziynet eşyaları ve diğer kişisel eşyalar, eşlerin birbirlerinden isteyebilecekleri mallardandır. Türk Hukuku'ndaki yasal düzenlemelerde eşya ve ziynet alacağı talepli uyuşmazlıkların kamu düzenine ilişkin olduğuna dâir bir hüküm bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, ziynet ve eşya alacakları konusu eşlerin üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği bir konudur ve bu sebeple de söz konusu alacakları ilgilendiren ihtilâflar arabuluculuğa elverişlidir (Gençcan, 2012: 720 vd.; Şıpka, 2018: 59-60).

(6) Ergin Altsoyun Denkleştirme Alacağı: Türk Hukuku'nda üst soyu ile birlikte yaşayan ve emeğini/gelirlerini birlikte yaşadığı ailesine özgüleyen ergin altsoy; TMK'nin 370. maddesi hükmü doğrultusunda bu emeğin/gelirlerin karşılığı olarak belirli bir bedelin kendisine ödenmesini talep etme hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılması hâlinde ise, hâkimin ilgili bedeli tâyin etme ve güvence altına alma ile bedelin ödenme şekline karar verme yetkisi bulunmaktadır. Bu hak, konusu itibârı ile parasal nitelikte bir alacağı konu alır. Bu yönüyle de borçlu ve alacaklı taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek bir hukuk alanını ifade eder. Türk Hukuku'nda kamu düzenine ilişkin olmayan denkleştirme alacağı bu yönüyle aile arabuluculuğuna elverişli uyuşmazlıklardandır (Ayan, 2010: 26 vd.; Dural vdy., 2014: 383).

4.1.3. Boşanmayı İlgilendiren Uyuşmazlıklar

Türk Aile Hukuku'nda boşanmayı ilgilendiren bazı uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu uyuşmazlıklar, aşağıda maddeler hâlinde incelenmiştir.

(1) Maddî Tazminat Talepleri: TMK'nin 174. maddesine göre Türk Hukuku'nda eşlere boşanmadan kaynaklı olarak birbirlerinden maddî tazminat isteme hakkı verilmiştir. Bu hak çerçevesinde; boşanan eşlerden her birisi bir diğerinden belirli şartlarda¹⁰ maddî tazminat talebinde bulunabilmektedir. Türk Hukuku'na göre boşanmanın fer'î sonuçlarını ilgilendiren maddî tazminat, mevcut ve beklenen menfaâtlere¹¹ hâlel gelmesi durumunda istenebilen bir tazminat türüdür (Köseoğlu ve Kocağa, 2009: 283 vd.; Akıntürk, 2002: 289 vd.; Öztan, 2015: 478 vd.; Akkaya, 2017: 125-126; Özbek, 2016: 862; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 151; Demircioğlu, 2015: 76). HMK'nin 26. madde düzenlemesi ile birlikte değerlendirildiğinde, Türk Hukuku bağlamında tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri hukukî konulardan olan boşanmaya ilişkin maddî tazminat taleplerini ilgilendiren uyuşmazlıklar kural olarak aile arabuluculuğuna elverişlidir.

(2) Mânevî Tazminat Talepleri: TMK m.174 düzenlemesine göre Türk Hukuku'nda boşanma (boşanmaya neden olan olay) nedeniyle kişilik hakları zedelenen/saldırıya uğrayan tarafın diğer taraftan mânevî tazminat isteme hakkı bulunmaktadır. Davalının kusurunun varlığı hâlinde kullanılabilen bu hak¹², TMK m. 24 ve TBK m. 49'un özel bir uygulaması niteliğinde olup, eşler tarafından boşanma davası ile birlikte ya da boşanmanın kesinleşmesinden itibaren bir yıllık süre içinde kullanılabilir (Öztan, 2015; 492 vd.; Akıntürk, 2002: 292). Mânevî tazminat, maddî tazminat gibi irat şeklinde ödenemez. Parasal bir tutar olarak ödenmesi gereken söz konusu tazminat, boşanmanın fer'î sonuçlarından birisi olarak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri konulardandır. Mânevî tazminat talebini ilgilendiren uyuşmazlıklar, bu yönüyle kamu düzenine ilişkin

¹⁰ Söz konusu şartlar; tazminat talep eden tarafın kusursuz olması veya daha az kusurlu olması, tazminat talep eden tarafın mevcut ve beklenen haklarının/menfaâtlarının boşanma nedeniyle zedelenmesi ve kusur ile boşanma arasında hukuka uygun bir illiyet bağının bulunması şeklinde özetlenebilir.

¹¹ Türk Hukuku'na göre maddî tazminat talebine konu menfaâtların konusunu; katkı payı nafakası, boşanma sebebiyle yeni ev kiralama ve aynı çerçevede yapılan eşya alma, taşınma gibi masraflar oluşturmakta iken; beklenen menfaâtların konusunu ise evliliğin devamı hâlinde tarafların elde edebileceği muhtemel kazanımlar oluşturmaktadır.

¹² Bu hakka konu tazminatın tespiti ve ödenmesi bağlamında; kusurun ağırlığı, tazminat ödeyecek tarafın mâlî durumu gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir.

değildir ve aile arabuluculuğuna elverişlidir (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 153; Demircioğlu, 2015: 76).

(3) Yoksulluk Nafakası: Yoksulluk nafakası, Türk Hukuku'nda boşanmadan ötürü yoksulluğa düşme ihtimâli bulunan tarafın (kusursuz veya daha az kusurlu olması şartıyla) diğer taraftan isteyebileceği bir nafaka türü olarak TMK'nin 175. maddesinde düzenlenmiştir. Hâkimin re'sen karar veremeyeceği yoksulluk nafakası bağlamında taleple bağlılık ilkesi geçerlidir. Daha somut bir ifadeyle, hâkim, yoksulluk nafakasına re'sen karar veremez (Akıntürk, 2002: 294; Öztan, 2015: 497). Yoksulluk nafakası, Türk Hukuku'ndaki diğer nafaka türlerine benzer şekilde taraflarca üzerinde serbest tasarruf edilebilecek bir alanı ifade etmektedir. Bu sebeptir ki; yoksulluk nafakası talebini ilgilendiren aile uyuşmazlıkları arabuluculuğa elverişlidir (Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 154; Demircioğlu, 2015: 76).

(4) Mal Rejimi Tasfiyesi¹³: Türk Hukuku kapsamında TMK'nin 202. ila 281. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiş olan mal rejimi, eşler arasındaki mâlî konuları ilgilendiren bir hukukî müessesedir. Türk Hukuku'nda evlilik birliğinin tarafları, birlik kapsamındaki mal rejimini, ancak kanunların belirlediği kurallara uygun olarak ve belirli şekil şartları çerçevesinde belirleyebilir (Akıntürk, 2002: 134 vd.; Öztan, 2015: 231-232; Kılıçoğlu, 2019: 281; Dural vdy., 2014: 193; Öncü, 2017: 808). Evlilik birliği bağlamındaki mal rejimi; eşler tarafından farklı bir mal rejimine geçilmesi, eşlerden birisinin vefâtı veya boşanma ile tasfiyenin gerçekleştirilmesi gibi sebeplerle sona erdirilebilir¹⁴ ve katılma alacağı davası ile tasfiye davasının konusu olabilir (Dural vdy., 2014: 211-212; Şıpka ve Aktepe-Artık, 2014: 432 vd.). Öğretideki hâkim görüş ve Yargıtay'ın yerleşik içtihatları birlikte değerlendirildiğinde, Türk Hukuku'nda mal rejimini ilgilendiren konuların taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek konulardan olduğu ve bu konulardan doğan hukukî ihtilâfların arabuluculuk yolu ile çözüme kavuşturulabileceği ifade edilebilir. eşler arasında yapılabilecek sözleşmeler kapsamında düzenlenebilecek konulardır. Diğer bir ifadeyle mal rejimi kurumu, kamu düzenine ilişkin olmayıp tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri bir hukukî müessesedir (Dural vdy., 2014: 211-212; Öncü, 2017: 810) ve bu

¹³ Mal rejimi tasfiye hem evlilik birliğini hem de boşanmayı ilgilendiren bir hukukî müessesedir. Bununla birlikte uygulamada daha ziyâde boşanma süreciyle ilişkili olarak işlerlik kazanmaktadır. İzah edilen nedenle de bu başlık altında ele alınmıştır.

¹⁴ Bu konudaki düzenlemeler için bkz. TMK m.206 ve m.271.

yönüyle mal rejiminden kaynaklanan aile uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişlidir.

4.2. Arabuluculuğa Elverişli Olmayan Uyuşmazlıklar

Türk Aile Hukuku'nda nişan müessesesini, evlilik birliğini ve boşanmayı ilgilendiren uyuşmazlıkların önemli bir bölümü arabuluculuğa elverişli değildir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu uyuşmazlıklar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.2.1. Evlilik Birliğini İlgilendiren Uyuşmazlıklar

Türk Aile Hukuku'nda evlilik birliğini ilgilendiren bazı uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir. Söz konusu uyuşmazlıklar, aşağıda maddeler hâlinde incelenmiştir.

(1) Evlenme İzni: Türk Hukuku'nda evlenme ehliyeti, TMK'nin 124. ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemelere göre, kadın ve erkek için yaş küçüklüğünün ve kısıtlılığın olduğu hâllerde yasal temsilcinin izni, evliliğin ön koşulu olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, TMK'nin 128. maddesinde ise *“Hâkim, haklı sebep olmaksızın evlenmeye izin vermeyen yasal temsilciyi dinledikten sonra, bu konuda başvuran küçük veya kısıtlının evlenmesine izin verebilir.”* hükmü yer almaktadır. Bu hüküm doğrultusunda, kısıtlı ya da küçük olup da yasal temsilcileri tarafından evlilik izni verilmeyen kişilerin hâkime başvurması mümkündür (Akıntürk, 2002: 65; Öztan, 2015: 115; Kılıçoğlu, 2019: 53; Dural vdy., 2014: 55). Evlenme izni başvurusu niteliği itibârı ile bir çekişmesiz yargı işidir, kamu düzenine ilişkindir ve mutlak olarak hâkimin takdir yetkisine bırakılmış bir kararı zorunlu kılar. Bilindiği üzere, HUAK m.1 düzenlemesine göre Türk Hukuku'nda taraflarca üzerinde serbestçe tasarrufta bulunulamayacak olan (kamu düzenine ilişkin) uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir. Anılan kanun düzenlemesinden ötürü, evlenme için mahkemeye başvurma konusunu ilgilendiren ihtilâflar aile arabuluculuğuna elverişli değildir (Sungurtekin-Özkan, 2013: 2179; Akıntürk, 2002: 63; Öztan, 2015: 108; Karagözoğlu, 2017: 92; Demircioğlu, 2015: 67.)

(2) Gaiplik Nedeniyle Evliliğin Feshi: Gâiplik, TMK'de “Kişiler Hukuku” isimli birinci kitapta düzenlenmiş olan bir hukukî müessesedir ve doğurduğu neticeler itibârıyla aile hukukunu yakından ilgilendirmektedir. Türk Hukuku'na göre; mahkeme kararı ile gâipliğine karar verilmiş olan kişi, hukuken ölmüş gibi değerlendirilir. Ancak, ilgili kişinin evli olması durumunda evlilik akdi kendiliğinden sona ermez. Akdin sonra ermesi için gâipliğine karar verilen kişinin eşi tarafından TMK m.131 düzenlemesine istinâden mahkemeye başvuruda bulunulması ve bu

çerçevede mahkemece evlilik akdinin sona erdiğinin tespit/tescil edilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde, sağ kalan eş hukuken evli olarak değerlendirilir ve bu sebeple de yeni bir evlilik yapamaz (Kılıçoğlu, 2019: 59; Akıntürk, 2002: 71; Dural vdy., 2014: 58, Tokat, 2017: 551). Sağ kalan eşin gâiplik nedeniyle mahkemeye yapacağı başvuru; bir çekişmesiz yargı işidir ve kamu düzenini doğrudan ilgilendirir. Bu sebeptendir ki, belirtilen başvuruyu ilgilendiren konular aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

(3) Evlendirme Kurumunun Ret Kararına Karşı Mahkemeye Başvurma: Türk Hukuku'nda evlenme başvuruları evlendirme kurumu tarafından herhangi bir mutlak butlan sebebi olmaksızın reddedilen tarafların TMK m.138 hükmüne istinâden ret kararına karşı mahkemeye başvurma hakkı bulunmaktadır (Kılıçoğlu, 2019: 59). Bu başvuru, bir çekişmesiz yargı işi olarak hâkim tarafından evrak üzerinden karara bağlanır. Diğer taraftan, evlenme başvurusunun bir mutlak butlan nedeninin varlığı gerekçesiyle reddi durumunda ise, söz konusu başvuru cumhuriyet savcısının da katılımıyla yürütülen bir çekişmeli yargı süreci kapsamına girer, bu yönüyle de kamu düzenini yakinen ilgilendirir. Belirtilen gerekçelerle her iki dava türü de Türk Aile Hukuku'nda kişilerce üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek olan konulardan değildir (Kılıçoğlu, 2019: 64; Dural vdy., 2014: 65; Akıntürk, 2002: 85-86; Öztan, 2015: 135). Bu sebeptendir ki; evlendirme kurumunun ret kararlarına karşı mahkemeye başvurmaya ilişkin uyuşmazlıklar aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

(4) Evlenmenin Yokluğu ve Butlanı: Türk Hukuku'nda evlilik kurumu, ham maddî hem de şeklî olarak sıkı şartlara bağlanmıştır. Bu şartların eksikliği; geçerlilik unsurlarına¹⁵ ilişkin ise evliliğin mutlak veya nisbî butlan ile geçersizliğine, kurucu unsurlara¹⁶ ilişkin ise evliliğin yokluk ile geçersizliğine sebep olur (Erdem, 2018, 67 vd.; Dural vdy., 2014: 70 vd.; Öztan, 2015: 320 vd.; Kılıçoğlu, 2019: 58 vd.; Helvacı ve Erlüle, 2011: 147 vd.). Türk Hukuku'nda, yok hükmünde sayılan evlilikler bağlamında yokluğun tespiti hâricinde yapılması

¹⁵ Türk Medenî Hukuku'nda evlilik akdine ilişkin geçerlilik unsurları ise; tarafların ayırt etme gücünü kalıcı veya geçici olarak yitirmemiş olması, taraflar arasında evlenmeye engel hısımlığın bulunmaması, yasal temsilcinin evlilik işlemine rıza vermesi, hata-hile-ikrah gibi taraf iradesini sakatlayacak hâllerinin olmaması gibi unsurları ifade eder. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dural vdy., 2014: 80 vd.; Akıntürk, 2002: 200 vd.; Öztan, 2015: 329 vd.; Kılıçoğlu, 2019: 80.)

¹⁶ Türk Medenî Hukuku'nda evlilik akdine ilişkin kurucu unsurlar; resmî evlendirme memuru önünde gerçekleştirilecek olumlu irade beyanının varlığı, evlenmek isteyen tarafların farklı cinsiyetlerde olması unsurları ifade eder. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dural vdy., 2014: 80 vd.; Akıntürk, 2002: 200 vd.; Öztan, 2015: 329 vd.; Kılıçoğlu, 2019: 80.)

gereken herhangi bir taraf işlemi yoktur. Bununla birlikte, butlanla sakatlanan evliliklere ise TMK m.160 hükmüne çerçevesinde (hâkim kararıyla ve belirli şartlarda) geçerlilik kazandırılması hukuken imkân dâhilindedir (Erdem, 2018: 72; Dural vdy., 2014: 77; Akıntürk ve Ateş, 2016: 206; Öztan, 2015: 320; Kılıçoğlu, 2019: 58; Helvacı ve Erlüle, 2011: 147). Öte yandan, Türk Hukuku'nda evliliğin butlanını ilgilendiren davalar, yargılama usûlleri ve esasları anlamında boşanma davasına ilişkin hükümler çerçevesinde yürütülür. Bu kapsamda hem yokluğun tespiti hem de mutlak butlan hâlleri, katı bir şekilde devlet yargısının kapsam alanına dâhildir ve kamu düzenine ilişkin konuları ifade etmektedir. TMK m.146, m.156 ve m.184 düzenlemeleri birlikte değerlendirildiğinde, evlenmenin butlanı ve yokluğu konusunun taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek alanlardan olmadığı görülmektedir (Akıntürk, 2002: 216; Öztan, 2015: 354; Kılıçoğlu, 2019: 82; Dural vdy., 2014: 91; Özmumcu, 2014: 150; Taşpolat-Tuğsavul, 2012: 100; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 147; Karagözoğlu, 2017: 94). Bu sebeptir ki, bu uyuşmazlıklar aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

(5) Aile Vakfı, Aile Mal Ortaklığı ve Aile Yurdu Kurulması: Türk Hukuku'nda aile mallarının, aile bireylerinin ve bazı hâllerde belirli hısımların ortak amaçları doğrultusunda kullanılmak üzere özgülendiği çeşitli hukukî müesseseler bulunmaktadır. Pozitif hukuk düzenlemelerinde; “aile vakfı”, “aile mal ortaklığı” ve “aile yurdu” isimler ile nitelendirilen bu kurumların varlık kazanması için resmî şekilde yapılması gereken bir sözleşme, mahkemece yapılacak bir ilan gibi çeşitli geçerlilik koşulları bulunmaktadır.¹⁷ Diğer bir ifadeyle Türk Hukuku'nda söz konusu müesseselere varlık ve işlerlik kazandırılması kamu düzenini yakından ilgilendirir ve dolayısıyla taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek konulardan değildir. Bu sebeptir ki, söz konusu konuları ilgilendiren uyuşmazlıklar, aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

4.2.2. Boşanmayı İlgilendiren Uyuşmazlıklar

Türk Aile Hukuku'nda boşanmayı ilgilendiren bazı uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir. Söz konusu uyuşmazlıklar, aşağıda maddeler hâlinde incelenmiştir.

¹⁷ TMK m.372 ve devamı maddelerinde yer alan hükümlere göre; “aile vakfı”, şahsın hukukuna hâkim olan esaslar çerçevesinde kurulurken, “aile mal ortaklığı” için resmî şekilde yapılan bir sözleşmenin varlığı, “aile yurdu”nun kurulması için ise mahkemece yapılacak olan bir ilanın olması gerekmektedir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dural vdy., 2014: 383 vd.; Helvacı ve Erlüle, 2011: 201-202.)

(1) Boşanma Kararı: TMK’de ayrıntılı olarak düzenlenmiş olan boşanma konusu, evlilik birliğinin hukuken tanınan çeşitli sebeplerden¹⁸ ötürü mahkeme kararıyla nihâyete erdirilmesini ifade eder ve modern hukuk sistemlerindeki genel uygulamaya benzer bir şekilde devlet yargısı üzerinden işlerlik kazanır (Özbek, 2016: 198-199; Erdem, 2018: 142; Akıntürk ve Ateş, 2016: 239; Öztan, 2015: 320; Dural vdy., 2014: 103). Daha somut bir ifadeyle eşler, boşanmaya ilişkin karar bağlamında herhangi bir tasarruf yetkisine sahip değildirler. İzah edilen nedenle, Türk Aile Hukuku’nda boşanmayı ilgilendiren uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir (Akil, 2014: 83; Dür, 2018: 301). Diğer taraftan, eşler tarafından belirli şartlarda başvurulması hukuken mümkün olan anlaşmalı boşanmaya¹⁹ ilişkin ön mutâbakata varma ve anlaşma protokolü hazırlama sürecinde ise aile arabuluculuğundan yararlanılması kural olarak olanaklıdır. Bununla birlikte, Öğretide anlaşmalı boşanma protokolünün -aile arabuluculuğu faaliyetini de doğrudan ilgilendiren- hukukî niteliğine ilişkin bir düzenlemenin gerekliliğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Şimşek, 2018: 64-65; Demircioğlu, 2019: 55; Akkaya, 2017: 50-51).

(2) Velâyet²⁰: Türk Hukuku’nda velâyet; annenin ve/veya babanın, ergin olmayan ya da ergin olup da hacir altında bulunan çocuğun bakımı, gözetimi ve

¹⁸ Türk Hukuku’nda, genel (evlilik birliğinin temelinden sarsılması ve eşler arasındaki ortak hayatın yeniden kurulamaması) ve/veya özel (akıl hastalığı, terk, haysiyetsizce bir yaşam sürmek, pek kötü ve onur kırıcı muamele, zina ve hayata kast) nedenler ile gerçekleşen boşanma¹⁸; her biri farklı yoğunlukta uyuşmazlıklar içeren duygusal, hukukî, ekonomik, ruhsal ve toplumsal olmak üzere çeşitli aşamalardan oluşur. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. B. Şen, 2013: 28.)

¹⁹ Anlaşmalı boşanma, TMK’nin 166. maddesinde yer alan “Evlilik en az bir yıl sürmüş ise, eşlerin birlikte başvurusu ya da bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi hâlinde, evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır. Bu hâlde boşanma kararı verilebilmesi için, hâkimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın mâlî sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır. Hâkim, tarafların ve çocukların menfaatlerini göz önünde tutarak bu anlaşmada gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Bu değişikliklerin taraflarca da kabulü hâlinde boşanmaya hükmolunur. Bu hâlde tarafların ikrarlarının hâkimi bağlamayacağı hükmü uygulanmaz.” hükmü ile Türk Hukuku’nda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

²⁰ Türk Hukuku’nda velâyet konusu, TMK’nin 335. ve devamı maddelerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Belirtilen düzenlemelere göre; ergin olmayan çocuk(lar) ve/veya hukuken kısıtlanmış olan ergin çocuk(lar), anne ve babanın velâyeti altındadır ve yasal bir sebep olmadığı müddetçe velâyet anne ve babadan alınamaz. Evlilik birliğinin devamı boyunca anne ve baba tarafından ortak bir şekilde kullanılan velâyet; ayrılık hâlinde hâkim tarafından velâyetin bırakıldığı eş, eşlerden birisinin ölümü hâlinde sağ kalan eş, anne ve babanın hiç evlenmemiş olduğu durumlarda ise anne tarafından yerine getirilir. Annenin hukuken küçük ve kısıtlı olduğu hâllerde,

yetiştirilmesi bağlamında sahip oldukları haklar ve yetkiler ile yüklendikleri sorumluluklar ve ödevleri düzenleyen bir hukukî müessesedir (Baktır-Çetiner, 2000: 31; Birinci-Uzun, 2016: 136 vd.; Dural vdy., 2014: 340; Gençcan, 2017: 25 vd.). Türk Hukuku'nda velâyet konusunu ilgilendiren birçok işlem mahkeme kararı ve/veya onayı ile hukukî geçerlilik kazanır. Bu sebeple, Öğretideki hâkim görüşe göre; velâyete dâir uyuşmazlıklar kamu düzenine ilişkindir ve bu yönüyle de aile arabuluculuğuna elverişli değildir (Gençcan, 2017: 30; Akıntürk, 2002: 303; Uyumaz ve Erdoğan: 155; Öztan, 2015: 466). Öte yandan, Öğretide anlaşmalı boşanma protokolüne konu kılınan velâyete dair hususların belirli şartlar dâhilinde arabuluculuğa elverişli olabileceğine dâir görüşler de bulunmaktadır (Akıntürk, 2002: 401; Demircioğlu, 2015: 62). Öğretideki çeşitli görüşler ile TMK'nin 166. ve 184. maddeleri birlikte değerlendirildiğinde (Şıpka, 2007: 163 vd.; Akıntürk, 2002: 401; Demircioğlu, 2015: 62), Türk Hukuku'nda velâyeti ilgilendiren anlaşmalı boşanma protokolü müzakerelerine ilişkin süreçler saklı olmak üzere velâyetten doğan ihtilâflar kural olarak arabuluculuğa elverişli değildir.

(3) Vesâyet: Hukukî anlamda kısıtlılık ve küçüklüğü ilgilendiren bir müessese olan vesâyet, TMK'nin 404. ve devamı maddelerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeler incelendiğinde görülmektedir ki; Türk Hukuku'nda vasi tâyini ve vasiliğin sona erdirilmesi kararları mahkemelerce verilir. Diğer taraftan, vesâyete ilişkin hukukî süreçler, hem velâyetin yokluğuna ve kısıtlılığa ilişkin durumların tespiti hem de vasilik vazifesinin genel olarak tarafsız üçüncü kişilerce yerine getirilmesi çerçevesinde mahkemelerin, noterlerin, nüfus müdürlüklerinin ve ilgisine göre diğer bazı idarî/adli makamların katılımıyla işlerlik kazanır (Dural vdy., 2015: 395; Akıntürk, 2002: 478-479; Koç, 2005: 101). Bununla birlikte, vasi olarak atanmış kişilerin vesâyete dâir sorumluluklarını ve görevlerini hukuka uygun olarak yerine getirip getirmediğinin denetimi de mahkemelerce yerine getirilir (Akıntürk, 2002: 523 vd.; Uyumaz ve Erdoğan: 2015, 160). İzah edilen sebeplerle; Türk Hukuku'nda vesâyet kurumunu ilgilendiren konular katı bir şekilde kamu düzenine ilişkindir ve bu konulardan doğan uyuşmazlıklar aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

(4) İştirak Nafakası: Türk Hukuku'nda velâyete sahip olmayan eş tarafından çocuğun bakım ve gözetim giderlerine katkıda bulunmak üzere diğer eşe ödenen nafakayı ifade eden iştirak nafakası, TMK'nin 181. maddesinde düzenlenmiştir (Akıntürk, 2002: 307; Öztan, 2015: 474). Türk Hukuku'na göre iştirak nafakası,

çocuğun (çocukların) velâyeti hâkim tarafından babaya bırakılır veya çocuğa (çocuklara) vasi atanır. (Usta, 2016: 85 vd.; Akıntürk ve Ateş, 2016: 406 vd.; Erlüle, 2019: 81 vd.)

çocuğun yaşı ile ihtiyaçları ve boşanan tarafların mâlî durumları gibi çeşitli değişkenler dikkate alınarak hâkim tarafından takdirten belirlenir (Doğan, 2015: 67-68; Öztan, 2015: 474). Yargıtay'ın yerleşik içtihatları ve Öğretideki hâkim görüşten hareketle ifade etmek gerekirse, Türk Hukuku'nda iştirak nafakası, katı bir şekilde kamu düzenine ilişkindir ve taraflarca üzerinde serbestçe tasarrufta bulunulamayacak bu hukukî müesseseyi ilgilendiren uyuşmazlıklar kural olarak arabuluculuğa elverişli değildir. Bununla birlikte, TMK'nin 166. ve 184. maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, eşler arasında iştirak nafakasına ilişkin olarak yapılan anlaşmalara hâkim onayıyla geçerlilik kazandırılmasının önünde hukukî bir engel bulunmamaktadır.

(5) Kadın İçin İddet Süresinin Kaldırılması: Türk Hukuku'na göre; boşanmış olan bir kadın, yeniden evlenebilmek için kural olarak üç yüz günlük iddet süresi boyunca beklemelidir ve bu husus TMK m.132'de açıkça düzenlenmiştir. Bununla birlikte, kadının ayrıldığı kişi ile yeniden evlenmek istemesi ya da gebe olmadığına hukuken geçerli vasıtalarla tespit edilmesi durumunda söz konusu süre tarafların talebiyle kaldırılabilir. Kadın için iddet süresinin kaldırılmasına ilişkin konular tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği konulardan olmayıp çekişmesiz yargı işidir ve kamu düzenini yakından ilgilendirir (Akıntürk, 2002: 75; Öztan, 2015: 120; Kılıçoğlu, 2019: 61; Dural vdy., 2014: 60). Bu sebeptendir ki; Türk Hukuku'nda, kadın için iddet süresinin kaldırılması konusu aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

(6) Boşanan Kadın Tarafından Eski Kocasının Soyadının Kullanılması: Türk Hukuku'na göre; boşanan kadın, eski kocasının soyadını kullanmaya devam etmesinde menfaâtinin bulunduğunu ve söz konusu kullanımın kocaya zarar vermeyeceğini ispatlamak şartıyla eski kocasının soyadını kullanabilir ve bu husus TMK'nin 173. maddesinde düzenlenmiştir. Türk Hukukunda; kadının ticarî işleri bağlamında eski kocasının soyadıyla tanınmakta olması ve velâyetini almış olduğu çocuğun üstün yararı gibi durumlar, kadının eski kocasının soyadını kullanmasını hukuken mümkün kılar (Akıntürk ve Ateş, 2016: 290; Dural vdy., 2014: 137; Uyumaz ve Erdoğan, 2015: 149-150). Türk Hukuku'nda boşanan kadının eski kocasının soyadını kullanmaya devam etmesi hâkim kararına bağlıdır ve kamu düzenine ilişkin bir konu olmak sûretiyle -taraflar arasında yapılarak hâkim onayına sunulacak anlaşma belgesine konu kılınmak istisnâ olmak üzere- aile arabuluculuğuna elverişli değildir.

4.2.3. Aile İçi Şiddet İddiası İçeren Uyuşmazlıklar

Türk Hukuku'nda arabuluculuk müessesesini müstakıl olarak düzenleyen birincil mevzuat olan HUAK'ta, arabuluculuğa elverişli uyuşmazlıklar tahdidi olarak sayılmamıştır. Bu kapsamda, yabancılık unsuru taşıyanlar da dâhil olmak üzere, taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek özel hukuk konularını ilgilendiren ihtilâflar bağlamında arabuluculuk yoluna başvurulabileceği yasal anlamda hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte, HUAK m.1/2'de yer alan “*Şu kadar ki, aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir.*” şeklindeki emredici hüküm ile, aile içi şiddet²¹ iddiasının söz konusu olduğu ihtilâflar arabuluculuk faaliyetinin kapsam alanı dışına çıkarılmıştır (Dağlıoğlu, 2020: 572; Karagözoğlu, 2017: 98).

Türk Hukuku'nda aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişliliği bağlamında mevcut durum ve genel yaklaşım aşağıda maddeler hâlinde değerlendirilmiştir. Şöyle ki;

- Türk Hukuku'nda aile içi şiddet konusuna, salt fiziksel şiddet olarak değil, çeşitli hukukî nitelendirmeler ve tanımlamalar doğrultusunda şiddetin ekonomik, psikolojik ve cinsel yönleri bağlamında da odaklanılmaktadır (Börü, 2017: 179; Whele, 2002: 561).

- Türk Hukuku'nda aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıklar, modern hukuk sitemlerindeki genel seyre uygun olarak -nitelikleri itibarıyla- cezaî soruşturmaların/kovuşturmaların konusu olabilmektedir. Bu durum ise, gönüllülük ilkesi çerçevesinde dostâne çözümlere ulaşmak üzere işlerlik kazanması beklenen

²¹ Aileyi oluşturan bütün bireyleri (çocuk, kadın, erkek ve varsa diğer fertler) ilgilendiren “aile içi şiddet” ifadesi ile kastedilen şiddetin ne anlama geldiği hususu, arabuluculuğa elverişlilik sınırlarının tâyini anlamında önem arz etmektedir. Söz konusu şiddetin niteliği bakımından modern hukukta yapılmış olan farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Türk Hukuku'nda da referans alan bu tanımlamalardan ilki olan “Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dâir Avrupa Konseyi Sözleşmesi”ne göre; aile içi şiddet, “*eylemi gerçekleştiren, mağdurla aynı ikâmetgâhı paylaşmakta olsun veya olmasın veya daha önce paylaşmış olsun veya olmasın, aile içinde veya aile biriminde veya mevcut daha önceki eşler veya birlikte yaşayan bireyler arasında meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik şiddet eylemleri*” ifade etmektedir. Öte yandan, aile içi şiddet tanımının yapıldığı bir diğer önemli düzenleme olan “6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun”da ise; aile içi şiddet “*şiddet mağduru ve şiddet uygulayan aynı haneyi paylaşmasa da aile veya hanede ya da aile mensubu sayılan diğer kişiler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet*” olarak tanımlanmıştır. Her iki tanımdan hareketle ifade etmek gerekir ki; aile içi şiddet, kadına karşı şiddeti de kapsayan geniş kapsamlı bir alanı ifade eder. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bakırcı, 2005: 134 vd.; Dağlıoğlu, 2020: 573 vd.; Demir, 2014: 216.)

arabuluculuktan istenen düzeyde yarar elde edilmesine engel olmaktadır (Börü, 2017: 187; Dağlıoğlu, 2020: 576).

- Türk Hukuku'nda aile içi şiddetin söz konusu olmadığı uyuşmazlıkların çözümü için yürütülen arabuluculuk faaliyeti bağlamında herhangi bir güç dengesizliğinin ortaya çıkması hâlinde, süreç arabulucu tarafından sona erdirilir ve bu kapsamda yapılması gereken hukukî işlemler arabulucu ve (ilgisine göre) diğer katılımcılar tarafından gerçekleştirilir.²²

- Türk Hukuku'nda aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıklar bağlamında şiddet varlığına ilişkin tarama/tespit çalışmaları diğer resmî makamların ve kayıtların da yardımıyla arabulucu tarafından gerçekleştirilir. Aile içi şiddetin arabuluculuk sürecinde ortaya çıkması durumunda arabulucu; taraflara aile danışmanı veya aile terapisti gibi yaklaşmaz, hukuken belirlenmiş yolu takip eder ve dosyayı/konuyu ilgili makamlara havale eder (Özbek, 2016: 1189; Zylstra, 2001: 257; Wardle, 2003: 792; Murphy ve Robinson, 2005: 53-54; Parkinson, 2018: 23-24).

- Modern hukuk sistemlerinde, aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olarak kabul edildiği uygulamalara rastlanmakla birlikte Öğretideki hâkim görüş ve yasal düzenlemelerdeki esas yaklaşım söz konusu uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olmadığı yönündedir (Demir, 2014: 222 vd.; Gerencser, 1995: 69). Türk Hukuku'nda mevcut yaklaşım ve uygulama da bu fiilî gerçekliğe uygundur.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Teknolojik ve lojistik altyapının her geçen gün geliştiği ve güçlendiği 21. yüzyıl, insanlığa birey merkezli bir dünya düzeni sunmaktadır. Diğer taraftan bireysel önceliklerin ve çıkarların öne çıkması sonucu görece zayıflayan toplumsal bağlar ve devlet otoritesi açısından aile kurumunun önemi her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Güçlü aileler, sürdürülebilir toplumların temelidir. Ailenin güçlü kalabilmesi ise, bir yönüyle hayatın olağan akışının parçası olan aile uyuşmazlıklarının barışçıl bir şekilde yönetilmesi ile mümkündür. Aileye özgü hassasiyetleri azamî düzeyde gözeten, ihtilâfın taraflarının ihtiyaçlarını göz ardı etmeyen, taraf iradelerini sonuca egemen kılmaya gayret eden ve gönüllülük esası ile ortak çözüme ulaşmayı hedefleyen aile arabuluculuğunun rolü tam da bu noktada değer ifade eder.

Modern çağ paradokslarından birisi olarak; yeni dünya düzeni, bireyciliğin; ölçüsüz

²² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye Arabulucular Etik Kuralları, m.5.

bir şekilde gelişen bireycilik ise toplumların ve devletlerin devamı açısından ailenin önemini arttırmaktadır. Bu çerçevede, günümüzde birçok ülkenin iç hukukunda aile uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişlilik alanını genişletmeye dönük yasal ve doktrinel çalışmalar yürütülmektedir. Doğal olarak her devlet ve toplum ise, kendi iç dinamiklerine uygun bir aile arabuluculuğu sistemi inşa etmektedir. Bu minvalde Türk Hukuku'nda aile uyuşmazlıklarının arabuluculuk faaliyeti ile çözüme kavuşturulması süreçleri bağlamındaki mevcut durum aşağıda kısaca ifade edilmektedir. Şöyle ki;

- Türk Hukuku'nu ilgilendiren aile uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişliliğine ilişkin temel düzenleme, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'dur ve bu kanuna göre Türkiye'de aile arabuluculuğu, taraflarca üzerinde serbestçe tasarrufta bulunulabilecek özel hukuk konularından doğan

uyuşmazlıklar açısından uygulanabilen bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir.

- Türk Hukuku'nda aile arabuluculuğu, kamu düzenine ilişkin ihtilâflar ile çekişmesiz yargı işlerini ilgilendiren uyuşmazlıklar bağlamında uygulanabilir değildir.

- Türk Hukuku'nda aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıklar kesin bir şekilde arabuluculuğun elverişlilik sınırı dışına çıkarılmıştır.

- Türk Hukuku'nda aile arabuluculuğu, hâlihazırda, başta 1982 tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olmak üzere; 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu gibi kanunî düzenlemeler aracılığıyla desteklenen güçlü bir hukukî altyapıya sahiptir.

- Türk Hukuku'nda aile arabuluculuğu; mahkeme dışı, nitelikli ve ihtiyârî arabuluculuk şeklinde uygulanmakta, aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında genel olarak kolaylaştırıcı arabuluculuk modelinden yararlanılmaktadır.

- Türk Hukuku'nda aile arabuluculuğunu müstakil olarak düzenleyen bir mevzuat bulunmamaktadır. Bu sebeple de aile arabuluculuğu, genel arabuluculuk yoluna ilişkin usûller ve esaslar çerçevesinde yürütülmektedir.

Türk Hukuku'nda aile arabuluculuğuna elverişlilik konusu ayrıntılı bir şekilde yeniden ele alınmalı, bu kapsamdaki elverişliliğe ilişkin kapsam alanı genişletmelidir. Zîrâ;

- Sui generis bir yapı arz eden aile uyuşmazlıkları, aile kurumunun mensupları arasındaki iletişimin devamlılığını sağlayacak mâhiyette barışçıl çözümleri zorunlu kılar.
- Giderek artan aile uyuşmazlıkları nedeniyle devlet yargısı üzerindeki iş yükü ziyâdesiyle artmakta ve uyuşmazlığın tarafları için adâlete erişim son derece güçleşmektedir. Bu hususu somutlaştırmak üzere ifade etmek gerekirse; T.C. Adalet Bakanlığı tarafından yayımlanan 2022 Yılı Adâlet İstatistikleri Raporu²³ verilerine göre, Türkiye’de devlet yargısı nezdinde aile mahkemelerinde yalnızca 2022 yılından 2023 yılına devreden dava dosyası sayısı 216.202’dir. Bununla birlikte, aile mahkemesinin olmadığı yerlerde aile uyuşmazlığı konulu dosyalara aile mahkemesi sıfatıyla bakmakta olan asliye hukuk mahkemelerinde 2022 yılından 2023 yılına devreden dava dosyası sayısı ise 701.987’dir. Söz konusu dosyaların da en az 10’unun aile uyuşmazlıklarına ilişkin olduğu düşünüldüğünde, 2023 yılı itibarı ile Türk Devlet Yargısı üzerinde yük olarak bulunan aile davası sayısı yaklaşık 300.000’dir. Bu sayının doğal sonucu olarak, Türk Hukuku’ndaki aile uyuşmazlıkları bakımından adâlete erişimin son derece kısıtlı ve geç olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.
- Aile uyuşmazlıkları (ve özellikle boşanma süreçleri) bağlamında çocuğun üstün yararı azamî düzeyde korunmalıdır.
- Mahkemeler aracılığıyla yürütülen çekişmeli çözüm süreçleri, çözümden çok çözümsüzlük üretmekte ve aile bireyleri nezdinde onarılması güç bazı tahribatlara neden olmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Türk Hukuku’ndaki uyuşmazlıkların aile arabuluculuğuna elverişliliği bağlamında geliştirilmiş olan önerilere aşağıda yer verilmektedir. Şöyle ki;

- Aile uyuşmazlıkları çözümünün müstakil olarak düzenleneceği özel bir kanun hazırlanmalıdır.

- Aile arabuluculuğunun uygulama alanını önemli ölçüde daraltan “aile içi şiddet” ifadesi yasal zeminde açık bir şekilde tanımlanmalı ve birçok aile uyuşmazlığını arabuluculuğa elverişlilik sınırı dışına çıkaran aile içi şiddet iddiasını şüpheden uzak bir şekilde aydınlığa kavuşturacak -iyi işleyen- resmî bir mekanizma oluşturulmalıdır.

²³ Bu konuda bkz. <https://adlisicil.adalet.gov.tr/>

- Boşanmanın hukukî ve mâlî sonuçlarını ilgilendiren anlaşmalı boşanma protokolü kapsamına dâhil edilebilecek konular arttırılmalı ve söz konusu protokolün aile arabuluculuğu sürecinde oluşturulacak bir anlaşma belgesi ile tasdikini mümkün kılacak bir düzenleme getirilmelidir.

- Aile arabuluculuğu sürecine başvurmuş olmak, modern hukuktaki birçok ülkedekine benzer bir şekilde dava şartı (zorunluluk) olarak düzenlenmelidir.

- Boşanma kararı başta olmak üzere evlilik birliğinin taraflarını yoran hukukî konular aile arabuluculuğuna elverişli kılınmalıdır. Nitekim günümüzde Norveç, Estonya, Portekiz, Pakistan gibi bazı ülkelerin iç hukukunda boşanmayı bir idarî karara bağlamış olan çeşitli örnekler bulunmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akıntürk, T. & Ateş, D. (2016). Türk Medeni Hukuku/Aile Hukuku II, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Akıntürk, T. (2002). Türk Medeni Hukuku (Yeni Medeni Kanuna Uyarlanmış Aile Hukuku/6. B.), İstanbul: Beta Yayıncılık.

Akil, C. (2014). Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun Kapsamı. Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan, (1), 75-126.

Akkaya, T. (2014). Boşanma Davasında Alınabilecek Geçici Hukuki Korumalar veya Hâkimin Müdahalesi Yoluyla Çocuğun Korunması Kapsamında Zorunlu Arabuluculuk ve Boşanma Süreci (Aile) Danışmanlığı. Ankara Barosu Dergisi, (4), 23-62.

Akkaya, T. (2017). Medeni Usul Hukuku Bakımından Boşanma Davası, Ankara: Yetkin Yayınları.

- Alp-Şahin, S. N. (2014). Nişanlanmanın Hüküm ve Sonuçları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Aras, B. (2005). Aile Mahkemelerinde Tarafların Sulh Yoluyla Çözümüne Teşviki. YD, 31 (3), 303-309.
- Arsan, A. S. (2010). Türk Aile Mahkemelerinin Yapısı ve Yargılama Usulü. Ankara Barosu Dergisi, 68 (1), 187-204.
- Ayan, S. (2004). Evlilik Birliğinin Korunması. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Baktır-Çetiner, S. (2000). Velayet Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Bilen, M. (2004). Sağlıklı İnsan İlişkileri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Birinci-Uzun, T. (2016). Türk Medeni Kanunu'na Göre Velayetin Kullanılması ve Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı İlkesi Doğrultusunda Boşanmada ve Evlilik Dışı İlişkide Birlikte Velayet Modeli. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 6 (1), 135-166.
- Börü, L. (2017). Kadına Karşı Şiddette Arabuluculuk Kurumuna İlişkin Bazı Değerlendirmeler. TBB Dergisi, (Özel Sayı), 173-198.
- Camadan, F. & Karataş, Z. & Bozalı, S. (2017). Aile İçinde Yaşanan Anlaşmazlıklar: Ebeveynlerin ve Çocukların Görüşleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (64), 1510-1530.
- Ceylan, E. (2018). Türk Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk. Legal Hukuk Dergisi, 16 (190), 4561-4588.
- Coşar, V. A. (2011). Dünyada Arabuluculuk Uygulamaları Konferansı. Türkiye Barolar Birliği Yayınları, (216), 5-14.
- Dağlıoğlu, D. (2020). Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk. ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, (2), 551-587.
- Demircioğlu, H. D. (2015). Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun Uygulanabilirliği. TAAD, 6 (23), 45-84.
- Demircioğlu, H. R. (2019). 6325 sayılı Kanun'un Aile Hukuku Uyuşmazlıklarında Uygulanabilirliği (Applicability of Law No. 6325 in Turkish Family Law Disputes).

Erdoğan, E. (Ed.). Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu Kitabı (53-56). Ankara: Pozitif Matbaacılık.

Dendorfer, R. (2011). Mediation in Germany: Structure, Status Quo and Special Issues. CMC-Civil Mediation Council Fifth National Conference Tuesday (1-10). Manchester.

Deren-Yıldırım, N. (2009). Aile Mahkemelerinin Görevi ve Uygulamaları. Prof. Dr. Zahit İmre'ye Armağan, 245-260.

Doğan, İ. (2015). Türk Medeni Kanunu'nun Düzenlemelerine Göre Tedbir, Yoksulluk ve İştirak Nafakası. MHB, 35 (1), 59-95.

Dolto, F. (1992). Çocuk ve Boşanma (N. Yiğitler, Çev.). İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Dür, O. (2018). Arabuluculuk Faaliyeti ve Arabulucuların Hak ve Yükümlülükleri. Ankara: Adalet Yayınevi.

Emery, R. (2012). Renegotiating Family Relationships Divorce, Child Custody and Mediation (2. B.), New York: Guilford Press.

Erdem, M. (2018). Aile Hukuku, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ergüne, M. S. (2016). Nişanın Bozulmasında Maddi Tazminat. İÜHFİM, 75 (2), 757-771.

Erickson, S. K. & Erickson, M. S. (1988). Family Mediation Casebook Theory and Process. New York: McKnight.

Gençcan, Ö. U. (2012). 6100 Sayılı HMK Hükümlerine Göre Aile Mahkemesi Davaları. Ankara: Yetkin Yayınları.

Gençcan, Ö. U. (2017). Ortak Velayet. İzmir Barosu Dergisi, (Özel Sayısı), 24-30.

Gerencser, A. E. (1995). Family Mediation: Screening for Domestic Abuse. 23 Fla. St. U. L. Rev., (43), 43-69.

Gözler, K. (2013). Hukuka Giriş (Güncelleştirilmiş ve Düzeltilmiş 10. B.). Bursa: Ekin Yayınları.

Helvacı, S. & Erlüle, F. (2011). Medeni Hukuk (2. B.). İstanbul: Legal Yayıncılık.

İldır, G. (2003). Alternatif Uyuşmazlık Çözümü (Medeni Yargıya Alternatif Yöntemler). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Kaplan-Güler, B. (2014). Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Karagözoğlu, N. (2017). Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğa Elverişlilik. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kekeç-Kısmet, E. Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler (6325 sayılı Kanuna Göre Güncellenmiş 3. B.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kılıçoğlu, M. A. (2019). Aile Hukuku (Gözden Geçirilmiş-Güncelleştirilmiş 4. B.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Koç, N. (2005). Türk Medeni Kanunundaki Düzenlemeler Işığında Vesayet Hukukuna Genel Bir Bakış. DEÜHFD, 7 (Özel Sayı), 99-120.
- Köseoğlu, B. & Kocağa, K. (2009). Aile Hukuku ve Uygulaması (Bilimsel Görüşler, Yargı İçtihatları. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- McManus, M. & Silverstein, B. Brief History of Alternative Dispute Resolution in the United States. Cadmus, 1 (3), 100-105.
- Mowatt, J. G. (1992). Alternative Dispute Resolution: Some Points to Ponder. Comparative and International Law Journal of Southern Africa, 25 (1), 44-58.
- Murphy, J. C. & Robinson, R.(2005). Domestic Violence and Mediation: Responding to the Challenges of Crafting Effective Screens. Family Law Quarterly, 39 (1), 53-85.
- Öncü, Ö. (2017). Eşlerin ‘Anlaşmalı Boşanma’ Çerçevesinde Mal Rejiminin Tasfiyesine Yönelik Olarak Yaptıkları Anlaşmalar ve Bu Anlaşmaların Uygulamada Doğurduğu Sorunlar, DEÜHFD, 19 (Özel Sayı), 793-835.
- Özbay, İ. (2006). Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10 (3-4), 459-475.
- Özbek, M. S. (2005). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Aile Arabuluculuğu Konulu Tavsiye Kararı. DEÜHFD, 7 (2), 71-102.
- Özbek, M. S. (2010). Anayasal Hak ve Hürriyetler ile Yargılamaya Hâkim Olan İlkeler Işığında Arabuluculuk. Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı Raporu, Ankara.
- Özbek, M. S. (2016). Alternatif Uyuşmazlık Çözümü. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Özcan, C. (2017). Fransız Hukukunda Aile Arabuluculuğu. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 5 (9), 383-396.
- Özmuncu, S. (2014). Arabuluculuğun Doğuşu ve Gelişmelerine Genel Bir Bakış. Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Sempozyumu I Kitabı, 33-42.
- Özcan, B. (2015). Aile Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Parkinson, L. (2017). Aile Arabuluculuğu (Family Mediation)-Yeni Aile Adalet Sistemine Dair Uygun Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi (3. B.). Bristol: Jordan Publishing.
- Parkinson, L. (2018). Aile Arabuluculuğu, Yücel, F. Y. (Ed.), Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Yayınları.
- Phear, W. P. (1984). Family Mediation: A Choice of Options. The Arbitration Journal, 39 (1), 22-30.
- Remzi, M. & Aydın, S. & Ispartalı, M. (2010). Medeni Hukuk. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Stulberg, J. B. (1981). The Theory and Practice of Mediation: A Reply to Professor Susskind. Vermont Law Review, 6 (1), 85-118.
- Sungurtekin-Özkan, M. (2013). Erken Yaşta Evliliklerin Önlenmesi Konusunda Yargının Üstlenebileceği Rol” (The Assumed Role of the Jurisdiction in the Prevention of the Juvenile Marriages). Journal of Yasar University, 8 (Özel), 2177-2189.
- Şahin, H. G. (2008). Arabuluculuk. İstanbul: Mentis Yayıncılık.
- Şen, B. (2013). Boşanma Süreci ve Arabuluculuğu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şıpka, Ş. & Aktepe-Artık, S. (2014). Katılma Alacağı Davası Belirsiz Alacak Davası Olarak Açılabilir mi?. DEÜHFD, 16 (Özel Sayı), 431-458.
- Şıpka, Ş. (2018). Türkiye’de Aile Arabuluculuğu Çalışmaları. İzmir Medeni Hukuk Günleri II-Aile Hukuku Sempozyumu Bildiri Özetleri, 56-63.
- Şimşek, E. (2018). Aile Hukuku’na İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümü için Düzenlenmesi Gereken Ayrı Bir Arabuluculuk Kanunu ile İlgili Değerlendirme/Evaluation of the Planned Law on Mediation in Family Law Disputes. Erdoğan, E. (Ed.). Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu Kitabı (57-76). Ankara: Pozitif Matbaacılık.

- Tanrıver, S. (2007). Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Arabuluculuk Kurumuna Hukuki ve Sosyolojik Bir Bakış/Makalelerim. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Tanrıver, S. (2014). Türk Aile Mahkemeleri. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Taşpolat-Tuğsavul M. (2012). Türk Hukukunda Arabuluculuk (6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Çerçevesinde). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Taylor, A. (2002). The Handbook of Family Dispute Resolution, Mediation Theory and Practice. San Francisco: Jossey Bass.
- Tazıcı, H. (2019). Boşanmanın Hukuki Sonuçlarına İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tercan, E. (2003). Türk Aile Mahkemeleri. Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, 52 (3), 19-53.
- Tokat, H. (2017). Gâipliğin Aile Hukuku Yönünden Sonuçları. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25 (2), 523-575.
- Usta, S. (2016). Velayet Hukuku. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Uyumaz, A. & Erdoğan, K. (2015). Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları. DEÜHFD, 17 (1), 119-169.
- Wardle, L. D. (2003). Marriage and Domestic Violence in the United States: New Perspectives About Legal Strategies to Combat Domestic Violence. St. Thomas Law Review, (15), 791-805.
- Wheeler, L. (2002). Mandatory Family Mediation and Domestic Violence. Southern Illinois University Law Journal, 26 (3), 559-574.
- Yazıcı-Tıktık, Ç. (2013). Arabuluculukta Gizliliğin Korunması. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yıldız, P. (2019). Türk Hukukunda Aile Arabuluculuğuna İlişkin Gelişmeler/Developments in Turkish Law Regarding Family Mediation. Erdoğan, E. (Ed.). Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu Kitabı (33-52). Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Yılmaz, D. (2020). Türk İş Uyuşmazlıklarında Dava Şartı Olarak Arabuluculuk (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zylstra, A. (2001). Mediation and Domestic Violence: A Practical Screening Method for Mediators and Mediation Program Administrators. University of Missouri School of Law Scholerschip Repository, (1), 253-300.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

KONKORDATO DAVASINA ESAS İYİLEŞTİRME PROJESİ KAPSAM VE NİTELİĞİNİN İNCELENMESİ*

Filiz YENİPİNAR¹

Emekli Ticaret Mahkemesi Başkanı

E-mail: filizyenipinarberberoglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3409-7763

Öz

Sermaye şirketleri ile kooperatiflerin, aktiflerin muhtemel satış fiyatları üzerinden düzenlenen ara bilançoya göre borca batık olduğu idare ve temsil ile vazifelendirilmiş kimseler veya şirket ya da kooperatif tasfiye hâlinde ise tasfiye memurları veya bir alacaklı tarafından beyan ve mahkemece tespit edilirse, önceden takibe hacet kalmaksızın bunların iflasına karar verilir. Şu kadar ki, idare ve temsil ile vazifelendirilmiş kimseler ya da alacaklılardan biri, şirket veya kooperatifin mali durumunun iyileştirilmesinin mümkün olduğuna dair bir iyileştirme projesini son bir yıldan uzun süre ile şirket merkezinin bulunduğu yerdeki mahkemeye sunarak iflasın ertelenmesini isteyebilir. İyileştirme projesinde, yeni nakit kaynak konulması dâhil nesnel ve gerçek kaynaklar ve önlemler ile erteleme süresince tüm işletme giderlerinin ve çalışma sermayesinin nasıl karşılanacağı gösterilir. Mevcut borçların ödeme (vade) süre ve tutarlarını, alacaklıların adreslerini, faaliyet gösterilen sektörün özelliklerine göre stoklar ile bunların bekleme sürelerini ve tutarlarını gösteren listeler, vergi dairesine sunulmuş en son bilanço ve gelir tablosu, şirket veya kooperatifin ticaret sicili tasdiknamesi ile iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı olduğunu gösteren diğer bilgi ve belgelerin, işletmenin devamlılığı esasına göre düzenlenmiş ara bilançoyla birlikte mahkemeye sunulması zorunludur. Özel ve teknik bilgileri içeren ve ticaret hukuku perspektifinde çok geniş alanları içeren yasal şartları ve özellikle süreleri içeren dönemsel raporlarla

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** filizyenipinarberberoglu@gmail.com

Atıf (APA): Yenipınar, F., (2025), Konkordato Davasına Esas İyileştirme Projesi Kapsam ve Niteliğinin İncelenmesi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 98-132.

kamu düzeni niteliği taşıyan konkordato davası çalışma içeriğine uygun olarak genel tanım ve kavramlarla örnek yargı kararları, öğreti görüşleri ve mali somut verilerle güncel (mer'i mevzuat) incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İyileştirme Projesi, Mali Bilanço, Aciz Hali, Borca Batıklık, İflas Öncesi*

Alan Tanımı: *Ticaret Hukuku, Mali Hukuk, Borçlar Hukuku ve İlgili Mevzuat Gereğince Kamu Hukuku ile Özel Hukuk*

REVIEW OF THE SCOPE AND QUALITY OF THE IMPROVEMENT PROJECT BASED ON THE CONCORD CASE

Abstract

If it is declared and determined by the court that the capital companies and cooperatives are in debt, according to the interim balance sheet prepared based on the possible sales prices of the assets, by the persons charged with management and representation, or by liquidators if the company or cooperative is in liquidation, or by a creditor, their bankruptcy is decided without the need for prior follow-up. is given. However, the persons charged with management and representation or one of the creditors may request the postponement of bankruptcy by submitting an improvement project indicating that it is possible to improve the financial situation of the company or cooperative to the court where the company headquarters is located for more than one year. The improvement project shows objective and real resources and measures, including the allocation of new cash resources, and how all operating expenses and working capital will be covered during the postponement period. Lists showing the payment (maturity) periods and amounts of existing debts, addresses of creditors, stocks and their waiting periods and amounts according to the characteristics of the sector in which they operate, the latest balance sheet and income statement submitted to the tax office, the trade registry certification of the company or cooperative and the serious and convincing evidence of the improvement project. It is mandatory to submit other information and documents to the court together with the interim balance sheet prepared on the basis of continuity of the business. Periodic reports containing special and technical information and covering a wide range of areas in the perspective of commercial law, including legal conditions and especially deadlines, and up-to-date (current) with general definitions and concepts, sample judicial decisions, doctrinal opinions and financial concrete data in accordance with the content of

the composition case study, which has a public order nature. legislation) was examined.

Key Words: *Improvement Project, Financial Balance Sheet, Insolvency, Insolvency, Pre-Bankruptcy*

JEL Code: F1

1. GİRİŞ: KONKORDATO AÇIKLAMALARI

Zor durumda olan borçlu iyileştirme projesinde yer aldığı üzere, geliri arttırıcı ve gideri azaltıcı tedbir ve faaliyetlerin uygulamaya geçirilebilmesi halinde içinde bulunduğu mali sıkıntıdan kurtulabilecek ve ticari sürekliliğini devam ettirebilecektir.

İcra ve İflas Kanunu'nun “konkordatonun hükümleri” başlıklı 308/c maddesinin ikinci fıkrasında bağlayıcı hale gelen konkordatonun, konkordato başvurusundan önce veya komiserin izni olmaksızın mühlet içinde doğan bütün alacaklar için mecburi olduğu, aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise 6183 sayılı Kanun kapsamındaki kamu alacakları hakkında bu maddenin ikinci fıkrası hükmünün uygulanmayacağı açıkça gösterilmiştir. Örneğin; SGK Başkanlığının prim ve idari para cezası alacakları kamu alacağı niteliğinde olduğundan konkordato adı geçen kuruluş için bağlayıcı değildir. Bir diğer ifade ile SGK Başkanlığının sözü edilen alacakları borçlu tarafından vadesinde ve tam olarak ödenecektir.

Konkordato, borçlarını zamanında ödeyemeyen veya borçlunun, borcun belirli şartlarda ödenmesi için alacaklılarıyla anlaştığı ve yetkili ticaret mahkemesinin tasdiki ile geçerlilik kazanan hukukî çözüm yoludur (Türk Hukuk Lûgatı, 2021, 709). Konkordato İİK’da tanımlanmamış ise de; öğretilde konkordato, iyiniyetli ve dürüst bir borçlunun belli bir zaman dönemi içerisindeki bütün adi borçlarının alacaklılar tarafından kanunda belirtilen şartlar ve sayısal çoğunlukla kabul edilmesi ve yetkili ticaret mahkemesinin onayı ve kabul kararı ile gerçekleşen ve borçlunun borcun bir kesiminden kurtulmasını ve/veya ödeme şeklinin borçlu menfaatine değişmesini sağlayan, haciz ve iflâs gibi klasik ve borçlu bakımından katı cebri icra yöntemlerinin yerine ikame edilmiş bir kolektif icra şeklidir (Kuru, 1997, 3585; Tanrıver & Deynekli, 1996, 29; Kale, 2017, 2; Erdönmez, 2018, s. 4; Altay & Eskioçak, 2019, 10,15).

Konkordato talep eden borçlu veya iflâsını isteyebileceği borçlusu hakkında konkordato talep eden alacaklı, bir nüsha olarak düzenlenen dilekçe, konkordato ön

projesi, ayrıntılı bilanço, gelir tablosu ve İİK'nın 286. maddesinde sayılan diğer belgeler ile birlikte asliye ticaret mahkemesine başvurarak üç aylık geçici konkordato mühleti verilmesi ister (İİK m. 285-287). Asliye ticaret mahkemesi 286. maddede sayılan belgelerin eksiksiz olarak mevcut olduğunu belirlediği takdirde borçluya derhâl geçici mühlet (üç ay) verir ve (tek) bir veya işin kapsamına göre üç kişiden oluşan komiser veya komiserler kurulu oluşturulur (İİK. m. 287).

Borçlu, konkordato mühletinin kapsadığı ve mühlet hükümlerinin devam ettiği dönem içerisinde komiserin denetimi altında 7101 sayılı Kanun ile değişik İİK'nın 297. maddesinin öngördüğü sınırlamalar içerisinde mal varlığı üzerinde tasarrufta bulunmak imkânını kural olarak muhafaza eder.

Yetkili Asliye ticaret mahkemesi komiserin veya borçlunun makul sebeplere dayalı talebi üzerine geçici mühlet en fazla iki ay daha uzatarak, geçici mühlet süresini beş aya yükseltebilir. Geçici mühlet ilânı ve ilgili kurumlara bildirilmesinden itibaren, alacaklılar ilândan başlayarak yedi gün içerisinde borçluya kesin mühlet verilmesini gerektiren durum bulunmadığını delilleri ile birlikte ileri sürerek konkordato talebinin reddini isteyebilirler (İİK. m. 288). Geçici mühlet içinde mahkeme borçluyu ve varsa konkordato talep eden alacaklıyı duruşmaya davet eder. Bu süreçte geçici komiser duruşmadan önce raporunu mahkemeye ibraz eder. Mahkeme yapacağı değerlendirmede itiraz eden alacaklıların dilekçelerinde ileri sürdükleri itiraz sebeplerini de dikkate alır (İİK.m. 289/2). Konkordatonun başarıya ulaşmasının mümkün görülmesi hâlinde borçluya bir yıllık kesin mühlet verilir (İİK.m. 289/3).

Konkordatonun geçici mühlet içerisinde başarıya ulaşmayacağına kanaat getirilmişse, borçluya kesin mühlet verilmez ve konkordato talebinin reddi doğrultusunda karar oluşturulur. Kesin mühlet verilmesine, kesin mühlet uzatılmasına ve kesin mühlet kaldırılarak konkordato talebinin reddine dair kararlar İİK'nın 288. maddesi uyarınca ilân edilir ve ilgili yerlere bildirilir. Güçlük arz eden özel durumlarda kesin mühlet, komiserin bu durumu açıklayan gerekçeli raporu ve talebi üzerine mahkemece altı ay daha uzatılabilir (İİK.m. 289/5).

Mahkemece, kesin mühlet içinde uygun görülecek bir zamanda yedi alacaklıyı geçmemek, herhangi bir ücret takdir edilmemek ve tek sayıda olmak koşuluyla ayrıca bir alacaklılar kurulu oluşturulabilir. Bu durumda, alacaklıları hukukî nitelik itibarıyla birbirinden farklı alacaklı sınıfları ve varsa rehinli alacaklılar, alacaklılar kurulunda hakkaniyete uygun şekilde temsil edilir. Bu konuda komiserin de görüşü alınır (İİK.m. 289/4). Kesin mühlet içerisinde komiser, konkordatonun

hazırlanmasına ilişkin işlemleri gerçekleştirir. Kısaca belirtmek gerekirse, bunlar aktif ve pasifin tespit edilerek aktif defterlerinin tutulması ve değerlerinin takdiri, alacakların bildirilmesi için İİK'nın 288. maddesine göre ilân yapılması, borçlunun yazdırılan alacaklara tamamen veya kısmen kabul veya red şeklinde beyanlarının alınması (İİK m.299), çekişmeli alacaklar hakkında dosyanın asliye ticaret mahkemesine sunularak bu alacaklar hakkında konkordato oylamasına katılıp katılmayacakları bakımından karar alınması, rehinli alacak müzakerelerinin yapılması, alacaklılar toplantısı ve oylamaların tutanakla tespiti (İİK.m. 302), alacakların geçerli ve sağlıklı olup olmadıklarının borçlunun ticarî defterlerinin incelenmesi suretiyle tespiti ve bu konuda oluşan kanaatin ticaret mahkemesine sunulan raporda belirtilmesi ve konkordato mühleti içerisinde dosyanın asliye ticaret mahkemesine konkordatonun tasdiki veya reddine karar verilmek üzere sunulması ve sonuçta asliye ticaret mahkemesinin duruşma günü ilân ederek, komiseri dinleyerek, gerektiğinde bilirkişi incelemesi yaptırarak, tasdik veya red kararı vermesidir. Bununla birlikte sürecin olumsuz olması halinde borçlu iflâsa tâbi ise, konkordatonun reddi ve doğrudan iflâs sebeplerinin varlığı hâlinde borçlunun iflâsının açılmasına da karar verilecektir.

Konkordatonun taraflar için bağlayıcı hâle gelmesi, geçici mühlet kararından önce başlamış takiplerde konulan ve henüz paraya çevrilmemiş olan hacizleri hükümden düşürür (İİK. m. 308/ç).

Borçlu mühletten önce doğan borçlarını, mahkemece tasdik edilen konkordato projesinde öngörülen ödeme planı çerçevesinde ödeme kolaylığına kavuşur. Bu itibarla konkordato, borcun yenilenmesini gerektirmemekte, ancak ödeme şekil ve şartlarında önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Bu değişikliğin şeklini ve içeriğini, asliye ticaret mahkemesince tasdik edilerek kesinleşen konkordato ödeme projesi belirler. Bu açıklamalara göre borçlu, mühletten önce doğan borçları için artık takip edilmemekte ve borçlarını ödeme konusunda fevkalâde elverişli bir hukukî statüye kavuşmaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, mühletten sonraki dönemde komiserin onayı olmadan borçlunun üstlendiği borçlar da konkordatoya tâbidir [(İİK. m. 308/c-II) Altay&Eskiocak s. 44 vd.]). Nitekim aynı ilkelere Hukuk Genel Kurulunun 03.03.2022 tarihli ve 2021/(15)6-772 E., 2022/240 K, 10.03.2022 tarihli ve 2021/(15)-966 E., 2022/283 K. sayılı kararlarında da değinilmiştir.

İcra ve İflas Kanunu'nun "Kesin mühlet içinde konkordato talebinin reddi ile iflâsın açılması " başlıklı 292. maddesi; "İflâsa tabi borçlu bakımından, kesin mühletin verilmesinden sonra aşağıdaki durumların gerçekleşmesi hâlinde komiserin yazılı

raporu üzerine mahkeme kesin mühleti kaldırarak konkordato talebinin reddine ve borçlunun iflâsına resen karar verir:

- a) Borçlunun malvarlığının korunması için iflâsın açılması gerekiyorsa.
- b) Konkordatonun başarıya ulaşamayacağı anlaşılıyorsa.
- c) Borçlu, 297 nci maddeye aykırı davranır veya komiserin talimatlarına uymazsa ya da borçlunun alacaklıları zarara uğratma amacıyla hareket ettiği anlaşılıyorsa.(3)
- d) Borca batık olduğu anlaşılan bir sermaye şirketi veya kooperatif, konkordato talebinden feragat ederse.

İflâsa tabi olmayan borçlu bakımından ise birinci fıkranın (b) ve (c) bentlerindeki hâllerin kesin mühletin verilmesinden sonra gerçekleşmesi durumunda, komiserin yazılı raporu üzerine mahkeme kesin mühleti kaldırarak konkordato talebinin reddine resen karar verir. Mahkeme, bu madde uyarınca karar vermeden önce borçlu ve varsa konkordato talep eden alacaklı ve alacaklılar kurulunu duruşmaya davet eder; diğer alacaklıları ise gerekli görürse davet eder” şeklinde düzenlenmiş olup, İİK’nın geçici mühleti düzenleyen 287/5. maddesinde de, İİK’nın 291 ve 292. maddelerinin, geçici mühlet hakkında kıyasen uygulanacağı belirtilmiştir (Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 18.05.2022 tarihli ve 2022/387 E. 2022/695 K. sayılı kararı) .

2. KAVRAMSAL BULGULAR

Çalışma konusu olan, iyileştirme projesi genel itibariyle borçlunun borca batık olma halinin somut şekilde bilançooya yansıtılması halidir. İyileştirme projesi, borçlunun tek taraflı hazırlamış olduğu bir doküman olmakla, somut ve objektif olarak da dosya verileriyle birlikte uzman kişiler tarafından denetlenmesi zorunluluktur. Örnek yargı kararları ile öğreti görüşleri çalışmanın temelini oluşturmakla mevzuat kapsamında örnek belge ve kayıtlar ve özellikle somut rakamsal verilerle araştırma detaylı olarak ele alınmıştır. Araştırmada hem nitel ve hem de nicel incelemeye yönelik çalışmalar bulunmaktadır.

3. BORCA BATIKLIK DURUMU

Genel itibariyle borca batıklık kavramı; “*mali bulgularla pasiflerin aktiflerden fazla olması durumu*” olarak tanımlanabilir (Atalay, 2006, 6 ; Ulukapı, 2012, 251; Kuru vd., 2013, 503; Gören, 2007, 211; Kaya & Özkan, 2013, 197).

Bu tanımlama, TTK madde 376/3 hükmünün gerekçesinde; “ ... şirket aktifleri-yıllık bilançoda olduğu gibi defter(iktisap) değerleriyle değil, fakat gerçek (olası satış değerleri) değerleriyle değerlemeye tabi tutulsalar bile alacaklıların, alacaklarını alamamaları, yani şirketin borç ve taahhütlerini karşılayamaması demektir... ” şeklinde açıklanmıştır. Farklı bir ifade ile şirketin kısa ve uzun vadeli borç ve taahhütlerini karşılayamaması durumu ya da aktiflerin borçları karşılayamaması hali olarak ifade edilebilir (Gönen Eriş, 2013, 2596; Güneysu Boran & Çapa, 2014:80).

Borca batıklık tanımlarına İcra ve İflâs Kanunu’nun 179.maddesinde; “... Sermaye şirketleri ile kooperatiflerin, aktiflerin muhtemel satış fiyatları üzerinden düzenlenen ara bilançoya göre borca batık olduğu idare ve temsilile vazifelendirilmiş kimseler veya şirket ya da kooperatif tasfiye hâlinde ise tasfiye memurları veya bir alacaklı tarafından beyan ve mahkemece tespit edilirse, önceden takibe hacet kalmaksızın bunların iflâsına karar verilir... ” şeklinde düzenlenmiştir.

Türk Ticaret Kanunu’nun 376. maddesinde yer alan; “... Şirketin borca batık durumda bulunduğu şüphesini uyandıran işaretler varsa, yönetim kurulu, aktiflerin hem işletmenin devamlılığı esasına göre hem de muhtemel satış fiyatları üzerinden bir ara bilanço çıkartır... ” belirtilen açıklamalara yer verilmiştir. Öğretide mali tablo, borca batıklık bilançosu olarak ifade edilmektedir. (Öktem, 2006, 2482 vd.; Sumer, 2013, 42.; Türk, 1999,155.; Atalay, 2008,159 vd.; Atalay, 2007, 27 vd.; Atalay, 1996, 53 vd.).

4.İYİLEŞTİRME PROJESİ KAVRAMI

İyileştirme projesinde borçlu şirket, mali durumun iyileştirilmesi için hangi tedbirleri alacağını ve bu tedbirlerin erteleme süresi sonunda şirketi nasıl etkileyeceğini objektif verilere dayanarak açıklamalıdır (Pekcanıtez,vd.,2008,497). İyileştirme projesi, şirketin mali durumunun düzeltilmesi amacıyla önemine binaen borçların ödenmesi aşamalarında adeta bir yol haritası niteliğindedir. Bu bakımdan iyileştirme projesi ekinde ve açıklamalarında verilen söz (taahhütlerin) ve ilgili belgelerin de sunulması oldukça önemlidir. (Öztek, 2007, 56 ; Atalay, 2007,94 ; Ermenek, 2008,168).

İflas ertelemesine dayanak teşkil eden iyileştirme projesinde yer alması gereken tedbirler şu şekilde sıralanabilir; “... Sermaye artırımına gitmek, şirket ortakları veya üçüncü kişilerin şirket borçları ve taahhütlerini üstlendiğini belgelemek, olağanüstü genel kurul yoluyla başarısını kanıtlamış üyelerden oluşan bir yönetim kurulu teşkil etmek, vergi affı ve benzeri nedenlerle kamuya olan borçların

azaldığını belgelemek, alacaklılarla borç erteleme anlaşmaları yapmış olmak, kazanılması muhtemel alacak ve sorumluluk davaları açılması veya icra takipleri yapılmış olması gerekir ...” (Atalay, 1996, 107 ; Türk, 2016, 12; Oy & Ergenç,161).

Ancak işletme tekrar borçlanabilecek duruma geldiyse sürekliliğini sağlamış (Türk, 1999, 61; Ermenek, 2009, 50; Eroğlu, 2019, 38). Aktiflerin muhtemel satış değerleri, esasına göre hazırlanan bilançoda², borçlu aktiflerinin ve pasiflerinin en gerçekçi ve güncel değerleri ile yer alması amaçlanır (Sumer, 2013,42 ; Boran Güneysu & Çapa, 2014, 87). TTK’nın 376. maddesi “ ... *sermaye kaybının şirketin son yıllık bilançosu esas alınarak tespit edileceğini...* ” düzenlemektedir.

Mali yönden iyileştirme, zor şartlarda olan bir işletmenin tekrar karlı ve verimli duruma getirilmesi ve bu hususta devamlılığının oluşabilmesi için başvurulacak tüm tedbirleri içermelidir (Türk, 1999,61; Dumanoğlu, 2011, 8; Bitlisli & Yılmaz, 2016, 208; Uzun, 2008,10; Yılmaz,2009, 115; Yıldız, 2016, 216). Mahkeme tarafından şirket varlıklarının rayiç değerlerinin ve bu kapsamda borca batıklığın tespiti, bu şartın yerine geldiğinin anlaşılması halinde de iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı olup olmadığının, somut verilere dayalı olarak, bilimsel şekilde değerlendirilmesi gerektiğinden, alanında uzman bilirkişi heyetinden bilirkişi ve kayyım raporlarını, şirketin mali durumunu ve iyileştirme projesini açık ve somut dayanaklarla değerlendiren; açıklamalı, gerekçeli ve denetime elverişli bir rapor alınması, raporun sadece sonuç bölümüne değil, tamamen içeriğinin incelenmesi önemlidir. (Yenipinar, 2019, 33)³.

Yargıtay, kararlarında bu incelemenin önemine değinmiştir. Örneğin;

“... Mahkemece, iddia, savunma ve tüm dosya kapsamına göre, şirketin borca batık durumda olduğu, şirketin kârlılık oranı ve cirosu gözetildiğinde yaratılacak kaynak ve ek kaynaklar ile şirket özvarlığı açığının kapatılabileceği, devam eden borç yapılandırma çalışmalarının, şirketin iyileştirme projesinin şirketin özvarlığının ortaya çıkmasında etkili olacağı, iyileştirme tedbirlerinin öngörülen şekilde

² Borca batıklığın tespiti için TTK’nın 324. maddesi uyarınca; “ *bir borca batıklık bilançosu ”* hazırlanmalıdır. *Borca batıklık, TTK’nın 324. maddesinde² gösterilen şekilde; “varlıkların rayiç değerini belirlemek ve İİK’nın 178/1. madde ve fıkrasında belirtilen alacaklılar listesinde gösterilenler ile gerçek anlamda tesbit edilebilecek diğer borçların tutarına ”*göre belirlenmelidir.

³ Türk Ticaret Kanununun176.maddesine göre; “(1) Bölünme sözleşmesi veya bölünme planıyla kendisine borç tahsis edilen şirket, bu suretle birinci derecede sorumlu bulunan şirket, alacaklıların alacaklarını ifa etmezse, bölünmeye katılan diğer şirketler, ikinci derecede sorumlu şirketler, müteselsilen sorumlu olurlar³.

uygulandığı, devam eden işlerden beklenen gelirin şirket aktifine girmesi halinde şirketin borca batıklıktan kurtulabileceği, alacaklıların alacaklarını alma ihtimalinin bulunduğu...” hususları araştırılmalıdır (Yargıtay 23. Hukuk Dairesi’nin 05.06.2017 tarihli ve 2015/9537 E. 2017/1667 K. 18.05.2022 tarihli ve 2022/387 E. 2022/695 K.sayılı kararı).

Konkordato davasında, ilgili dosyalarında beklenmesi ve sonuçlarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Yargıtay 19. Hukuk Dairesi’nin 15.12.2005 tarih ve 8068 E., 12544 K.; 27.01.2006 tarih ve 2005/11486 E., 2006/590 K.; Yargıtay 23. Hukuk Dairesi’nin 24.02.2012 tarih ve 670 E., 1352 K.; 05.02.2014 tarih ve 5344 E., 744 K.; 31.10.2014 tarih ve 4506 E., 6820 K.; 20.11.2014 tarih ve 4343 E., 7447 K.; 31.03.2015 tarih ve 2014/2741 E., 2015/2103 K.; sayılı ilamları bu yöndedir).

5. DÜRÜSTLÜK KURALI VE DELİLLENDİRME

İİK’nın 179. maddesi gereğince ciddi ve inandırıcı olup olmadığı ve TMK.2 ve HMK’nın 29. maddesinde açıklanan dürüstlük kuralına uygun davranma yükümlülüğüne ve gerçeğe uygun bir biçimde hazırlanıp, hazırlanmadığı, eş deyişle, iyileştirme projesinde yapılacak olanların tek tek maliyetinin, hangi ekonomik kaynaktan sağlanacağı, her bir proje kaleminin zaman olarak en geç hangi tarihte yapılacağı, yapılacak olanların ayrı ayrı borca batıklık üzerindeki zaman ve oran olarak etkisinin somutlaştırılması ve böylece iyileştirme projesinin neden ciddi ve inandırıcı olduğunun ayrıntılı ve zaman içinde sayısal olarak, denetlenmeye elverişli nitelikte olması gerekmektedir. Örneğin: ”... Somut olayda, alınan 08.04.2013 tarihli bilirkişi raporunda şirket aktiflerinin 4.436.264,00 TL, pasiflerinin ise 5.429.545,36 TL olarak gösterildiği, bu haliyle davacı şirketin borca batık olduğu anlaşılmış ancak borca batıklıktan kurtulması için davacı şirketçe sunulan bila tarihli iyileştirme projesi kapsamında belirtilen sermaye artışı, araç satışı gibi hususların yerine getirilmediği, yeni satış sözleşmeleri yapıldığı ve şirket maliyetlerinin düşürüldüğü hususlarının da somut delile dayanmadığı..” görülecektir.

6. UZMAN İNCELEMESİ

Somut verilere dayalı, çelişmeyen öngörüler içeren, özellikle sermaye ve/veya kârlılık artışını netleştiren unsurların varlığının, proje için vazgeçilmez hususlar olduğu gözden kaçırılmamalı; iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı olduğunun bu yolla tespiti cihetine gidilmelidir.

Gerek borca batıklık ve gerek iyileştirme projesinin ciddi ve inandırıcı olup olmadığı hususunda (*muhasabe ve işletme ekonomisi bilgisi özel ve teknik bilgi niteliğinde bulunduğu ve hâkimin bunları genel ve mesleki bilgisiyle çözmesi beklenemeyeceğinden*) HMK'nın 266. maddesinde gösterildiği şekilde bilirkişinin oy ve görüşüne müracaat edilmeli ve bu raporun da hukuka uygunluğunun hakim tarafından denetlenmesi gerekir.

Hakim bilirkişi raporu ile özel ve teknik bilgi ihtiyacını giderebilmeli ve raporun hukuka uygunluğunu denetlemelidir. Projenin ciddi ve inandırıcılığı öncelikle ve özellikle sermaye ve/veya kârlılığın ne şekilde arttırılacağı ve borca batıklıktan kurtulmanın ne şekilde sağlanacağı somut, belgelere dayalı ve gerçekçi bilgi ve öngörülerden yola çıkılarak tespit edilmeli, diğer proje unsurları için de bilimsel veriler değerlendirilmelidir (Yenipınar, 2019,156).

2004 sayılı İİK'nun alacaklılar toplantısı ve projenin kabulü için gerekli çoğunluk başlıklı “ 302. Maddesi:

"Komiser alacaklılar toplantısına başkanlık eder ve borçlunun durumu hakkında bir rapor verir.

Borçlu gerekli açıklamaları yapmak üzere toplantıda hazır bulunmaya mecburdur.

Konkordato projesi;

- a) Kaydedilmiş olan alacaklıların ve alacakların yarısını veya
- b) Kaydedilmiş olan alacaklıların dörtte birini ve alacakların üçte ikisini aşan bir çoğunluk tarafından imza edilmiş ise kabul edilmiş sayılır.

Oylamada sadece konkordato projesinden etkilenen alacaklılar oy kullanabilir. 206 ncı maddenin birinci sırasında yazılı imtiyazlı alacakların alacaklıları ve borçlunun eşi ve çocuğu ile kendisinin ve evlilik bağı ortadan kalkmış olsa dahi eşinin anası, babası ve kardeşi alacak ve alacaklı çoğunluğunun hesabında dikkate alınmaz.

Rehinle temin edilmiş olan alacaklar, 298 inci madde uyarınca takdir edilen kıymet sonucunda teminatsız kaldıkları kısım için hesaba katılırlar.

Çekişmeli veya geciktirici koşula bağlı yahut belirli olmayan bir vadeye tabi alacakların hesaba katılıp katılmamasına ve ne oranda katılacağına mahkeme karar verir. Şu kadar ki bu iddialar hakkında ileride mahkemece verilecek hükümler saklıdır.

Konkordato projesinin müzakereleri sonucunda oluşturulan konkordato tutanağı, kabul ve ret oylarını içerecek şekilde derhâl imza olunur. Toplantının bitimini takip eden yedi gün içinde gerçekleşen iltihaklar da kabul olunur.

Komiser, iltihak süresinin bitmesinden itibaren en geç yedi gün içinde konkordatoya ilişkin bütün belgeleri, konkordato projesinin kabul edilip edilmediğine ve tasdikinin uygun olup olmadığına dair gerekçeli raporunu mahkemeye tevdi eder."

Konkordatonunu tasdiki başlıklı 305. Maddesi

"302 nci madde uyarınca yapılan toplantıda ve iltihak süresi içinde verilen oylarla kabul edilen konkordato projesinin tasdiki aşağıdaki şartların gerçekleşmesine bağlıdır.

a)Adi konkordatoda teklif edilen tutarın, borçlunun iflâsı hâlinde alacaklıların eline geçebilecek muhtemel miktardan fazla olacağının anlaşılması; malvarlığının terki suretiyle konkordatoda paraya çevirme hâlinde elde edilen hasılat veya üçüncü kişi tarafından teklif edilen tutarın iflâs yoluyla tasfiye hâlinde elde edilebilecek bedelden fazla olacağının anlaşılması.

b)Teklif edilen tutarın borçlunun kaynakları ile orantılı olması (bu kapsamda mahkeme, borçlunun beklenen haklarının dikkate alınıp alınmayacağını ve alınacaksa ne oranda dikkate alınacağını da takdir eder).

c)Konkordato projesinin 302 nci maddede öngörülen çoğunlukla kabul edilmiş bulunması

d)206'ncı maddenin birinci sırasındaki imtiyazlı alacaklıların alacaklarının tam olarak ödenmesinin ve mühlet içinde komiserin izniyle akdedilmiş borçların ifasının, alacaklı bundan açıkça vazgeçmedikçe yeterli teminata bağlanmış olması (302 nci maddenin altıncı fıkrası kıyasen uygulanır).

e)Konkordatonun tasdikinin gerektirdiği yargılama giderleri ile konkordatonun tasdiki durumunda alacaklılara ödenmesi kararlaştırılan para üzerinden alınması gereken harcın, tasdik kararından önce, borçlu tarafından mahkeme veznesine depo edilmiş olması." hususları açıklanmıştır.

7. İYİLEŞTİRME PROJESİ ÖRNEK UZMAN GÖRÜŞÜ ⁴

Araştırmmanın nitelik ve kapsamının daha iyi anlaşılabilmesi için somut verilerden oluşmuş konusunda uzman bilirkişilerden alınan iyileştirme projesi örneği aynen çalışmaya alınmıştır.

(ŞİRKETİN İYİLEŞTİRME PROJESİNİN SOMUT VERİLERE DAYANMASI) UZMAN GÖRÜŞÜ

UZMAN GÖRÜŞÜ TALEP EDİLEN : ...Yeminli Mali Müşavir

... Defterdar Yardımcısı

.... Üniversitesi ve

.... Üniversitesi Öğretim Görevlisi

UZMAN GÖRÜŞÜ TALEP EDEN : Tic. Ltd. Şti.

UZMAN GÖRÜŞÜ TALEBİ ____ : İlgili şirket tarafından 2014 yılı yasal defter ve belgeleri ile 31.12.2014 tarihi itibarıyla çıkarılan tüm mali tablolar ve şirketin faaliyet konusu olan gıda sektörüne ilişkin tüm veriler tarafıma sunularak şirketin borca batık olup olmadığı ve iyileştirme projesi çerçevesinde borca batıklıktan kurtulup kurtulamayacağına ilişkin bir uzman görüşünün taraflarına verilmesi talep edilmiştir.

YAPILAN TESPİT VE İN C ELEM ELER: Tarafımıza sunulan bilgi, belge ve veriler ışığında yapmış olduğumuz değerlendirme ve tespitler Raporumuzun aşağıdaki bölümlerinde gösterilmiştir.

I- GENEL BİLGİ

.... Ltd. Şti. 14/01/2010 Tarihinde Ticari yaşamına 100.000 TL sermaye, kurucu ortaklar 1 çalışan ve ... ürünleri üretimi ile işe başlamıştır. ...ve yapılanma çalışmaları ile geçen 7 aylık sürecin sonunda Ağustos 2010 dan itibaren gelişen satış ile ve ...Teşviklerini değerlendirerek kapasite artırım faaliyetlerine hız vermiştir.... markası ile hammadde dışındaki ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü bünyesinde üretebilen, entegre tesislere sahip bir firma olarak toz içecek pazarında

⁴ (Yenipınar, 2019, 281,282)

önce yerelde güçlenerek sonrasında bölgesel ve dünya pazarında etkin bir oyuncu olma hedefi ile hareket etmektedir.

....

Şirketin Sermaye Yapısı

S. Gıda Sanayi Ticaret Limited Şirketi'nin sermaye tutarının değişimine ilişkin tablo aşağıdadır. Tablodan da anlaşılabacağı üzere 31.12.2014 tarihi itibarıyla şirket sermayesi 11.000.000,00 TL dir.

....

Şirket Genel Kurulunca 20.01.2015 tarihinde alınan ve Noterliğinde onaylanan karar uyarınca şirket tek ortaklı bir limited şirket olmuştur. Buna göre, Şirket Sermayesinin dağılımı şu şekildedir:

...

II- SEKTÖRÜN KONUMU VE EKONOMİ İÇERSİNDEKİ YERİ

...

III- ŞİRKETİN MALİ YAPISI VE MUHASEBE SİSTEMİ

...

-Yevmiye Defteri ve Defteri Kebir kayıtlarının bilgisayar ortamında tutulduğu, diğer defterler olan karar defteri ve pay defterinin de elde ve usulüne uygun tutulduğu,

- ♦ Defter kayıtlarına dayanak teşkil eden belgelerin usulüne uygun olduğu ve gerçeği yansıttığı,
- ♦ Bilanço ve gelir tablolarının defter ve kayıtlarla uyumlu usulüne uygun olduğu,
- ♦ Her ay sonunda hizmet maliyetlerinin çıkarılarak diğer yansıtma hesapları ile birlikte sonuç hesaplarına aktarıldığı,
- ♦ Beyannamelerin defter ve kayıtlara uygun olduğu,

Tespit edilmiştir.

IV-ŞİRKETİN BORCA BATIKLIĞININ NEDENLERİ

...

Devlet ve özel sektör kuruluşlarının sağlamış olduğu alternatif ve düşük maliyetli kaynaklar yerine kolay yol seçilerek yüksek maliyetli banka kredileri tercih edilmiştir. Üretim ve pazarlama konusundaki çaba ve başarılı eylemlerin finans alanında gösterilememesi firmanın özellikle işletme sermayesi yetersizliğine ve kısa vadeli borç yükünün artmasına sebep olmuştur.

V. BORCA BATIKLIĞIN TESPİTİ

...

Şirketin satış değeri üzerinden özvarlığının tespitinde;

♦ Şirkete ait fabrika binasının değerinin belirlenmesinde ... A.Ş tarafından talep edilmesi üzerine ... A.Ş tarafından 20.03.2014 tarihinde düzenlenmiş olan Gayrimenkul Değerleme Raporu esas alınmış olup, bu raporda sonuç olarak belirtilen 10.600.000,00 TL değer aradan geçen süre, organize sanayi bölgesine olan talep, kurlardaki değişim v.b faktörler göz önüne alınarak fabrika binasının 14.000.000,00 TL tutarda bir satış bedeline sahip olabileceği kanaatine varılarak reel bilançoda bu tutar dikkate alınmıştır.

♦ Şirkete ait makine, tesis ve cihazlar ile taşıtlar ve demirbaşların reel değerlerinin tespitinde de Raporumuza ekli Makine Mühendisi tarafından yapılan tespit raporundaki belirlemeler esas alınmıştır.

A. Şirketin Aktif Değeri: AKTİF HESAPLAR TUTAR

....

UZUN VADELİ YAB. KAY. TOPLAMI : 17.382.596,63

PASİF (VARLIKLARI) TOPLAMI : 46.024.857,70

C. Özvarlık Tespiti:

Yukarıda gösterilen ve satış değerleri üzerinden hesaplanan aktifler ve pasiflerin(borçların) karşılaştırılması sonucu şirketin öz varlık(öz sermaye) durumu aşağıya çıkarılmıştır:

Şirketin Aktifleri Toplamı : 39.233.443,76

Şirketin Borçlarının Toplamı : 46.024.857,70

Öz (Sermaye) Varlık Toplamı : -6.791.413,94

İİK'nun 179 ve TTK nun 377.inci maddeleri gereği şirket aktiflerinin satış fiyatları üzerinden değerlendirilmesi durumunda borçların aktiflerden 6.791.413,94 TL fazla olduğu, yani şirketin mevcutlarının ve alacaklarının borçlarını karşılayamaz durumda(borca batık) bulunduğu görülmektedir. Buna göre şirket aktiflerinin borçları karşılama oranı $(39.233.443,76 / 46.024.857,70) \%85.24$ olarak tespit edilmektedir.

Diğer taraftan, şirket dönen varlıkları ile kısa vadeli borçların oranı $(21.677.170,19 / 28.642.261,07) \% 75$ dir.

VI. İYİLEŞTİRME PROJESİ İLE BORÇLARIN ÖDENMESİ

..

VII. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şirketin yasal defterleri ve belgeleri üzerinde ayrıntılı olarak yapılan incelemeler sonucu bazı tespitler yapılmıştır. Diğer taraftan, şirket yetkililerince verilmiş veri ve bilgiler dışında şirket merkezi ve fabrika binasında tarafımızdan yapılan gözlemlerde kanaatimizin oluşmasında rol oynamıştır. Bu çerçevede;

1.Şirketin borçlarının mevcut ve alacaklardan 6.791.413,94 TL TL tutarda fazla olduğu ve borca batık olduğu,

2- Şirket aktiflerinin borçları karşılama oranının $(39.233.443,76 / 46.024.857,70) \%85.24$ olduğu, şirket dönen varlıkları ile kısa vadeli borçların oranının ise $(21.677.170,19 / 28.642.261,07) \%75$ olduğu,

3- Vergi dairesi ve SGK' na borcu bulunmayan Şirketin, 160 kişiye sağladığı istihdam yanında ülke ekonomisine ve bölgenin ihracat potansiyeline olan olumlu

katkısı göz önüne alındığında, ortaya konulan iyileştirme projesinin somut verilere dayandığı ve bu projenin hayata geçirilmesi ile şirketin borca batıklıktan kurtulabileceği,

4- Şirketin iyileştirme projesinin somut verilere dayandığı,

Sonuç ve kanaatine varılmıştır. 26.01.2015

...

Yeminli Mali Müşavir

.... Defterdar Yardımcısı

.... Üniversitesi ve

..... Öğretim Görevlisi⁵

8. KONKORDATO KOMİSER HEYETİ RAPORU⁶

Araştırmanın nitelik ve kapsamının daha iyi anlaşılabilmesi için, somut verilerden oluşmuş konusunda uzman bilirkişilerden alınan komiser heyeti raporu örneği aynen çalışmaya alınmıştır.

KONKORDATO GEÇİCİ KOMİSER HEYETİ
RAPORU

ASLİYE TİCARET MAHKEMESİ HAKİMLİĞİ'NE

DOSYA NUMARASI :

DAVACI : ...ANONİM ŞİRKETİ

VEKİLİ : AV. .

DAVANIN KONUSU : KONKORTADO

İZAHAT :

⁵ Yukarıda görüldüğü üzere, somut ve güncel bilgiler ciddi ve inandırıcı kayıt ve belgelerle boçlunun finansal olarak ve özellikle borçlarını ödeyebilme istek ve inancını da kanıtlayabilmelidir. Bu durumda maddi ve manevi unsurlar bir arada bulunmalıdır.

⁶ (Yenipınar, 2019, 328, 329)

Sayın Mahkemenizin 11/06/2018 Tensip tutanağında; Dava dosyası için Konkordato Geçici Komiser Heyeti olarak görevlendirilmemize karar verildiğinden; 01/06/2018 tarihinden sonra davacı A.Ş.’nin 30/09/2018 tarihine kadar olan esas faaliyetleri ile konkordato projesi kapsamında değerlendirme içerir faaliyet analiz bilgileri raporumuzun izleyen bölümünde arz edilmiştir.

İNCELEME VE TESPİTLERİMİZ:

A) USUL YÖNÜNDEN İNCELEMELERİMİZ:

1) Talep sahibi “.... Tic. A.Ş” nin yasal defterlerin tasdik durumu;

Defterin Nev’i	Dönemi	Oluşturma/Tasdik Tarihi ve No	Onay Makamı
YEVİMİYE DEFTERİ	01.06.2018-30.06.2018	01.10.2018	...
DEFTERİ KEBİR	01.06.2018-30.06.2018	01.10.2018	...
YEVİMİYE DEFTERİ	01.05.2018-30.05.2018	30.08.2018	...
DEFTERİ KEBİR	01.05.2018-30.05.2018	30.08.2018	..
ENVANTER DEFTERİ	2018	22.12.2018-25531	...

2) Yukarıda tasdik şerhi yazılı defterler Maliye Bakanlığı ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nca müştereken çıkarılan 1 Sıra No’lu Elektronik Defter Genel Tebliği gereğince e-defter kapsamında olup, ilgili dönemlere ilişkin e-defter ve berat dosyasının oluşturulma ve berat dosyalarının GİB sistemine yüklenme süresinde yüklemiştir. Bu defterlerin VUK’nun 215. ve 219. maddelerinde belirtilen kayıt nizamına göre ve genel kabul görmüş muhasebe standartları, muhasebe sistemi uygulama genel tebliğ hükümlerine uygun olarak tutulduğu ve sahibi lehine delil niteliği taşıdığı tespit edilmiştir.

B) İNCELEMELERİMİZ:

1. DAVACI BEYAN İSTEMLERİ

Davacı şirket vekili 07.06.2018 talepli dilekçesinde, “.... Anonim Şirketi” hakkında şirket tanıtımı, sermaye ve ortaklık yapısı, projeleri, mali durum ve

mevcut durumları hakkında bilgiler verilerek şirketin konkordato projesi kapsamında atılacak temel adımlar hakkında detaylı açıklamalar yapılarak, müvekkil şirketin yasal unsurları taşıyor olması sebebi ile öncelikle **Üç Aylık Konkordato Geçici Mühlet** kararının verilmesi, yeni takip yapılmasının engellenmesine, ihtiyati haciz kararlarının uygulanmasının önlenmesine, konkordato komiseri atanmasına karar verilmesini talep etmiştir.

2. KONKORDATO GEÇİCİ MÜHLET DEĞERLENDİRMESİ

.... A.Ş.’nin Konkordato Geçici Mühleti 11/06/2018 tarihinde başlamıştır. Davacı vekilince konkordato geçici komiser heyetinin 06/09/2018 tarihli raporunun 5. ve 6. maddelerindeki işlemlerin tamamlanması için ek süreye ihtiyaç olduğu hususundaki talebi üzerine mahkemenizin 07/09/2018 tarihli ön inceleme duruşma tutanağının 1. maddesinde “...**3 aylık geçici mühlet süresinin, sürenin bitim tarihi olan 11/09/2018 tarihinden itibaren 2 ay süre ile uzatılmasına..**” karar verilmiştir.

...

2.1) KONKORDATO GEÇİCİ MÜHLET DÖNEMİ FİİLİ GELİR TABLOLARI

Mahkemenin konkordato geçici mühleti sonrasında başlanılan iyileştirme faaliyetleri Temmuz ayından itibaren başlamıştır. Bu nedenle gerek yaz sezonu olması ve gerekse de kadroya yeni dahil edilen doktorların işe başlamalarının zaman alması sebebi ile ciroya etkileri bu dönemde zayıf kalmıştır. Kadrodaki iyileştirmenin etkileri Eylül ayından itibaren ciroda görünmeye başlamıştır.

Konkordato geçici mühlet döneminin ilk üç ayında faaliyet zararı giderek azalmış ve Eylül ayında Faaliyet Karı ve Dönem Net Karı pozitif olmuştur.

2.2) KONKORDATO GEÇİCİ MÜHLET DÖNEMİ FİİLİ KARŞILAŞTIRMALI BİLANÇO TABLOLARI

Bilanço tabloları konkordato öncesi ve 30.09.2018 tarihleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2.2.1) Aktif Kalemler

I - DÖNEN VARLIKLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
A - Hazır Değerler	87.149,13	0,3%	235.502,94	0,7%	170,2%
1 - Kasa	5.492,77	0,0%	65.405,38	0,2%	1090,8%
3 - Bankalar	80.411,31	0,2%	147.301,95	0,4%	83,2%
5 - Diğer Hazır Değerler	1.245,05	0,0%	22.795,61	0,1%	1730,9%
C - Ticari Alacaklar	2.808.413,07	8,1%	2.532.757,73	7,4%	-9,8%
1 - Alıcılar	2.808.413,07	8,1%	2.532.757,73	7,4%	-9,8%
D - Diğer Alacaklar	7.985.129,53	23,0%	6.304.277,68	18,5%	-21,0%
1 - Ortaklardan Alacaklar	7.830.413,29	22,6%	6.027.412,59	17,7%	-23,0%
5 - Diğer Çeşitli Alacaklar	154.716,24	0,4%	276.865,09	0,8%	79,0%
E - Stoklar	420.705,69	1,2%	236.697,12	0,7%	-43,7%
1 - İlk Madde ve Malzeme	416.889,19	1,2%	210.075,50	0,6%	-49,6%
7 - Verilen Sipariş Avansları	3.816,50	0,0%	26.621,62	0,1%	597,5%
G - Gelecek Ay. Ait Gid. ve Gelir Tahak.	4.256,62	0,0%	181.387,77	0,5%	4161,3%
1 - Gelecek Aylara Ait Giderler	4.256,62	0,0%	181.387,77	0,5%	4161,3%
H - Diğer Dönen Varlıklar	324.042,28	0,9%	177.399,64	0,5%	-45,3%
1 - Devreden KDV	51.113,77	0,1%	127.957,14	0,4%	150,3%
2 - İndirilecek KDV	272.928,51	0,8%	49.442,50	0,1%	-81,9%
DÖNEN VARLIKLAR TOPLAMI	11.629.696,32	33,5%	9.668.022,88	28,4%	-16,9%
II - DURAN VARLIKLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
D - Maddi Duran Varlıklar	771.894,17	2,2%	799.009,67	2,3%	3,5%
3 - Binalar	400.000,00	1,2%	400.000,00	1,2%	0,0%
4 - Tesis, Makine ve Cihazlar	1.184.839,75	3,4%	1.184.839,75	3,5%	0,0%
5 - Taşıtlar	386.293,96	1,1%	386.293,96	1,1%	0,0%
6 - Demirbaşlar	1.037.560,57	3,0%	1.064.676,07	3,1%	2,6%
8 - Birikmiş Amortismanlar (-)	-2.236.800,11	-6,4%	-2.236.800,11	-6,6%	0,0%
E - Maddi Olmayan Duran Varlıklar	16.518.468,13	47,6%	16.539.468,13	48,6%	0,1%
1 - Haklar	16.438.000,00	47,4%	16.459.000,00	48,4%	0,1%
5 - Özel Maliyetler	80.468,13	0,2%	80.468,13	0,2%	0,0%

G - Gel. Yıl. Ait Gid. ve Gelir Tahakkukları	338.401,27	1,0%	1.576.270,12	4,6%	365,8%
1 - Gelecek Yıllara Ait Giderler	338.401,27	1,0%	1.576.270,12	4,6%	365,8%
DURAN VARLIKLAR TOPLAMI	17.628.763,57	50,8%	18.914.747,92	55,6%	7,3%
AKTİF (VARLIKLAR) TOPLAMI	29.258.459,89	84,3%	28.582.770,80	84,0%	-2,3%
III - NAZIM HESAPLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
6 - Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler	5.429.602,70	15,7%	5.429.602,70	16,0%	0,0%
NAZIM HESAPLAR TOPLAMI	5.429.602,70	15,7%	5.429.602,70	16,0%	0,0%
GENEL TOPLAM	34.688.062,59	100,0%	34.012.373,50	100,0%	-1,9%

2.2.2) Pasif Kalemler

I - KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
B - Ticari Borçlar	13.115.015,79	37,8%	13.048.627,58	38,4%	-0,5%
1 - Satıcılar	2.789.630,85	8,0%	2.628.133,02	7,7%	-5,8%
2 - Borç Senetleri	601.458,48	1,7%	1.048.925,35	3,1%	74,4%
5 - Diğer Ticari Borçlar	9.723.926,46	28,0%	9.371.569,21	27,6%	-3,6%
C - Diğer Borçlar	12.287.041,00	35,4%	11.545.226,93	33,9%	-6,0%
4 - Personele Borçlar	1.144.447,75	3,3%	653.340,21	1,9%	-42,9%
5 - Diğer Çeşitli Borçlar	11.142.593,25	32,1%	10.891.886,72	32,0%	-2,2%
F - Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	2.041.901,99	5,9%	3.237.477,99	9,5%	58,6%
1 - Ödenecek Vergi ve Fonlar	1.523.997,28	4,4%	1.922.995,19	5,7%	26,2%
2 - Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri	266.325,87	0,8%	1.062.903,96	3,1%	299,1%
3 - Vad.Geç.Ert.veya Tak.Ver.ve Diğ.Yük.	251.578,84	0,7%	251.578,84	0,7%	0,0%
G - Borç ve Gider Karşılıkları	4.270,61	0,0%	4.270,61	0,0%	0,0%
1 - Dön.Karı Vergi ve Diğ. Yas. Yük. Kar.	4.270,61	0,0%	4.270,61	0,0%	0,0%
I - Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	177.476,35	0,5%	92.697,30	0,3%	-47,8%
1 - Hesaplanan KDV	177.476,35	0,5%	92.697,30	0,3%	-47,8%
KISA VADELİ YABANCI KAY. TOPLAMI	27.625.705,74	79,6%	27.928.300,41	82,1%	1,1%
II - UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
A - Mali Borçlar	2.693.264,75	7,8%	2.501.154,30	7,4%	-7,1%
1 - Banka Kredileri	2.693.264,75	7,8%	2.501.154,30	7,4%	-7,1%

UZUN VADELİ YABANCI KAY. TOPLAMI	2.693.264,75	7,8%	2.501.154,30	7,4%	-7,1%
III - ÖZKAYNAKLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
A - Ödenmiş Sermaye	6.500.000,00	18,7%	6.500.000,00	19,1%	0,0%
1 - Sermaye	6.500.000,00	18,7%	6.500.000,00	19,1%	0,0%
C - Kar Yedekleri	1.940.652,40	5,6%	1.940.652,40	5,7%	0,0%
1 - Yasal Yedekler	190.755,84	0,5%	190.755,84	0,6%	0,0%
6 - Özel Fonlar	1.749.896,56	5,0%	1.749.896,56	5,1%	0,0%
D - Geçmiş Yıllar Karları	144.943,30	0,4%	144.943,30	0,4%	0,0%
1 - Geçmiş Yıllar Karları	144.943,30	0,4%	144.943,30	0,4%	0,0%
E - Geçmiş Yıllar Zararları (-)	-1.626.717,16	-4,7%	-1.626.717,16	-4,8%	0,0%
1 - Geçmiş Yıllar Zararları (-)	-1.626.717,16	-4,7%	-1.626.717,16	-4,8%	0,0%
F - Dönem Net Karı (Zararı)	-2.589.786,44	-7,5%	-3.375.959,75	-9,9%	30,4%
2 - Dönem Net Zararı	-2.589.786,44	-7,5%	-3.375.959,75	-9,9%	30,4%
ÖZKAYNAKLAR TOPLAMI	4.369.092,10	12,6%	3.582.918,79	10,5%	-18,0%
PASİF (KAYNAKLAR) TOPLAMI	34.688.062,59	100,0%	34.012.373,50	100,0%	-1,9%
IV - NAZIM HESAPLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
6 - Kanunen Kab.Edil.Giderler Karşılığı					
NAZIM HESAPLAR TOPLAMI					
GENEL TOPLAM	34.688.062,59	100,0%	34.012.373,50	100,0%	-1,9%

2.3) KONKORDATO GEÇİCİ MÜHLET DÖNEMİ FAALİYET PARAMETRELERİ

Konkordato İyileştirme projesinin hedeflerine ulaşabilmesi için faaliyetleri açıklayan temel parametreler aşağıdaki başlıklarda özetlenmiştir.

2.3.1) Konkordato İyileştirme Projesi Kapsamında Ciro Artırıcı Faaliyetler

.....A.Ş. şubelerinde ciro artışını sağlamak üzere gerçekleştirilen faaliyetler:

.....

Konkordato geçici komiser heyetinin onayı ile Temmuz 2018 tarihinde, AŞ işçi alacaklarının garanti fonundan ödenmesi için İşkur'a müracaatta bulunmuştur. Konkordato geçici mühlet sürecindeki davacı personel alacaklarının .. tarafından garanti fonu kapsamında ödenmektedir.

Bu kapsamda **personel alacaklarının 919.744,71 TL** kısmı Eylül ayında personeline ödenmiştir.

Bu sayede;A.Ş. bilançosundaki öncelikli borçlardan olan personel borçları azalmıştır. Bunun sonucunda konkordato geçici mühlet sürecinde sağlanacak faaliyet gelirlerinden diğer alacaklılara ayrılacak tutara 919.744,71-TL artış sağlanmıştır. Aynı zamanda kurumdan güncel ve geçmiş alacaklarını zamanında tahsil edebilen çalışanların işyerlerine olan güvenleri ve aidiyet duyguları artmıştır.

31 Mayıs 2018 tarihinde 1.144.447,75 TL olan personele borçlar kalemi 30.09.2018 tarihinde %42 düşerek 653.340,21 TL olmuştur.

I - KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	31.05.2018	Dikey %	30.09.2018	Dikey %	% Değişim
4 - Personele Borçlar	1.144.447,75	3,3%	653.340,21	2,1%	-42,9%

2.3.6) Faaliyet Giderleri

Konkordato geçici mühletinin ilk dört ayında (Haziran ve Eylül ayları) A.Ş. faaliyet giderleri nezaretimizde faaliyet planına uygun olarak gerçekleşmiştir. **Giderlerin konkordato iyileştirme projesindeki bütçe rakamlarına gerçekleşme oranı %93 tür. Yani giderler planlanandan %7 daha düşük gerçekleşmiştir.**

	Haz.18		Tem.18		Ağu.18		Eyl.18		Haziran Eylül +		Gr
Giderler	Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili	Bütçe	Fiili	%
...	738.275	660.523	752.211	662.389	764.523	871.780	789.390	827.704	3.044.399	3.022.395	99 %
...	216.187	258.077	222.309	290.890	227.767	297.873	233.323	136.904	899.586	983.744	109 %
Diğer Faaliyet Giderleri	255.198	131.222	256.474	124.425	257.757	127.412	259.046	58.559	1.028.475	441.618	43 %
Kira Giderleri	62.500	165.732	62.500	165.732	62.500	52.350	62.500	51.050	250.000	434.864	174 %
Gider Toplamları	1.272.160	1.215.554	1.293.494	1.243.436	1.312.547	1.349.414	1.344.259	1.074.217	5.222.460	4.882.621	93 %

Giderlerin detaylarına inildiğinde, konkordato sürecinin ilk iki ayında personel giderleri bütçelenene göre %1 düşük gerçekleşmiştir. ... giderleri %9 artarken diğer

faaliyet giderleri %57 düşük gerçekleşmiştir. **Toplamda tüm faaliyet giderleri bütçelenen rakamdan %7 düşük gerçekleşmiştir.**

2.3.7)SGK Giderleri

Konkordato geçici mühletinin ilk dört ayında toplam 2.021.426,04-TL personel ve Doktor ücreti ödenmiştir.

... A.Ş. ve biri cerrahi olmak üzere iki tıp merkezinin SGK sicil numaraları ile verilmiş beyannamelerdeki tahakkuk tutarları ve çalışan sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Aylık SGK beyannamelerinde ilgili ay içinde işten ayrılmış olanların da sayısı ve tahakkuk tutarı bulunmaktadır.

2.3.8)İşletmenin Faaliyet Verimini Sağlamak Üzere Yapılan Anlaşmalar

... A.Ş.'nin satış gelirlerini artırması ve beraberinde faaliyet verimliliğine kavuşması için hizmet kalitesini artırması ve sürekli hale getirmesine amaçlanmıştır. ...tüm diğer ilişkili kurum ve kişiler ile görüşülerek ve Konkordato Komiser Heyetinden uygunluk alarak, ...A.Ş.'nin faaliyetlerinin konkordato kapsamında nasıl yürütüleceği anlatılmış ve yapılacak cari çalışmalarda mutabakatlar sağlanmıştır.

2.3.8.1).... Aylık Satış Hasılatları

Konkordato geçici mühlet öncesinde A.Ş. banka hesaplarındaki icra takibi ve blokeler sebebi ile çalışılmayan özel sağlık ve sigorta kuruluşları ile tekrardan çalışmaya başlanmıştır. Anlaşmaları yenilenen 18 adet özel sağlık ve sigorta kuruluşunun listesi aşağıdadır.

* Ağustos ayında sistemsel sorun sebebi ile fatura edilemeyen tutarlar Eylül ayına sarkmıştır. Bu nedenle Ağustos ayı tutarı düşük görünmektedir.

.... gelirlerinin **finansal problemler öncesi dönemdeki seviyesi olan aylık ortalama 250.000-TL seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir.**

2.3.8.2) Tedarikçiler

....

2.3.8.3) Alacaklılar

...

2.3.8.4) Bankalar

....

1. ...A.Ş BORÇ VE ALACAK KAYITLARI

... A.Ş. 30.09.2018 tarihli mizan kayıtlarında aktif toplamı 34.012.373,50-TL dir..

3.1. BİLANÇO HAKLAR KALEMİ

...

3.2. AKTİFTEKİ VARLIKLARIN TASFİYE DEĞERİ

Aktifte yer alan kalemlerden gelecek aylara ve yıllara ait giderler, KDV Hesapları (Devreden KDV, İndirilecek KDV), Özel maliyetler ile Amortisman hesaplarında kayıtlı tutarlar tasfiye değerine sahip değildir.

Bilanço aktifindeki tasfiye değerine sahip olabilecek hesaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu hesaplardaki tutarlar 3 kategoride gruplanmıştır;

a) Şüpheli Alacaklar: Alacak kalemlerinden tahsili şüpheli görünenler

b) Tahsil Edilebilir Alacaklar: Tahsili mümkün alacaklar.

c) Bilançoda Kayıtlı Satılabilir Varlıklar: İflas durumunda satış yolu ile tasfiye değerine sahip varlıklar

3.2.1. Bilançoda Kayıtlı Tasfiye Değerine Sahip Kalemler

İşletme bilançosundaki iflas durumunda tasfiyeye tabi tutulabilecek aktif kalemleri ve kayıtlı tutarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Bilanço Heapları	Tahsil Durum			Tasfiyeye Değer Varlık Toplam
	Şüpheli Alacaklar	Tahsil Edilebilir Alacaklar	Bilançoda Kayıtlı Satılabilir Varlıklar	
ALICILAR		2.532.757,73		2.532.757,73
ORTAKLARDAN ALACAKLAR	6.027.412,59			6.027.412,59
Toplam Alacaklar	6.027.412,59	2.532.757,73		8.560.170,32
BİNALAR			400.000,00	400.000,00
DEMİRBAŞLAR			1.064.676,07	1.064.676,07
İLK MADDE VE MALZEME			210.075,50	210.075,50
TAŞITLAR			386.293,96	386.293,96
TESİS, MAKİNE VE CİHAZLAR			1.184.839,75	1.184.839,75
VERİLEN SİPARİŞ AVANSLARI			26.621,62	26.621,62
Toplam Satılabilir Varlıklar			3.272.506,90	3.272.506,90
BANKALAR		147.301,95		147.301,95
DİĞER HAZIR DEĞERLER		22795,61		22795,61
KASA		65.405,38		65.405,38
ALINAN ÇEKLER	0,00			0,00
Toplam Nakit Varlıklar	0,00	235.502,94		235.502,94
Genel Toplam	6.027.412,59	2.768.260,67	3.272.506,90	12.068.180,16

3.1.1. İflas Durumunda Tasfiye Değerleri

....

3.1.2. Bilanço ve Tasfiye Değerleri Karşılaştırma Tablosu

30.09.2018 tarihli Bilanço'daki tasfiye edilebilir varlıkların bilanço'daki değerleri ile iflas durumunda tasfiye değerleri karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Nakit varlıklar ve alacakların tamamı nominal değerleri ile tasfiye edilebilmektedir. Diğer varlıklar iskonto edilerek tasfiye değerleri bulunmuştur.

3.1.3. Döner Varlık Kalemlerinin Analizi

...

4. TASFİYE DEĞER HESAPLAMASI

...

4.1. KONKORDATO İYİLEŞTİRME PROJESİ

Konkordato ön mühletinin ilk 4 ayından sonraki 24 ayın bütçelendiği İYİLEŞTİRME PROJESİ Gelir Tablosu ve Nakit Akım tablosu aşağıdaki başlıklarda özetlenmiştir.

İlk dört ayın sonunda faaliyet karını pozitif çıkaran ...A.Ş. bünyesindeki ... **24 AYLIK BÜTÇE DÖNEMİNDE KONKORDATO HEDEFLERİNİ GERÇEKLEŞTİRECEĞİ TAHMİN EDİLMEKTEDİR.**

4.2. İKİ YILLIK GELİR TABLOSU (1 Ekim 2018 – 30 Eylül 2020)

5.

5.1. KONKORDATO GEÇİCİ MÜHLET SÜRESİNDE 30/09/2018 TARİHİ İTİBARI İLE DAVACI YASAL DEFTERLERİN İMTİYAZSIZ BORÇLAR

....

5.2. AŞ MİZANINDA KAYITLI OLMAYAN BORÇLAR

... AŞ adına İcra Müdürlüklerinde bulunan İcra Dosyalarından ... AŞ ile mal veya hizmet ilişkisine dayalı olanlar borç stokuna dahil edilmiştir.

Konkordato projesinde ifa edilmesi planlanan borç stoku mizanda bulunan mutabakatı yapılmış borçlar ile icra dairelerinde kabul edilmiş olan dosyaların toplamıdır.

	<i>Mayıs</i>	<i>Eylül</i>
--	--------------	--------------

....

6. DAVACI ŞİRKETİN BORCA BATIK OLUP OLMADIĞI:

Davacı şirketin 30.09.2018 tarihi itibarıyla bilançosu oluşturmuş, kaydi değer bilançosuna göre;

	TUTAR (TL)
TOPLAM VARLIKLAR	34.012.373,50
TOPLAM BORÇLAR	-30.429.454,71
ÖZ KAYNAK	3.582.918,79

Varlıkların borçları karşılama oranı ise (34.012.373,50-TL./- 30.429.454,71-TL=) 1,117 olarak hesaplanmış olup, varlıkların borçlarını karşılama oranının 1'in üstünde olması sebebiyle şirketin borca batık olmadığı tespit edilmiştir.

SONUC :

Raporumuzun bundan önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak izah edildiği üzere;

- 1) Davacı şirketin 30.09.2018 tarihi itibarıyla kaydi değer bilançosuna göre; özvarlığının 3.701.653,29-TL. olduğu, varlıkların borçları karşılama oranı ise (34.012.373,50-TL./- 30.429.454,71-TL=) 1,117 olarak hesaplanmış olup, varlıkların borçlarını karşılama oranının 1'in üstünde olması sebebiyle şirketin borca batık olmadığı,
- 2) Mahkemenin konkordato geçici mühleti sonrasında iyileştirme faaliyetleri Temmuz ayından itibaren başlamıştır. **Konkordato geçici mühlet döneminin ilk üç ayında faaliyet zararı giderek azalmış ve Eylül ayında Faaliyet Karı ve Dönem Net Karı pozitif olmuştur.**
 - 2.1) Konkordato sürecinin ilk dört ayı için (Haziran ve Eylül) bütçelenen satış hasılatı 7.197.979 TL iken %61 gerçekleşme ile 4.413.861 TL olarak gerçekleşmiştir.
 - 2.2) Haziran ve Eylül dönemlerinde 68.702 ayakta tedavi gören hasta bütçelenmiştir. Ayakta hasta sayısı hedefi %83 gerçekleşme ile 58.844 olarak gerçekleşmiştir.

Haziran ve Eylül dönemlerinde 2.002 yatarak tedavi gören hasta bütçelenmiştir. Yatarak hasta sayısı hedefi %83 gerçekleşme ile 1.655 olarak gerçekleşmiştir.

- 2.3)** 31 Mayıs 2018 tarihinde 1.144.447,75 TL olan personele borçlar kalemi 30.09.2018 tarihinde %42 düşerek 653.340,21-TL olmuştur.
- 2.4)** Giderlerin konkordato iyileştirme projesindeki bütçe rakamlarına gerçekleşme oranı %93 tür. Yani giderler planlanandan %7 daha düşük gerçekleşmiştir.
- 3)** Temmuz ayında işçi alacaklarının 919.744,71'siaracılığı ile ödenmiş, ...A.Ş. bilançosundaki öncelikli borçlardan bu tutar azalmıştır. Bunun sonucunda konkordato projesinde geçici mühlet sürecinde sağlanacak faaliyet gelirlerinden diğer alacaklılara 919.744,71-TL artış sağlanmıştır.
- 4)** Konkordato geçici mühlet sürecinde heyetimizce ...A.Ş. mizanında kayıtlı carilere hesap mutabakatlar gönderilmiştir. Gönderilen doğrulama mektuplarında 49 adet cari 6 adet resmi kurum olmak üzere %81 cari için doğrulama cevabı gelmiştir. Yasal defter kayıtları ile doğrulama mektuplarının birbiri ile uyumlu olduğu görülmüştür.
- 5)** ... AŞ'nin 30.09.2018 tarihi itibari ile iflasına karar verilmesi durumu ile konkordato projesinin gerçekleştirilmesi durumu aşağıdaki tabloda karşılaştırılmıştır.

	İflas Durumu	Konkordato Projesi
Tahmin edilen borç tasfiye tutarı *	3.885.826,23	25.892.397,37
İşletmenin borçlarının toplamı (tamamı muaccel hale gelmiş)	35.336.345,00	35.336.345,00
Tasfiye hasılatının toplam borçları karşılama oranı	11,00%	70,44%
	6.391.972,50 TL imtiyazlı/teminatlı borcun %61'i tasfiye edilebilir. Diğer imtiyazsız alacaklar ödenememektedir.	6.391.972,50 TL imtiyazlı/teminatlı TAMAMI TASFİYE edilebilir. Diğer imtiyazsız %63'ü ödenebilmektedir

İşletmenin iflası durumunda varlıklarının tasfiyesi sonucunda 3.885.826,23-TL gelir elde edilmektedir. Bu gelir ile toplam borç stokunun ancak %11'i ödenebilmektedir. Bu durumda dahi 6.391.972,50 TL tutarındaki İmtiyazlı ve teminatlı borçların ancak %60,79'u tahsil edilebilmektedir.

Davacı şirketin konkordato projesinin yürütülmesi durumundaA.Ş. 1. yıl sonunda 9.930.678 TL, 2. Yıl sonunda 14.070.517 TL vergi sonrası NET KAR elde etmektedir. AŞ 24 ay sonunda 25.892.397,37 TL kullanılabilir mevcudu yaratmaktadır. Bu durum İmtiyazlı ve teminatlı borçlarının %100'ünü, diğer imtiyazsız borçlarının ise %63'ünü ifa edebilmektedir.

6) Konkordato ön projesinde borçlunun faaliyetine devam edebilmesi ve alacaklılara ödemelerini yapabilmesi için faaliyet karı dışında faaliyetine devam edebilmesi ve alacaklılara ödemelerini yapabilmesi için gerekli malî kaynak için ortaklar tarafından 2.000.000-TL.sermaye artırımı taahhüdü bulunduğu,

7) Davacı şirketin mali durumunu iyileştirmesi için öngördüğü projenin ve tedbirlerin etkili olabilmesi için ve hızlı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için kesin mühlet verilmesi gerektiği

.....görüş ve kanaatine varılmakla,

Takdir Mahkemenize ait olmak üzere iş bu kayyım raporu heyetimizce düzenlenmiştir.

Arz ederiz. 31.10.2018 KONKORDATO KOMİSERİ HEYETİ⁷

8.SONUÇ

Konkordato kurumu 1988 yılından bugüne kadar mevzuatımızda kalarak yürürlüğünü sürdürmesine rağmen, uygulaması yok denilecek kadar azalmış bulunmaktaydı. Bu dönemde İflasın Ertelenmesi kurumu işlerlik kazanmış, uygulamaya yön vermiştir. Ancak İflasın Ertelenmesi kurumundan umulan yararların elde edilmemesi sonucunda konkordato kurumu 30 yıl aradan sonra yeniden düzenlenerek 7101 Sayılı Yasa ile yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. 7101 Sayılı Kanunun Genel gerekçesinde de; "İflasın ertelenmesi kurumunda

⁷ Yukarıda görüldüğü üzere, somut ve güncel bilgiler ciddi ve inandırıcı kayıt ve belgelerle borçlunun finansal olarak ve özellikle borçlarını ödeyebilme istek ve inancını da kanıtlayabilmelidir. Bu durumda maddi ve manevi unsurlar bir arada bulunmalıdır.

alacaklıların herhangi bir şekilde söz sahibi olmaması, sürecin borçlu ve mahkeme arasında yürütülmesi ve yaşanan yargılama sorunları birlikte değerlendirildiğinde bu kurumun tamamıyla yürürlükten kaldırılması ve bunun yerine alacaklılar ile borçlunun bir müzakere sonrasında anlaşmaları ve bu anlaşmanın mahkemece tasdiki esasına dayanan konkordato kurumunun daha etkin ve aktif bir şekilde kullanılması ticari ve sosyal hayat bakımından bir ihtiyaç olarak görülmüştür" ibaresine yer verilmiştir.

Yapılan son yasal düzenleme ile konkordatoya yasa koyucunun bakış açısı değişmiş ve konkordato, artık alacaklıların, işletmede çalışanlarının ve işletmenin muhafazasındaki kamu yararını gözeten ve bu amacı gerçekleştiren bir kurum niteliğini kazanmıştır. Konkordato teklifi alacaklılarının çoğunluğu tarafından kabul edilerek mahkemece tasdik edilen borçlu, borçlarını tenzilatlı veya uygun vadelere bağlı olarak ödemek imkanına kavuşmaktadır. Bunun yanı sıra, haciz ve iflas takiplerinden korunarak tehlikeye düşen iktisadi varlığını ağır bir riskten kurtarabilmekte ve ekonomik varlığını ayakta tutabilmektedir. Böylece, borçlu işletmesinin yeniden yapılanmasını sağlayabilmekte ve mahkemece tasdik edilen ödeme projesi çerçevesinde borçlarını ödediği takdirde, bütün borçlarından kurtularak, ekonomik varlığını sürdürebilme olanağına kavuşmaktadır. Bu nedenle konkordato, klasik cebri icra usulleri yerine ikame edilmiş daha hafifletilmiş bir cebri icra kurumu niteliğini taşımaktadır.

Çalışmanın içeriğinde anlaşıldığı üzere, iyiniyetli ve borçlarını ödeme gayret ve isteği halinde bulunan borçlunun konkordato talebine esas olmak üzere: Ticaret Sicil Dosyası, Müvekkil Şirket Ticaret Defter ve Kayıtları, Ayrıntılı Bilanço ve Mizan, Gelir Tabloları, Alacaklılar ve Borçlular Listesi, Demirbaş Listesi, Genel Kredi ve Finansal Kiralama Sözleşmeleri, Kredi ve Finansal Kiralama Geri Ödeme Tabloları, Banka Kayıtları, Konkordato Ön Projesi, Finansal Analiz Raporu, Nakit Akım Tabloları, Konkordato Ödeme Planı, Bilirkişi Raporları, Keşif, Tapu Kayıtları, Alacaklıların Ticari Defter ve Kayıtları, Komiser Raporları, Mahkemece ibraz ve ikmalî emredilecek her türlü belge ve sair ilcümle yasal delil bulunmalıdır.

Netice olarak iyileştirme projesi ekonomik anlamda alacaklılar ve borçlu arasında anlaşma sürecinde önemli ilk basamaklardan biridir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Altay, S., & Eskiocak, A. (2019). Konkordato ve Yeniden Yapılanma Hukuku. İstanbul, Vedat Yayıncılık,

Arslan, R. (2008). “ İflasın Ertelenmesi Uygulamaları”, Bankacılar Dergisi, 67, 116-123.

Atalay, O. (1996). Anonim Şirketlerin İflası, İzmir, Güncel Hukuk Yayınları.

Atalay, O. (2006). Borca Batıklık ve İflasın Ertelenmesi. İzmir, Güncel Hukuk Yayınları.

Atalay, O. (2007). Borca Batıklık ve İflasın Ertelenmesi (2. Baskı). İzmir, Güncel Hukuk Yayınları.

Atalay, O. (2008). Borca Batıklığının Tespiti : Prof. Dr. Bilge Öztan’a Armağan. Ankara, Turhan Kitabevi.

Bitlisli, F., & Yılmaz, T. (2016). “ İflasın Ertelenmesinde Borca Batıklık Bilançosunun Oluşturulması: Bir Uygulama ”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8), 15, s. 207-223.

Boran Güneysu, N., & Çapa, M. S. (2014). “ Borca Batıklık ve İflasın Önlenmesi Yolu Olarak Sıradan Çekilme Anlaşması ”. İÜHFD, (5), 1, s. 77-118.

Diril, M.K. (2014). “ İflas Erteleme Nedir? Hukuki Ve Mali Sonuçları Açısından İflas Erteleme Sürecinin İncelenmesi ”. İzmir SMMMO Yayınları.

Dumanoğlu, S. (2011). İflasın Ertelenmesi, Borca Batıklık ve İyileştirme Projeleri (2.Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım.

Eriş, G. (2013). TTK m. 376 Gerekçesi, Ticari İşletme ve Şirketler Cilt II. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Ermenek, İ. (2008). “İflasın Ertelenmesi”. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Özel Hukuk (Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku) Ana Bilim Dalı / Medeni Usul İcra İflas Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ermenek, İ. (2009). İflasın Ertelenmesi. Ankara, Adalet Yayınevi.

Eroğlu, O. (2019). Uygulamada Konkordato. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Gören, Ö. (2007). “İflasın Ertelenmesi Tedbir Talepli Bir İflas Davasıdır ”. Ankara Barosu Dergisi, S.65, (2), 211-213.

Güneysu B., & Çapa, S. (2014). “Borca Batıklık ve İflasın Önlenmesi Yolu Olarak Sıradan Çekilme Anlaşması”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (5), 1, s.80.

Güralp, A. G. (2005). “İflasın Ertelenmesinde Kayyım Atanması ”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (7), Özel Sayı (Prof. Dr. İrfan Baştuğ’a Armağan), s.57-78.

<https://emsal.uyap.gov.tr/> (E.T.: 15.10. 2023).

<https://karararama.yargitay.gov.tr/> (E.T.: 10.08 / 15.10. 2023).

Kale, S. (2017), Sorularla Konkordato (İflas Dışı ve İflas İçi Adi Konkordato). İstanbul ,On İki Levha Yayınları.

Kaya, A. (2001). Borca Batık Anonim Şirketin İflasının Ertelenmesi (Prof. Dr. Erdoğan Moroğlu'na 65. Yaş Günü Armağanı. İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi.

Kaya, P., & Özkan, A. (2013). “İflasın Erteleme Sürecinde Ödenmemiş Sermaye Borçları”. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2): 194-203.

Kayar, İ. (1997). Anonim Ortaklıkta Malî Durumun Bozulması ve Alınacak Tedbirler. Konya,Mimoza Yayınları.

Kuru, B. (1997). İcra İflas Hukuku, C. IV. İstanbul, Nadir Kitapçılık.

Kuru, B., & Arslan, R., & Yılmaz, E. (2013). İcra ve İflas Hukuku Ders Kitabı (27.Baskı). Ankara,Yetkin Yayınları.

Muşul, T. (2008). İflasın Ertelenmesi. İstanbul, Arıkan Basım Yayım.

- Oy, O., & Ergenç, N. (2014). İflasın Ertelenmesi (2. Baskı). İstanbul, Beta Basım.
- Öçal, A. (1975). “Anonim Şirketlerde Malî Durumun Bozulmasının Ortaya Çıkarttığı Bazı Hukukî Sorunlar”. Ankara Ticaret Odası Dergisi, 1975/6, 9-22.
- Öktem, Seda, (2006). “ İflasın Ertelenmesinde Borca Batıklık Bilançosu”, İstanbul Barosu Dergisi, C.80, S: 6, s. 2477-2490.
- Özbek, M.(2008). “ Yapım Sözleşmesinde Yüklenicinin İflâsının Ertelenmesiyle Ortaya Çıkan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri”. Legal Medeni Usul Ve İcra İflas Hukuku Dergisi, 9, s.19–68.
- Öztek, S. (2007). İflasın Ertelenmesi. İstanbul, Arıkan Yayıncılık.
- Pekcanitez, H., & Güray, E.(2018). 7101 Sayılı Kanun Çerçevesinde Konkordato. İstanbul, Vedat Kitapçılık.
- Pekcanitez, H. (1991). Anonim Ortaklıkların İflası. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Pekcanitez, H., & Atalay, O., & Özkan, M., & Özekes, M. (2008). İcra ve İflas Hukuku. Ankara. Yetkin Yayınları.
- Pekcanitez, H., & Erdönmez, G. (2018), 7101 Sayılı Kanun Çerçevesinde Konkordato. İstanbul, Vedat Yayıncılık.
- Poroy, R., & Tekinalp, Ü., & na Çamoğlu, E. (2005). Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku (Güncelleştirilmiş 9. Basıdan 10. Tıpkı Basım). İstanbul, Vedat Kitapçılık.
- Pulaşlı, H. (2018). Şirketler Hukuku Şerhi C. 1. Ankara, Adalet Yayınevi.
- Sumer, H. (2013). ‘Ticari Bilanço ve Borca Batıklık Bilançosu’ İstanbul Barosu Dergisi, (87), 2, 39-53.
- Tanrıver, S., & Deynekli, A. (1996). Konkordatonun Tasdiki. Ankara, Yetkin Yayınları.
- Tekinalp, Ü. (1984). “ Sermayenin Yarısının Karşılıksız Kalması Halinde Yönetim Kurulunun ve Denetçilerin Görevi ”. İktisat ve Maliye Dergisi, (XXXI), 7, 1984, 279-282.
- Toraman, B. (2007). İcra ve İflas Kanunu'na göre Sermaye Şirketleri ve Kooperatiflerde İflasın Ertelenmesi Talebi. Ankara, Yetkin Yayınları.
- Tuğcu, A. (2011). İflas ve İflasın Ertelenmesinin Kamu Alacaklarına Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türk Hukuk Lûgat. (2021). Ankara, Yetkin Yayınları.

Türk, A. (1999). Anonim Ortaklıkta Sermaye Kaybı ve Borca Batıklığın Hukuki Sonuçları. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Türk, A. (2016). “ Anonim Ortaklıkta Borca Batıklık ve İflasın Ertelenmesi Konusunda 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ve Yürürlük Kanunu ile Getirilen Yenilik ve Değişiklikler”, Banka ve Ticaret Hukuku (32), 1, s. 12.

Ulukapı, Ö. (2012). İcra ve İflas Hukuku (5.Baskı). Konya, Mimoza Yayınları.

Uzay, Ş. (2008).“Muhasebeci Bakış Açısı İle İflas Erteleme Süreci”, http://iibf.erciyes.edu.tr/akademi/mh/suzay/SUZAY_IES.pdf, (E.T.: 25.10. 2022)

Yenipınar , F. (2019) Konkordato (2. Baskı). Ankara, Adalet Yayınevi.

Yıldız, B. (2016). “ İflasın Ertelenmesi ve Uzlaşma Yoluyla Yeniden Yapılandırmada Muhasebe Meslek Mensubunun Rolü” , Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, 192-223.

Yıldız, F. O. (2017). “ İşletmelerde Borca Batıklık ve Süreklilik Denetimi”. Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Ekim 2017, 47.

Yılmaz, B. B. (2009). İflasın Tespiti Ve Ertelenmesi Yönünden Borca Batıklık Bilançosu ve İyileştirilmesi. Ankara, TÜRMOB Yayınları.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

EK DERS ÜCRETİ, AKADEMİK TEŞVİK ve KAMU ZARARI

Yükseköğretim Kurumlarında Ek Ders Ücreti ve Akademik Teşvik Ödemelerinde Kamu Zararına Neden Olan Usulsüz ve Hatalı İşlemler*

Coşkun Can AKTAN¹

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Murat İNCE

Doç. Dr.

Uzman Denetçi, T.C. Sayıştay Başkanlığı

E-mail: muratince@sayistay.gov.tr

ORCID ID: 0000-0003-1519-0321

Mehtap ÖKSÜZ

Dr.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

E-mail: mehtapoksuz@comu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5862-5079

Öz

Bu araştırmada yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen öğretim elemanlarına ek ders ücreti ve akademik teşvik ödemesi yapılması konusunda ortaya çıkan usulsüzlükler ve kamu zararı incelenmektedir. Ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamaları konusundaki maliyetleri sadece hazineye yükü dolayısıyla “bütçe

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atıf (APA): Aktan, C. C., İnce, M. & Öksüz, M., (2025), Ek Ders Ücreti, Akademik Teşvik ve Kamu Zararı -Yükseköğretim Kurumlarında Ek Ders Ücreti ve Akademik Teşvik Ödemelerinde Kamu Zararına Neden Olan Usulsüz ve Hatalı İşlemler, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 133-172.

maliyeti” şeklinde parasal boyutu ile değerlendirmek fevkalade yanlış ve eksiktir. Parasal maliyet dışında beklenmeyen, öngörülemeyen ya da hesaplanması kolay olmayan görünmez maliyetler sözkonusudur. Bu araştırmada sadece ek ders ve akademik teşvik ödemelerine ilişkin Sayıştay denetim raporları ve Sayıştay ilamlarında tespit edilen usulsüzlükler ve kamu zararı inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ek ders ücreti, Akademik teşvik, Kamu zararı, Sayıştay yargısı, İlam, Yükseköğretim Kurumları*

Alan Tanımı: *Yükseköğretim Kurumları, Akademik Etik, Kamu Maliyesi*

EXTRA COURSE FEES, ACADEMIC INCENTIVE PAYMENT and PUBLIC LOSS

Undue and Erroneous Deeds Causing Public Loss in Additional Course Fee and Academic Incentive Payments in Higher Education Institutions

Abstract

This paper aims to explore the public losses that occur in the payment of additional course fees and academic incentives to academic staff employed in higher education institutions. It is extremely wrong and incomplete to evaluate the costs of additional course fees and academic incentive practices only in terms of their monetary dimension as “budget cost” due to the burden on the treasury. Apart from the monetary cost, there are invisible/unseen costs that are unexpected, unforeseen or not easy to calculate. In this research, only public losses detected in the Turkish Court of Accounts decisions regarding additional course and academic incentive payments are being examined and analyzed.

Key Words: *Extra Course Payment, Academic Incentive Payment, Public Loss, Turkish Court of Accounts, Writ, Higher Education Institutions*

JEL Codes: *H83, K42, K49*

İ.GİRİŞ

Bu araştırmada yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen öğretim elemanlarına ek ders ücreti ve akademik teşvik ödemesi yapılması konusunda ortaya çıkan usulsüzlükler ve kamu zararı incelenmektedir. Usulsüzlükler doğrudan öğretim elemanlarının çabaları ve girişimleri neticesinde oluşabildiği gibi yükseköğretim kurumlarına bağlı birimlerin (fakülte, yüksek okul, enstitü vb.) bilerek ve/veya bilmeyerek ihmal ve kusurları neticesinde de ortaya çıkabilmektedir. Bu türdeki

usulsüzlük ve yolsuzlukların denetim yoluyla tespit edilmesi ve varsa ortaya çıkan kamu zararının telafi edilmesi pekâlâ önemlidir.

Kamu zararı denildiğinde bundan anlaşılan hukuka aykırı fiil ve işlemler neticesinde ortaya çıkan “*parasal maliyet*”tir. Oysa bunun dışında maddi olmayan “*etik maliyet*” çoğunlukla gözardı edilmekte, hesaba dahi katılmamaktadır. Ölçülebilir ve hesaplanabilir kamu zararı dışında öngörülemeyen ve beklenmeyen sonuçlar ve gizli maliyetler madalyonun görünmez yüzüdür. Ek ders ücreti ve akademik teşvik ödemeleri konusunda yasalara aykırılık teşkil eden davranış ve eylemler dışında hukuk açısından suç teşkil etmeyen ve cezai müeyyideye tabi olmayan gayri-ahlaki davranış ve eylemler fevkalade önem taşıyan ve akademiye değersizleşme ve yozlaşmaya sevk eden uygulamalardır. Akademik enflasyon ve müfredat manipülasyonu yoluyla ek ders ücretlerinin artırılması görünmez bir “*ek ders soygun*”una kaynaklık etmektedir. Aynı şekilde akademik performansın artırılması ve akademik motivasyon yaratılması gayesiyle yürürlüğe konulan muhtelif akademik teşvik uygulamaları da maalesef “*transfer maliyeti*” dışında akademisyenleri yayın çoğaltmaya sevk etmesi, istismarcı ve paraziter ortak yazarlık için kapı aralaması, suistimalci akademik dergileri, suistimalci akademik editörlük ve hakemlik uygulamalarını yaygınlaştırması, sırf para karşılığında yayınlanan şaibeli dergi sayısının arttırması gibi sorunları gündeme getirmektedir. Özetle konu sadece hukuki açıdan “*kamu zararı*” ile sınırlı değildir; ahlaki açıdan ortaya çıkan “*etik zarar*” bütçe maliyetinden çok daha büyüktür ve bunun sosyal maliyeti çok daha ağırdır. Bu çalışma kapsamında incelenen kamu zararı olgusunun bu anlattığımız geniş perspektif çerçevesinde ele alınması ve değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Her ne kadar çalışmamız dar anlamda “*kamu zararı*” ve diğer usulsüzlüklerin tespitine dair olsa da ek ders ücreti ve akademik teşvik konusundaki “*yasal soygun*” konusuna da değinilerek bu alandaki etik zafiyet ve yolsuzluklara özellikle dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmamızın ilk bölümünde ek ders ücreti ve akademik teşvik konusunda mevzuatın genel çerçevesi sunulduktan sonra yükseköğretim kurumlarında Sayıştay denetimi süreci kısaca özetlenecek ve bu çerçevede kamu zararı kavramı açıklanacaktır. Daha sonra da Sayıştay denetimleri çerçevesinde ortaya çıkan uzulsüzlükler ve kamu zararına dair tespitler ve örnekler sunulacaktır. Çalışmamız genel değerlendirme ve sonuç kısmı ile son bulmaktadır.

II. EK DERS ÜCRETİ ve AKADEMİK TEŞVİK KONUSUNDA MEVZUAT

A. Ek Ders Ücreti Konusunda Mevzuat

Öncelikle ek ders ücreti konusunun Türk hukuk mevzuatında ne şekilde düzenlendiğini özetlemeye çalışalım. Ülkemizde üniversiteler açısından ek ders ücretini düzenleyen iki kanun bulunmaktadır: 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu. Ek ders ücretine ilişkin olarak her iki kanunda yer alan temel hükümler şu şekildedir:

2547 Sayılı Kanun, Madde 36 – (...) Öğretim üyesi, kadrosunun bulunduğu yükseköğretim birimi ile sınırlı olmaksızın ve ihtiyaç bulunması halinde görevli olduğu yükseköğretim kurumunda haftada asgari on saat ders vermekle yükümlüdür. Öğretim görevlisi ise haftada asgari on iki saat ders vermekle yükümlüdür.

2914 Sayılı Kanun, Madde 11 – 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 36 ncı maddesine göre haftalık okutulması mecburi ders yükü saati dışında, kısmi statüde bulunanlar dahil öğretim elamanlarına görev unvanlarına göre Maliye Bakanlığının görüşü üzerine Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenen mecburi ve isteğe bağlı dersler ve diğer faaliyetler için bu ders ve faaliyetlerin haftalık ders programında yer alması ve fiilen yapılması şartıyla en çok yirmi saate kadar, ikinci öğretimde ise en çok on saate kadar ek ders ücreti ödenir.

Mevzuatın genel esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür: 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu'nun 11'inci maddesi hükümleri gereği Yükseköğretim Kurumlarında kısmi statüde çalışanlar dahil Öğretim Elemanlarına ek ders ücreti ödenir. Ek ders ücreti haftalık ders yükü sınırını aşan teorik dersler ve diğer faaliyetler için ödenir. Teorik dersler dışındaki faaliyetlerin haftalık ders yükünü tamamlamasından sonraki kısmı ek ders ücretinin hesabında dikkate alınır. Ancak mecburi ders yükünün tamamlanmasında ve ek ders ücretinin hesabında, teorik dersler dışındaki faaliyetlerin haftalık en fazla on saatlik kısmı dikkate alınır, kalan kısmı ise maaş karşılığı sayılır.

Maaş karşılığı haftalık ders yükü;

- Öğretim üyeleri için 10 saat,
- Öğretim görevlileri ve okutmalar için 12 saat

Ücret karşılığı verilebilecek ek ders;

- Örgün öğretimde en çok 20 saat,

- İkinci öğretimde² ise en çok 10 saat olarak hesap edilir.

Uzaktan öğretim programı kapsamında yükseköğretim kurumlarında ders veren öğretim elemanlarına, haftalık 10 saati geçmemek üzere verdikleri ders başına, 2914 sayılı Kanunun 11'inci maddesindeki unvanlar itibarıyla belirlenen ek ders ücretinin beş katını geçmemek üzere yükseköğretim kurumları yönetim kurulunca belirlenecek tutarda ek ders ücreti ödenir (2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu md.44/e). Eğitim programlarının uzaktan eğitim yöntemi ile yapılması durumunda, faaliyetler eşdeğer haftalık ders yükü hesabı yapılarak değerlendirilir (16/9/2005 tarihli Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Kararı md.3/f).

Bir öğretim elemanı hem normal hem de ikinci öğretim görev alıyorsa en çok otuz saate kadar (20 saati normal, 10 saati ikinci öğretim) ek ders ücreti ödenir ve ders yüklerinin hesaplanmasında öncelikle normal örgün öğretimde verilen ders ve faaliyetler dikkate alınır.

Müfredat programları uyarınca normal çalışma günlerinde saat 16:00-17:00 arası yapılan ikinci öğretim için, birinci öğretim ücretinin bir katı fazlası; saat 17:00'den sonra başlayan gece öğretimi ve hafta tatilinde yapılan ikinci öğretim için ise, birinci öğretim ücretinin iki katının %60 fazlası ödenir. Yaz ve yarı yıl tatillerinde yapılan öğretim için verilecek ek ders ücretinin hesabında ders yükü dikkate alınmaz. Yaz ve yarı yıl dışı ek ders ödemeleri haftalık toplam olarak otuz saati aşamaz.

B. Akademik Teşvik Konusunda Mevzuat

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK), 3 Şubat 1993 tarihinde 2003 yılına kadar olan on yıllık dönem için, bilim ve teknolojiye izlenecek yeni bir politika belirlemiş ve 1993 yılında TÜBİTAK Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik

² İkinci öğretimle ilgili ek ders ücretinin yasal dayanağı ise 3843 sayılı Yükseköğretim Kurumlarında İkili Öğretim Yapılması, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Bu Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun içerisinde düzenlenmiştir: Madde 10 – “Normal örgün öğretimde zorunlu ders yükünü doldurmuş olan öğretim elemanlarına ikinci öğretimde verdikleri her ders için; dolduramamış olan öğretim elemanlarına bu yükün doldurulmasından sonra verdikleri her ders için, 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanununun 11 inci maddesinde öngörülen hükümler çerçevesinde ek ders ücreti ile ara sınav, yarıyıl ve yıl sonu sınavları için ödenecek ücretlerin üç katını aşmayacak şekilde ikinci öğretim programları esas alınarak, Cumhurbaşkanınca belirlenecek ders ücreti ödenir.”

Programı'nı yürürlüğe koymuştur. Daha sonra 2016 yılında TÜBİTAK Türkiye Kaynaklı Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı yürürlüğe konulmuştur. TÜBİTAK Türkiye Adresli Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı'nın amacı; Türkiye adresli Uluslararası bilimsel yayınların etkisinin, görünürlüğünün (kalitesinin) artırılması amacıyla Türk veya yabancı uyruklu Araştırmacıların Uluslararası bilimsel yayınlarının teşvik edilmesi ve doktora, sanatta yeterlilik, tıpta uzmanlık ya da dış hekimliği uzmanlık çalışmalarında, Danışmanların Öğrencileri ile birlikte yapmış olduğu Uluslararası bilimsel yayınların teşvik edilmesi olarak belirlenmiştir.³

TÜBİTAK dışında tüm yükseköğretim kurumlarında akademik performansın artırılmasına yönelik olarak 14/12/2015 tarih ve 2015/8305 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 18/12/2015 tarihli 29566 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği, öğretim üyelerinin yurtiçi ve yurtdışında sonuçlandırdıkları bilime katkı sağlayıcı nitelikteki proje, araştırma, yayın, tasarım ve sergi, aldıkları patent, bilimsel çalışmalarına yapılan atıf, uluslararası kongre ve sempozyumlarda sundukları tebliğ ve almış oldukları akademik ödüller esas alınarak, öğretim elemanları için aldıkları yıllık akademik teşvik puanı ile orantılı olarak hesaplanan ve maaşlarına ek olarak yapılan ödemeleri düzenleyici hükümler içermiştir. Millî Eğitim Bakanlığının 24/11/2016 tarihli ve 13271644 sayılı yazısı üzerine 11/10/1983 tarihli ve 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanununun ek 4'üncü maddesine göre Bakanlar Kurulunca 27/12/2016 tarihinde 9714 sayılı kararla bu ilk yönetmelik değiştirilmiştir. Daha sonra bu yönetmelik 2018 yılında sil baştan yeniden düzenlenmiştir.⁴ Halen yürürlükte bulunan Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği'nin amaç ve kapsamı ilk madde içerisinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında bulunan öğretim elemanlarına yapılacak olan akademik teşvik ödeneğinin uygulanmasına yönelik olarak, bilim alanlarının özellikleri ve öğretim elemanlarının unvanlarına göre akademik teşvik puanlarının hesaplanmasında esas alınacak faaliyetlerin ayrıntılı özellikleri ve bu faaliyetlerin puan karşılıkları, akademik teşvik toplam puanının %30'unu geçmemek üzere her bir akademik faaliyet türünün toplam puanın hesaplanmasındaki ağırlıkları, akademik teşvik puanının

³ Bkz. TÜBİTAK Türkiye Adresli Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı Uygulama Usul Ve Esasları

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/33_YK_islenmis_hali_UBYT.pdf

⁴ Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği (Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi, 14/5/2018 No : 2018/11834; Resmî Gazete Tarihi: 27.06.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30461)

hesaplanmasına ilişkin usul ve esaslar ve bu hesaplamaları yapacak komisyonun oluşumu ile diğer hususları belirlemektir.”

III. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA SAYIŞTAY DENETİMİ SÜRECİ ve KAMU ZARARI

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun “Dış Denetim” başlıklı 68’inci maddesine göre; Sayıştay tarafından yapılacak harcama sonrası dış denetimin amacı, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin (ki bu kategori üçlü bir sınıflandırma ile sırasıyla merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerini, sosyal güvenlik kurumlarını ve mahallî idareleri kapsamaktadır) hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin malî faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesi ve sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine raporlanmasıdır.

6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda 5018 sayılı Kanun ile uyumlu bir biçimde Sayıştay denetiminin “düzenlilik ve performans denetimini” ifade ettiği, düzenlilik denetiminin ise “mali denetim ve uygunluk denetimine” karşılık geldiği hükme bağlanmıştır. 6085 sayılı Kanun’da denetim sürecinden ayrı olarak bir de “hesap yargılaması” kavramına yer verilmiştir. Kanun’a göre hesap yargılaması; Kanunlarla belirlenen sorumluların hesap ve işlemlerinin mevzuata uygun olup olmadığının yargılama yoluyla kesin hükme bağlanmasını ve bununla ilgili kanun yollarını ifade etmektedir. Buna göre; hesap yargılamasında özellikle kamu zararı doğuran hukuka aykırılık iddiaları hükme bağlanmakta iken Sayıştay tarafından icra edilen düzenlilik ve performans denetimlerinde, doğrudan hesap yargılamasına konu olmayan dolayısıyla kamu zararı tespiti içermeyen hususların (düzensizliklerin) TBMM ve kamuoyuna raporlanması amaçlanmaktadır.

Yukarıda ana hatları sunulan Sayıştay denetimi ve hesap yargılaması süreci genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin tümü için benzer bir işleyiş sergilemektedir. Başka bir ifadeyle, merkezî yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idareler için öngörülmüş bulunan denetim ve yargılama sistemi yükseköğretim kurumları için de aynen uygulanmaktadır. Nitekim 5018 sayılı Kanun’da yükseköğretim kurumları, “merkezî yönetim kapsamındaki kamu idareleri” arasında sayılmış olup bu kamu idareleri spesifik olarak Kanun’a ekli bulunan (II) Sayılı Cetvel’de (diğer özel bütçeli idarelerden ayrı bir başlık altında “Özel Bütçeli İdareler A) Yükseköğretim Kurulu, Üniversiteler Ve Yüksek Teknoloji Enstitüleri” kategorisi altında) sınıflandırılmıştır.

Sayıştay aynı zamanda bir hesap mahkemesi olduğundan kamu zararına ilişkin yargısal süreçlerle diğer olağan denetim süreçlerini birbirinden ayırt etmek gerekir. Her şeyden önce hesap yargılamasında, Sayıştay denetçileri tarafından hazırlanan yargılamaya esas raporlardan hareket edilmekte ve Sayıştay daireleri yargılamaya esas raporlar marifetiyle önlerine gelen uyuşmazlıkları (davaları) birer mahkeme sıfatıyla çözüme kavuşturmakta, düzenlilik ve performans denetimlerinde⁵ ise yargısal herhangi bir prosedür izlenmemektedir. Yine hesap yargılaması sonucunda dairelerce tespit edilen kamu zararları için “ilam maddeleri” tanzim edilirken düzenlilik ve performans denetimlerinde tespit edilen düzensizlikler için ilgili raporlarda “bulgu maddeleri” tanzim edilmektedir.

Sayıştay tarafından icra edilen düzenlilik denetimleri esasen mali denetim ve uygunluk denetimini içeren “birleşik bir denetim görevi” mahiyetindedir.⁶ Nitekim Sayıştay Kanunu’nun 36’ncı maddesinde düzenlilik denetimlerinin; a) Kamu idarelerinin gelir, gider ve malları ile bunlara ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının tespiti, b) Kamu idarelerinin mali rapor ve tablolarının, bunlara dayanak oluşturan ve ihtiyaç duyulan her türlü belgelerin değerlendirilerek, bunların güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi ve c) Mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesi suretiyle gerçekleştirileceği hükme bağlanmıştır.⁷ Sayılan bu

⁵ 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda yer alan performans (bilgisi) denetimi ile uluslararası denetim standartlarında (INTOSAI denetim standartlarında) yer verilen performans denetimi mahiyet ve nitelik açısından birbirinden oldukça farklıdır. Sayıştay Kanunu’nda performans (bilgisi) denetimi, “*Hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergeler ile ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımın uluslararası denetim standartları bağlamında aslen bir “doğrudan raporlama görevi” (*direct reporting engagement*) olan ideal anlamdaki “performans denetimi”ne karşılık gelmediği açıktır zira Kanun’daki performans (bilgisi) denetimi tanımı, “*doğrudan raporlama görevini*” değil esasen spesifik bir “*tasdik görevini*” (*attestation engagement*) tarif etmektedir. Konuya ilişkin ayrıntılı bir tartışma için bkz. “Kamuda Performans Yönetiminin Yerleşmesinde Sayıştayın Rolü” (İnce, 2020).

⁶ INTOSAI denetim standartları, yüksek denetim kurumlarının yetki çerçevelerine dayalı olarak mali, uygunluk ve/veya performans denetimi özelliklerini birleştiren birleşik denetimler yürütebileceğini öngörmektedir (INTOSAI ISSAI 100:12). Bu kapsamda Sayıştay tarafından uygulanmakta olan “düzenlilik denetimi”, INTOSAI denetim standartları bağlamında mali denetim ile uygunluk denetiminin bir arada yürütüldüğü birleşik bir denetim modeline karşılık gelmektedir. Bu birleşik denetim modeline, ISSAI 100 Kamu Sektörü Denetiminin Temel İlkeleri’nin yanı sıra ISSAI 200 Mali Denetim İlkeleri’nde ve ISSAI 400 Uygunluk Denetimi İlkeleri’nde de kısaca değinilmiştir.

⁷ Tartışmalı bir husus olmakla birlikte Sayıştay tarafından uygulanmakta olan düzenlilik denetimlerinin kapsamına “kamu idarelerinin hesap ve işlemlerinin denetimi sırasında tespit edilen kamu zararlarına ilişkin yargısal sürecin” de dahil olduğunu öne sürmek mümkündür. Nitekim

bileşenlerden; a) maddesi uygunluk denetimine, b) maddesi mali denetime ve c) maddesi de Kanunda spesifik olarak tanzim edilmiş bulunan diğer raporlama görevine karşılık gelmektedir. Sayıştay uygulamasında, düzenlilik denetimleri sonucunda kamu idareleri için tanzim edilen denetim raporlarında yer verilen “denetim görüşleri”, düzenlilik denetimi yani birleşik denetim kapsamında uygulanan mali denetimin sonucunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, kamu idareleri denetim raporlarında serdedilen “denetim görüşleri” sadece mali denetim bileşenine münhasır kılınmakta, yine düzenlilik denetimi yani birleşik denetim kapsamında yürütülen uygunluk denetimi süreci için ise ayrı bir “görüş” ya da “tavsiye” verilmemektedir. “Bu kapsamda düzenlilik denetimleri sonucunda elde edilen “bulgular” kamu idaresi raporlarında sırasıyla; “Denetim Görüşünün Dayanağı Bulgular/Mali Rapor ve Tabloları Etkileyen Bulgular” (yani mali denetime ilişkin bulgular) ve “Diğer Bulgular” (yani uygunluk denetimine ilişkin bulgular) başlıkları altında kategorize edilmektedir. “Diğer Bulgular” başlığı altındaki bulgular, mali rapor ve tablolara verilen görüş ile ilgili olmayan bulgular niteliğindedir” (İnce, 2022:129).⁸

Daha önce de ifade edildiği üzere, olağan düzenlilik ve performans denetimlerinden farklı olarak Sayıştay daireleri tarafından ifa edilen hesap yargılaması, kamu zararının tespit ve tazminine yönelik yargısal bir süreçtir. Kamu zararı 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 71’inci maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır:

Sayıştay Kanunu’nun 5’inci maddesinde; genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının denetlenmesi (ki bu yürütülen düzenlilik denetimleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir) ve sorumluların hesap ve işlemlerinden kamu zararına yol açan hususların kesin hükme bağlanması görevini (ki bu da Sayıştay denetçileri tarafından hazırlanan yargılamaya esas raporlar üzerine Sayıştay dairelerince ifa olunan yargısal faaliyetlerle gerçekleştirilmektedir) Sayıştay’ın asli görevleri arasında sayılmıştır. Bununla birlikte “kamu zararlarının tespit ve tazminine yönelik yargısal süreç” ile “düzenlilik denetim süreci” arasında zorunlu bir ilişkinin bulunduğu dair varsayımın hukuki (*de jure*) değil, fiili (*de facto*) bir yorum olduğunu düşünmekteyiz. Konu hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. (İnce, 2022).

⁸ Geçerken önemle belirtmek gerekir ki; “Sayıştay düzenlilik denetimi uygulamasında “denetim görüşünün” sadece mali denetim bileşenine münhasır kılınması ve dolayısıyla uygunluk denetimi bileşenine ilişkin ayrıca bir görüş ya da sonuca yer verilmemesi, INTOSAI denetim standartlarına açık bir biçimde aykırılık taşımaktadır. Nitekim ISSAI 4000 Uygunluk Denetimi Standardı’nda; birleşik denetimlerde denetçinin hangi standarda atıfta bulunacağını değerlendirmesi gerektiği ve uygunluk denetimi mali denetimle birleştirildiğinde de, uygunluk yönüne ilişkin sonuç/görüşün, mali tablolara ilişkin görüşten açıkça ayrılması gerektiği ifade edilmiştir” (İnce, 2022:137).

“Kamu zararı; kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır. Kamu zararının belirlenmesinde;

- a) İş, mal veya hizmet karşılığı olarak belirlenen tutardan fazla ödeme yapılması,*
 - b) Mal alınmadan, iş veya hizmet yaptırılmadan ödeme yapılması,*
 - c) Transfer niteliğindeki giderlerde, fazla veya yersiz ödemede bulunulması,*
 - d) İş, mal veya hizmetin rayiç bedelinden daha yüksek fiyatla alınması veya yaptırılması,*
 - e) İdare gelirlerinin tarh, tahakkuk veya tahsil işlemlerinin mevzuata uygun bir şekilde yapılmaması,*
 - g) Mevzuatında öngörülmediği halde ödeme yapılması,*
- esas alınır.*

Kontrol, denetim, inceleme, kesin hükme bağlama veya yargılama sonucunda tespit edilen kamu zararı, zararın oluştuğu tarihten itibaren ilgili mevzuatına göre hesaplanacak faiziyle birlikte ilgililerden tahsil edilir.”

6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nda ise “*kamu zararı: Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda belirtilen kamu zararını*”(Madde 2) ifade eder şeklinde bir tanım yapıldıktan sonra Sayıştay’ın Görevleri başlığını taşıyan 5’inci maddede; “*Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin; gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığını denetler, sorumluların hesap ve işlemlerinden kamu zararına yol açan hususları kesin hükme bağlar*” ifadesine yer verilmiştir. İlgili Kanun gereği, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap ve işlemlerinin denetimi sırasında denetçiler tarafından kamu zararına yol açan bir husus tespit edildiğinde sorumluların savunmaları alınarak mali yıl sonu itibariyle yargılamaya esas rapor düzenlenmekte ve daireler tarafından yapılan hesap yargılaması sonucunda da; hesap ve işlemlerin yasal düzenlemelere uygunluğuna veya kamu zararının sorumlulardan tazminine hükmedilmektedir (Madde 48 ve 50).

Yukarıda zikredilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve Sayıştay Kanunu dışında Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’te (19.10.2006 Resmî Gazete Sayısı: 26324) de konu ile ilgili detaylar açıklanmaktadır. Kamu zararı müessesesiyle ilgili olarak altı çizilmesi gereken önemli bir nokta; kamu zararının tespit ve tahsilinde sadece Sayıştay tarafından yapılan hesap yargılamasının belirleyici olmadığına dikkate alınmasıdır. Nitekim Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’te kamu zararının; a) Kontrol, denetim veya inceleme, b) Sayıştayca kesin hükme bağlama ve c) Yargılama sonucunda tespit edilebileceği öngörülmüştür. Buna göre kamu zararı ilke olarak; kamu idareleri tarafından icra edilen kontrol, denetim veya incelemeler sonucunda idari bir işlemle, Sayıştay tarafından yapılan yargılama

sonucunda ve son olarak da adli ve idari yargı yerlerinin yargılamaları sonucunda tespit edilebilmektedir.

Sayıştay'ın kamu mali yönetimine sağladığı katkıların değerlendirilmesinde, gerek kamu zararının tespit ve tazminine yönelik hesap yargılamasının gerekse de düzenlilik ve performans denetimleri sonucunda tespit edilen düzensizliklerin bütüncül bir şekilde dikkate alınması önem arz etmektedir. Ancak bu kapsamdaki katkıların son tahlilde harcama sonrası denetim ve yargılama faaliyetlerinin sonucu olarak açığa çıkan kısmi bir katkı olduğunu da belirlemek gerekir. Tüm yüksek denetim kurumlarında olduğu gibi Sayıştay'ın da kamu mali yönetiminin düzgün işleyişine en kritik katkılarından biri kuşkusuz kamu idarelerinin harcama öncesi faaliyetleri üzerindeki önleyici, yönlendirici ve rehberlik edici etkilerinde açığa çıkmaktadır. Aşağıda yakın dönemde yüksek denetim kurumlarında yaygın olarak görülen ve gerek hesap yargılamasına gerekse de düzenlilik denetim raporlarına konu edilmiş olan belli başlı hukuka aykırılık ve düzensizliklere ilişkin ilam ve bulguların ayrıntılı bir incelemesine yer verilmektedir.

IV. EK DERS ve AKADEMİK TEŞVİK ÖDEMELERİNE İLİŞKİN SAYIŞTAY İLAMLARI

A. Ek Ders Ücreti Ödemesi Konusunda Sayıştay İlamları

2020 ile 2024 yıllarını kapsayan incelememizde ek ders ücreti ödemesi konusunda genel olarak yıllık ilam sayıları şu şekilde tespit edilmiştir. 2020 yılında 41, 2021 yılında 53, 2022 yılında 2, 2023 yılında 14 ilam bulunurken; 2024 yılında ise herhangi bir ilam bulunmamaktadır.

Tablo-1'de ek ders ödemelerine ilişkin Sayıştay ilamları yıllar bazında özetlenmiştir. İlk olarak, ara sınav döneminde gerçekleştirilen ek ders ödemeleri başlığı altında; 2020 yılında 28, 2021 yılında 45 olmak üzere toplamda 75 ilam bulunmuştur. Ancak 2022 yılından itibaren bu tür ilamların sayısında belirgin bir düşüş yaşanmış ve 2023 ile 2024 yıllarında herhangi bir ilam bulunmamıştır. Bu başlığı taşıyan ilamların içeriklerinde özetle; üniversitelere bağlı fakülte, yüksekokul, meslek yüksek okulu ve enstitülerde ara sınav dönemlerinde derslere ara verilmesine ve ders işlenmemesine rağmen, ders işlenmiş gibi öğretim elemanlarına ek ders ödemesi yapılmasının sorgu konusu edilmesi yer almaktadır. Devamında 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu Ders Yüğü Tespiti ve Ek Ders Ücreti Ödemelerinde Uyulacak Esaslar ile 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu

hükümleri uyarınca ilgili durumun kamu zararına yol açıp açmadığı, yol açıyorsa sorumluların kimler olduğu karara bağlanmıştır.

Tablo-1. Ek Ders Ücreti Ödemesi Konusuna İlişkin Sayıştay İlamları

Karar Başlığı	2020	2021	2022	2023	2024
Ara sınav döneminde gerçekleştirilen ek ders ödemeleri	28	45	2	-	-
Fiilen gerçekleştirilmeyen dersler için yapılan ek ders ödemeleri	-	-	-	8	-
Güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması tamamlanmaksızın göreve başlatılan memurlara yapılan ek ders ödemeleri	-	-	-	3	-
Hatalı hesaplamalarla yapılan ek ders ödemeleri	2	-	-	3	-
Yanlış gösterge rakamlarının kullanımı sonucunda yapılan ek ders ödemeleri	11	-	-	-	-
Yarıyıl sonu sınav döneminde gerçekleştirilen ek ders ödemeleri	-	8	-	-	-
Toplam	41	53	2	14	-

Not: Tablo hazırlanırken ilamların karar yılları esas alınmıştır.

İkinci olarak, fiilen gerçekleştirilmeyen dersler için yapılan ek ders ödemeleri başlığını taşıyan ilamlardan yalnızca 2023 yılında 8 adet tespit edilmiştir. Önceki yıllarda ve 2024 yılında ise bu türde ilamlara rastlanmamıştır. Bu başlığı taşıyan ilamların içeriklerinde özetle; üniversitelere bağlı fakülte, meslek yüksekokulu, yüksekokul ve enstitülerde öğretim elemanlarının izinli/raporlu oldukları günlerde fiilen yapmadıkları dersler için ek ders ücreti ödemesi yapılmasının sorgu konusu edilmesi yer almaktadır. Ders Yükü Tespiti ve Ek Ders Ücreti Ödemelerinde Uyulacak Esaslar ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu hükümleri uyarınca ilgili durumun kamu zararına yol açıp açmadığı, kamu zararı varsa sorumluların kimler olduğu karara bağlanmıştır.

Üçüncü olarak, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması tamamlanmadan göreve başlatılan memurlara yapılan ek ders ödemeleri ile ilgili olarak 2023 yılında 3 ilam bulunmuştur. Ancak bu sorunun diğer yıllarda ortaya çıkmadığı görülmüştür. Bu başlığı taşıyan ilamların içerikleri incelendiğinde; güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması tamamlanmadan göreve başlatılan akademik personele maaş ve ek ders ödemelerinin yapılması neticesinde kamu zararına sebebiyet verildiği iddiasının araştırıldığı görülmektedir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu hükümleri uyarınca ilgili durumun kamu

zararına yol açıp açmadığı, kamu zararı varsa sorumluların kimler olduğu karara bağlanmıştır.

Dördüncü olarak, hatalı hesaplamalarla yapılan ek ders ödemeleri 2020 yılında 2 ve 2023 yılında 3 ilam ile gündeme gelmiştir. Diğer yıllarda bu konuda herhangi bir ilam bulunmamaktadır. Bu başlık altında toplanan ilamların içerikleri farklı olmakla birlikte genel itibarıyla hesaplama hatalarından kaynaklı ek ders ücreti hesaplama veya fazla ek ders ücreti hesaplamanın kamu zararına sebebiyet vermesinin sorgu konusu edildiği görülmüştür. İlam içerikleri özetle şu şekildedir:

- Normal öğretim kapsamındaki derslere zamlı ek ders ödemesi yapılması,
- Maaş karşılığı zorunlu ders yükünü tamamlama koşulu aranmaksızın ek ders ödemesi yapılması,
- Teorik olarak belirlenen derse yanlış ek ders ücreti hesaplanması,
- Meslek uygulama eğitimleri yürüten öğretim elemanlarına ek ders ödemesi yapılması.

Beşinci olarak, yanlış gösterge rakamlarının kullanımı yalnızca 2020 yılında 11 ilam ile tespit edilmiş, sonraki yıllarda bu tür bir sorun kaydedilmemiştir. Bu başlığı taşıyan ilamların içerikleri; öğretim elemanı bulunmaması nedeniyle ek ders görevi verilen memura/öğretmene, öğretim görevlileri için öngörülen gösterge rakamı üzerinden ek ders ücreti ödenmesinin kamu zararına sebebiyet verdiği iddiasının araştırılması şeklinde özetlenebilir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ilgili hükümleri uyarınca bu durumun kamu zararına yol açıp açmadığı, kamu zararı varsa sorumluların kimler olduğu karara bağlanmıştır.

Altıncı olarak, yarıyıl sonu sınav döneminde gerçekleştirilen ek ders ödemeleri yalnızca 2021 yılında 8 ilam ile değerlendirilmiştir. Diğer yıllarda bu konuda herhangi bir ilam bulunmamaktadır. İlam içeriğinde; üniversitelere bağlı fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ve enstitülerinde öğretim üyelerine, yarıyıl sonu sınav dönemlerinde verdikleri dersler için zorunlu ders yükü tamamlama koşulu aranmadan ek ders ücreti ödenmesi neticesinde kamu zararı olduğu iddiasının araştırılması yer almaktadır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu ve Ders Yükü Tespiti ve Ek Ders Ödemeleri Usul ve Esasların hükümlerine dayanarak ilgili durumun kamu zararına yol açıp açmadığı, kamu zararı varsa sorumluların kimler olduğu karara bağlanmıştır.

B. Akademik Teşvik Ödemesi Konusunda Sayıştay İlamları

2020 ila 2024 yıllarını kapsayan incelememizde akademik teşvik ödemesi konusunda yıllık ilam sayıları Tablo-2 içerisinde verilmiştir. Yıllara göre toplam karar sayılarının 2020 yılında 33, 2021-2023 yılları arasında sıfır ve 2024 yılında 5 olduğu görülmektedir.

Tablo-2. Akademik Teşvik Konusuna İlişkin Sayıştay İlamları

Karar Başlığı	2020	2021	2022	2023	2024
Başvurularda kanıtlayıcı bilgi ve belgelerin eksik sunulması	9	-	-	-	-
Faaliyet alanı dışında yapılan çalışmaların akademik teşvik puanına dahil edilmesi	-	-	-	-	1
Yönetmelik şartlarını taşımayan akademik çalışmaların teşvik puanına eklenmesi	24	-	-	-	4
Toplam	33	-	-	-	5

Tablo-2’de, akademik teşvik ödemelerine ilişkin Sayıştay ilamlarının yıllara ve sorun başlıklarına göre detayları özetlenmiştir. İlk olarak, başvurularda kanıtlayıcı bilgi ve belgelerin eksik sunulması başlığı altında, yalnızca 2020 yılında 9 karar alınmıştır. Takip eden yıllarda bu konuda herhangi bir ilam bulunmamıştır. Bu başlık altındaki ilamların içeriğinde; yapılan bazı başvurularda Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği hükümleri uyarınca kanıtlayıcı bilgi ve belgelerin eksik olması nedeniyle başvurular için teşvik ödemesi yapılamaması gerekirken söz konusu başvurular için akademik teşvik puanı hesaplanarak ilgililere ödeme yapılması suretiyle kamu zararına neden olduğu iddiasının araştırılması yer almaktadır. 31.12.2016 tarihli Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği hükümlerine göre ilgili durumun kamu zararına yol açıp açmadığı, kamu zararı varsa sorumluların kimler olduğu karara bağlanmıştır.

İkinci olarak, faaliyet alanı dışında yapılan çalışmaların akademik teşvik puanına dâhil edilmesi konusu, yalnızca 2024 yılında 1 karar ile gündeme gelmiştir. Önceki yıllarda bu başlık altında herhangi bir ilam bulunmamıştır. İlamda; ilgiliye ait olan tasarımın, ilgilinin kendi faaliyet alanında olmadığı halde akademik teşvik ödeneğine konu edilmesi sebebiyle oluşan kamu zararının sorumlulardan tazminine hükmedilmesi neticesinde Sayıştay Temyiz Kurulu'na sunulan temyiz dilekçesi üzerine ilgili konunun yeniden incelenerek hükme bağlanması karara bağlanmıştır.

Üçüncü olarak, yönetmelik şartlarını taşımayan akademik çalışmaların teşvik puanına eklenmesi ise 2020 yılında 24 ilam ile öne çıkmıştır. 2024 yılında ise aynı başlık altında yalnızca 4 ilam bulunmaktadır. İlamın içeriğinde; 31.12.2016 tarihli Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği uyarınca gerekli şartları taşımayan akademik çalışmalar için akademik teşvik puanı hesaplanarak ilgililerine teşvik ödemesi yapılması sonucunda kamu zararı olduğu iddiasının araştırılması yer almaktadır.

C. Ek Ders Ücreti ve Teşvik Ödemesi Konusunda Kamu Zararı

Tablo-3'te ek ders ve akademik teşvik ödemelerine ilişkin kamu zararı durumu özetlenmektedir. Ek ders ödemelerinde kamu zararı tespit edilen toplam 110 karar incelenmiştir ve bu kararların tamamında kamu zararı bulunmuştur. Bu durum, ek ders ödemelerinin hesaplanması ve uygulanması süreçlerinde ciddi sorunların bulunduğunu ve bu sorunların tamamının kamu zararına yol açtığını göstermektedir. Ayrıca, akademik teşvik ödemeleriyle ilgili olarak kamu zararı tespit edilen 24 karar bulunurken, 14 kararda kamu zararının bulunmadığı tespiti yapılmıştır. Bu bulgular, akademik teşvik ödemelerindeki kamu zararı oranının ek ders ödemelerine kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak, değerlendirilen toplam 148 kararın 134'ünde kamu zararı tespit edilirken, yalnızca 14 kararda kamu zararı olmadığı görülmektedir. Bu verilere göre, kararların %90'ından fazlasında kamu zararı tespit edilmiştir. Kamu zararının büyük kısmının ek ders ödemelerinden kaynaklandığı, akademik teşvik ödemelerinde ise daha sınırlı bir kamu zararı bulunduğu gözlemlenmiştir. Ancak her iki alanda da süreçlerin iyileştirilmesine yönelik adımlar atılması gerektiği açıktır.

Tablo-3. Ek Ders Ücreti ve Akademik Teşvik Konusunda Kamu Zararı Durumu

Karar Konusu	Kamu Zararı Var	Kamu Zararı Yok
Ek ders	110	-
Akademik Teşvik	24	14
Toplam	134	14

V.SAYIŞTAY DÜZENLİLİK DENETİM RAPORLARINDA YER ALAN YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA EK DERS ÜCRETİ ve AKADEMİK TEŞVİK ÖDEMESİ KONUSUNDAKİ BULGULAR

Bu bölümde Sayıştay Başkanlığı tarafından hazırlanan muhtelif Sayıştay Denetim Raporları'nda yükseköğretim kurumlarında ek ders ve akademik teşvik ile ilgili bulgulardan örnekler sunulmaktadır (Tablo.4). Verilen örnekler sadece konunun anlaşılmasına imkân ve kolaylık sağlaması açısından sunulmaktadır. Benzer bulguların birçok üniversitede gözlemlenen yaygın konulardan olduğuna dikkat çekmekte yarar görüyoruz.

Tablo-4. Sayıştay Düzenlilik Denetim Raporlarında Yer Alan Yükseköğretim Kurumlarında Ek Ders ve Akademik Teşvik Uygulamalarına İlişkin Bulgular

Üniversite	Bulgu	Bulgu Özeti
Ankara Üniversitesi (2020)	Ek Ders Ödemelerine İlişkin Kontrol Süreçlerinin Oluşturulmaması	Üniversitenin farklı birimlerinde ders veren öğretim görevlilerinin ek ders görevi kontrolüne ilişkin sürecin bulunmadığı görülmüştür. Bunun yansısı mutemetlere bilgi verilmediği sürece öğretim görevlilerinin, akademik takvime göre belirlenen ders görevlerini fiilen yerine getirdiği varsayılmaktadır. Öğretim görevlilerinin uzun süreli sağlık raporu aldığı durumlarda ve resmî tatillerde ek ders ödemesi yapıldığı görülmüştür. Ek ders kontrolüne ilişkin sürecin bulunmaması kamu zararına sebebiyet vermektedir.
Ordu Üniversitesi (2021)	Bazı Eğitim Birimlerinde Zorunlu Ders Yükünü Tamamlamamış Olan Öğretim Elemanlarının Bulunması	Üniversite bünyesinde yer alan fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ile enstitülerde ders yükünü tamamlamamış öğretim görevlileri varken 2020-2021 Eğitim- Öğretim Yılı Bahar Dönemi için 78 kişi, 2021-2022 Eğitim- Öğretim Yılı Güz Dönemi için ise 61 kişiye ek ders ücreti verilecek şekilde ders programı yapılmıştır. Bu durumun 5018 sayılı Kanuna, 6085 sayılı Kanuna ve 2547 sayılı Kanuna aykırı olduğu değerlendirilmektedir. İdare tarafından dersin uzmanlık gereksinimlerine göre ve öğretim elemanının zorunlu ders yükünü tamamlayabileceği şekilde görevlendirildiği ve bazı bölümlerde öğrenci /sınıf olmamasından dolayı öğretim elemanının uzmanlığı ile ilgili ders olmadığından ders veremediği ve ders yükünü dolduramadığı belirtilmiştir
Dicle Üniversitesi (2021)	Bazı Eğitim Birimlerinde Zorunlu Ders Yükünü Tamamlamamış Olan	Üniversite bünyesinde yer alan fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ile enstitülerde ders yükünü tamamlamamış öğretim görevlisi ve üyesi varken 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Dönemi için 188 kişi,

	Öğretim Elemanlarının Bulunması	2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Dönemi için ise 158 kişiye ek ders ücreti verilecek şekilde ders programı yapılmıştır. Bu durumun 5018 sayılı Kanuna, 6085 sayılı Kanuna ve 2547 sayılı Kanuna aykırı olduğu değerlendirilmektedir. İdare tarafından bulguya katıldıkları ve durumun ilgili birimlere bildirildiği ifade edilmiştir.
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi (2021)	Öğretim Elemanlarına Ek Ders Ödemesi Yapılırken Derslerin Fiilen Yapılmasına İlişkin Kontrollerin Yeterli Düzeyde Olmaması	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi 2020-2021 Eğitim-Öğretim dönemi ve 2021-2022 Eğitim-Öğretim dönemi başında Covid-19 nedeniyle uzaktan yapılan derslerin veya yüz yüze yapılan derslerin öğretim elemanlarına, dersin ilgili öğretim elemanının bizzat kendisi tarafından ve fiilen yapıp yapılmadığı tam ve düzenli olarak kontrol edilmeksizin ek ders ücreti ödemesi yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte uzaktan eğitim platformunda bazı öğretim elemanlarının hiç canlı ders kaydı bulunmaması veya eksik olması, derslerin fiilen yapıp yapılmadığı konusunda şüphe uyandırmıştır. İzin, rapor, geçici görev gibi durumlarda derslerin fiilen yapıp yapılmadığının takibi manuel olarak yapılmakta ve bu durum hatalara yol açabilmektedir. Derslerin fiilen yapıldığının kontrolünde kullanılan sistemde, izin, rapor, geçici görev gibi durumların otomatik olarak işlenmesini sağlayan entegre bir yapı bulunmamaktadır. Bu nedenle kamu zararına sebebiyet verebilecek durumların oluştuğu izlenmiştir.
Afyon Kocatepe Üniversitesi (2021)	Bazı Eğitim Birimlerinde Zorunlu Ders Yükünü Tamamlamamış Olan Öğretim Elemanlarının Bulunmasına Rağmen Bazı Öğretim Elemanlarına Ek Ders Ücreti Ödenecek Şekilde Programlama Yapılması	Afyon Kocatepe Üniversitesi bünyesinde yer alan fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ile enstitülerde ders yükünü tamamlamamış öğretim görevlisi ve üyesi varken 2020-2021 Eğitim- Öğretim Yılı Bahar Dönemi için 75 kişi, 2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Dönemi için ise 80 kişiye ek ders ücreti verilecek şekilde ders programı yapılmıştır. Bu durumun 5018 sayılı Kanuna, 6085 sayılı Kanuna ve 2547 sayılı Kanuna aykırı olduğu değerlendirilmektedir. İdare tarafından öğretim elemanlarının dersin uzmanlık gereksinimlerine göre ve öğretim elemanının zorunlu ders yükünü tamamlayabileceği şekilde görevlendirildiği ve bazı bölümlerde öğrenci olmamasından/sınıf olmamasından dolayı öğretim elemanının uzmanlığı ile ilgili ders olmadığından ders veremediği ve ders yükünü dolduramadığı belirtilmiştir.
Selçuk Üniversitesi (2022)	Haftalık Ders Programında Yer Almayan ve Usul	Selçuk Üniversitesi 2022-2023 Eğitim-Öğretim ders dönemi için 'Lisans Bitirme Projesi', 'Lisans Araştırma Projesi', 'Lisans Araştırma Proje-1' gibi derslerin

	Esaslardaki Sınırlamayı Aşan Dersler İçin Ek ders Ödenmesi	haftalık ders programında yer almadığı halde ek ders ödemelerine konu olduğu tespit edilmiştir. İdare cevabında 2022-2023 yılına ilişkin ek ders ödemelerinin yeniden düzenlendiği ve ders programlarının mevzuata uygun bir şekilde yenilendiği belirtilmiştir.
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (2023)	Uzaktan Eğitim Kapsamında Tahsil Edilen Materyal Ücretlerinden Elde Edilen Gelirin Ek Ders ve Komisyon Ücreti Ödemelerinde Kullanılması	Üniversite Senatosunun kararı ile 2022-2023 güz döneminde örgün ve ikinci öğretim programlarındaki zorunlu ortak derslerin uzaktan öğretim yoluyla verilmesi kararlaştırılmış bu kapsamda; materyal ücreti olarak 832.565,30 TL gelir elde edilmiştir. Materyal ücretinin sadece mal ve hizmet alım giderlerinde kullanılabileceğine ilişkin hükümler açıkken “Uzaktan Öğretimden Elde Edilen Gelirler” gelir kodunda %70’i personel giderlerine, %30’u mal ve hizmet alımı gideri olacak şekilde ödenekleştirilmiştir. Bu durum neticesinde 2023 yılı içinde uzaktan eğitim materyal geliri olarak tahsil edilen tutardan 333.970,08 TL ek ders ödemesi, 235.076,54 TL komisyon ödemesi yapılmıştır. İdare bulguya katıldığını daha sonraki dönemlerde mevzuata aykırı böyle bir işlemin gerçekleştirilmeyeceğini ifade etmiştir
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (2023)	Teorik Ders Olarak Yıl Boyunca Devam Etmesi Gereken Uzmanlık Alan Derslerinin Yaz ve Yarıyıl Tatillerinde Fiilen Yapılmaması	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi yüksek lisans ve doktora uzmanlık alan derslerinin, öğrenciler için güz ve bahar dönemlerinin sonlarında bittiğini gösteren not girme işlemlerinin tamamlandığı, yaz ve yarı yıl tatillerinde ders programlarında yer almadığı halde ek ders hesaplamalarına dahil edildiği tespit edilmiştir. Kamu idaresince özel konular ve uzmanlık alan derslerinin yıl boyunca devam ettiği, değerlendirmenin yaz ve yarı yıl tatillerinden sonra başarılı/başarısız şeklinde yapıldığı belirtilmişse de bu derslerin yaz ve yarı yıl tatillerinde aktif olarak gerçekleştirildiğine dair herhangi bir bilgi veya belge sunulmamıştır.
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (2023)	Teorik Ders Olarak Yıl Boyunca Devam Etmesi Gereken Uzmanlık Alan Derslerinin Yaz ve Yarıyıl Tatillerinde Fiilen Yapılmaması	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi yüksek lisans ve doktora uzmanlık alan derslerinin, öğrenciler için güz ve bahar dönemlerinin sonlarında bittiğini gösteren not girme işlemlerinin tamamlandığı, yaz ve yarı yıl tatillerinde ders programlarında yer almadığı halde ek ders hesaplamalarına dahil edildiği tespit edilmiştir. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ders programlarında uzmanlık alan derslerinin yılın tamamını kapsayacak şekilde güncellendiğine yer verilmişse de kanıtlayıcı belge sunmamıştır

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablodan görüldüğü üzere; bazı eğitim birimlerinde zorunlu ders yükünü tamamlamamış olan öğretim elemanlarının bulunmasına rağmen bazı öğretim elemanlarına ek ders ücreti verilecek şekilde ders programı oluşturulması Ordu Üniversitesi, Dicle Üniversitesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporlarında bulgu olarak yer almıştır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nun "Üst yöneticiler" başlıklı 11'inci ve "Harcama talimatı ve sorumluluk" başlıklı 32'nci maddelerinde ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun "Sorumluluk ve sorumluluk halleri" başlıklı 7'nci maddesinde; üst yöneticilerin kamu kaynağını etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılmasından sorumlu olduğu vurgulanmaktadır.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun "Rektör" başlıklı 13'üncü maddesinde, rektörün üniversitenin ve bağlı birimlerinin faaliyet ve eylemlerinin takip ve kontrolünden birinci derecede yetkili ve sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Aynı Kanun'un "Çalışma esasları" başlıklı 36'ıncı maddesinde ise, öğretim üyelerinin haftada asgari on saat, öğretim görevlilerinin ise haftada asgari 12 saat ders vermekle yükümlü oldukları hüküm altına alınmıştır. Bu bağlamda adı geçen üniversitelerin Sayıştay Denetim Raporlarında yer alan bulguda, üniversite bünyesindeki birimlerde zorunlu ders yükünü tamamlamamış öğretim elemanları bulunurken bazı öğretim elemanlarına ek ders verilecek şekilde ders programı yapılmasının mevzuata uygun olmadığı değerlendirilmiştir.

2021 yılı Denetim Raporlarında üç üniversitede rastlanılan bu bulguya üniversitelerin cevapları şu şekildedir:

Ordu Üniversitesinin cevabında; ders dağılımları bölüm başkanlıkları tarafından dersin uzmanlık gereksinimlerine göre ve öğretim elemanının zorunlu ders yükünü tamamlayabileceği şekilde görevlendirildiği ve bazı bölümlerde öğrenci olmamasından/sınıf olmamasından dolayı öğretim elemanının uzmanlığı ile ilgili ders olmadığından ders veremediği ve ders yükünü dolduramadığı belirtilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2022: 22).

Dicle Üniversitesinin cevabında; bulguya katıldıkları ve durumun ilgili birimlere bildirildiği ifade edilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2022: 13).

Afyon Kocatepe Üniversitesinin cevabında; öğretim elemanlarının dersin uzmanlık gereksinimlerine göre ve öğretim elemanının zorunlu ders yükünü tamamlayabileceği şekilde görevlendirildiği ve bazı bölümlerde öğrenci

olmamasından/sınıf olmamasından dolayı öğretim elemanının uzmanlığı ile ilgili ders olmadığından ders veremediği ve ders yükünü dolduramadığı belirtilmiştir. Yine 2020-2021 eğitim-öğretim yılı bahar ve 2021-2022 eğitim öğretim yılı güz döneminde görev yapan öğretim elemanlarının ders yükü tablolarının incelendiği ve ders yükünü dolduramayan öğretim elemanlarının bağlı oldukları dekan ve müdürlerin uyarıldığı ifade edilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2022a:16)

Görüldüğü üzere; kamu idaresi cevaplarında, bazı bölümlerde öğrenci olmamasından kaynaklı veya üniversitenin teknik yetersizliklerinden (sınıf olmaması) dolayı öğretim elemanlarının ders yükünü dolduramadığı ifade edilmiştir. Bu durum, Sayıştay Denetim Raporlarına yansıyan başka bir konuyu gözler önüne sermektedir. Bu da âtıl bölümlerin/fakültelerin varlığıdır. Ordu Üniversitesi 2021 yılı Sayıştay Denetim Raporu’nda “Üniversite Bünyesinde Bazı Birimlerin Âtıl Durumda Olması” başlıklı bir bulgunun yer aldığı görülmektedir. Bulgunun detayında, Gököy ve Aybastı Meslek Yüksekokullarının kurulduğu ve görevlendirmelerin yapıldığı ancak öğrencisi olmadığı için eğitim faaliyetinin yürütülmediğine yer verilmiştir (Ordu Üniversitesi 2021 yılı Sayıştay Denetim Raporu, 2022: 12). Dicle Üniversitesi cevabında her ne kadar yer verilme de Dicle Üniversitesi 2021 yılı Sayıştay Denetim Raporu’nda da “Üniversite Bünyesindeki Bazı Birimlerin Âtıl Durumda Olması” bulgusunun yer aldığı görülmüştür. Bulgu detayında ise; Yabancı Diller Yüksekokulu, Kulp Meslek Yüksekokulu ve Lice Meslek Yüksekokulunun mevzuat gereğince kurulduğu ve gerekli görevlendirmelerin yapıldığı ancak öğrencisinin olmadığı ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmediği belirtilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2022: 19).

Tablo 4’te görüldüğü üzere; haftalık ders programında yer almayan dersler için ek ders ödemesi yapıldığı ve proje, staj ile benzeri derslerin ödenmesinde esaslara ilişkin sınırlamalara uyulmadığı hususu Selçuk Üniversitesi 2022 yılı Sayıştay Denetim raporunda denetim bulgusu olarak yer almıştır.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 36’ncı maddesinde, öğretim üyelerinin haftada on saat ders vermekle yükümlü olduğu belirtilmektedir. Öğretim elemanlarının ders dışındaki faaliyetlerinin kaç ders saatine karşılık geldiği ve kendi üniversitesi dışındaki devlet ve vakıf üniversitelerine bağlı yükseköğretim kurumlarında haftada verebileceği azami ders saatleri, Yükseköğretim Kurulu tarafından Ders Yükü Tespiti ve Ek Ders Ücreti Ödemelerinde Uyulacak Esasların “Ders Yükleri ve Ücret Karşılığı Okutabilecekleri Ek Ders Saatleri” başlıklı 1’inci maddesinde; öğretim elemanına verdiği ders ve diğer faaliyetler için ek ders

ödemesi yapılması, faaliyetin haftalık ders programında yer alması ve fiilen yapılması şeklinde iki şarta bağlanmıştır. İlgili Esasların 2’nci maddesinde ise; derslerin içerikleri ve teorik/uygulama bileşenlerinin üniversite senatolarınca belirlenerek üniversite kataloglarında duyurulacağına yer verilmiştir. Ancak Selçuk Üniversitesi Teknoloji Fakültesinin senatoya gönderilen haftalık ders programında yer almamasına rağmen ek ders cetvellerinde; “Lisans Bitirme Projesi”, “Lisans Araştırma Projesi”, “Lisans Araştırma Projesi-1” vb. derslerin eklendiği ve bu derslerin öğretim elemanlarına örgün ve ikinci öğretimde haftalık 8 saate ulaşacak şekilde ek ders ödemeleri yapıldığı belirlenmiştir.

Selçuk Üniversitesinin cevabında; 2022-2023 yılına ilişkin ek ders ödemelerinin yeniden düzenlendiği ve ders programlarının mevzuata uygun bir şekilde yenilendiği belirtilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2023: 28).

Tablo 4’te yer alan bir diğer bulgu, derslerin fiilen yapıp yapılmadığına dikkat edilmeksizin öğretim elemanlarına ek ders ödemesi yapılmasına ilişkindir. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi 2021 yılı Sayıştay Denetim Raporunda yer alan bulgunun detayında; 2020-2021 eğitim-öğretim yılında ek dersin hak edilmesi için öğretim elemanının fiilen ders yapması şartının sağlanıp sağlanmadığına dair kontrolün tüm birimlerce tam ve yeterli düzeyde yapılmadığı yer almaktadır. Covid-19 pandemisi dolayısıyla YÖK Başkanlığı 2020-2021 yılında uzaktan eğitimin planlanmasını üniversitelerin inisiyatifine bırakmış ve Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Senatosu da birimlerde derslerin ne kadarının yüz yüze, uzaktan eğitim tarzında veya karma bir şekilde yapılabileceğini belirlemiştir. Ancak uzaktan eğitim platformundaki incelemelerde; bazı fakülte ve enstitülerdeki bazı öğretim elemanlarının sayfalarında hiç canlı ders kaydının olmadığı, bazılarının da eksik olduğu tespit edilmiş ve bu derslerin fiilen ve bizzat yapıp yapılmadığına dair bir kontrol mekanizmasının bulunmadığı kanaatine varılmıştır. Öğretim elemanlarının izin, sağlık raporu, geçici görev vb. durumlarının takibinin manuel olarak yapılması sonucunda öğretim elemanlarının mutemede aksini bildirmediği sürece ders programındaki tüm dersleri fiilen yerine getirdiği varsayılarak ödeme yapılmıştır (Sayıştay Başkanlığı, 2022b: 16-17).

İlgili denetim raporunda yer verilen tespite göre; ek ders takibi kontrolü yapılmaksızın ödeme yapılmasının kamu zararına sebebiyet verebileceği göz önünde bulundurularak tüm birimlerde tam ve yeterli düzeyde öğretim elemanının fiilen ders yapma şartını yerine getirip getirmediğinin takibinin titizlikle yapılması gerekmektedir.

Tablo 4’te yer alan bir diğer bulgu, yıl boyunca devam etmesi gereken uzmanlık alan derslerinin yaz ve yarıyıl tatillerinde fiilen yapılmamasına ilişkindir. Bu bulgu hem Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi hem de Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi 2023 yılı Sayıştay Denetim Raporu’nda yer almaktadır. Bulgu kapsamında; teorik uzmanlık alanı derslerinin, akademik takvimden bağımsız olarak yıl boyunca verilmesi gerekirken yaz ve yarıyıl tatillerinde fiilen gerçekleştirilmediği ve buna rağmen ek ders ödemesi hesaplamalarına dahil edildiği belirlenmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2024c: 8; Sayıştay Başkanlığı, 2024b: 11).

Ders Yüğü Tespiti ve Ek Ders Ücreti Ödemelerinde Uyulacak Esaslar’ın 2’nci maddesi uyarınca uzmanlık alan derslerinin de diğer teorik derslerle eşdeğer olduğu ve haftalık ders programında yer alan, günü, saati ve yeri belirlenmiş ve öğretim elemanının aktif olarak katıldığı eğitim – öğretim faaliyetleri mahiyetinde olduğu belirtilmiştir. Uzmanlık alan derslerinin, Enstitü Yönetim Kurulunca tez danışmanının atandığı tarihte başladığı, öğrencinin mezuniyetine kadar devam ettiği ve yarıyıl ve yaz tatillerinde de devam edebileceği Esaslar’da yer almaktadır.

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği 28’inci maddesinde ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin 23’üncü maddesinde uzmanlık alan dersinin yarıyıl ve yaz tatillerinde de devam edeceği öngörülse de Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi’nin Bilgi Yönetim Sistemi adlı yazılım uygulaması ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi’nin Öğrenci Otomasyon Giriş Sistemi (OGRİS) adlı yazılım uygulaması incelendiğinde; yüksek lisans ve doktora uzmanlık alan derslerinin, güz ve bahar dönemleri sonlarında bittiğini gösteren not girme işlemlerinin tamamlandığı, yaz ve yarıyıl tatillerinde ise ders programlarında yer almadığı halde ek ders hesaplamalarına dahil edildiği tespit edilmiştir (Sayıştay Başkanlığı 2024c: 10; Sayıştay Başkanlığı, 2024b: 12).

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi cevabında; bu derslerin yıl boyunca devam ettiğine ve tatillerden sonra değerlendirmelerin başarılı/başarısız şeklinde yapıldığına yer verilmişse de derslerin tatillerde aktif olarak gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır (Sayıştay Başkanlığı, 2024b: 12). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ise cevabında; ders programlarında uzmanlık alan derslerinin yılın tamamını kapsayacak şekilde güncellendiğine yer vermişse de konu hakkında kanıtlayıcı bir belge sunmamıştır (Sayıştay Başkanlığı, 2024c: 10).

Tablo 4’te görüldüğü üzere; Ankara Üniversitesi 2021 yılı Sayıştay Denetim Raporunda, ek ders ödemelerine ilişkin kontrol süreçlerinin belirlenmediği şeklinde bir bulguya yer verilmiştir. Konuya ilişkin Ders Yükü Tespiti ve Ek Ders Ücreti Ödemelerinde Uyulacak Esaslar çerçevesinde, akademik takvimde yer aldığı şekilde öğretim görevlilerinin derslerini fiilen yerine getirdikleri varsayılarak ek ders ödemesi yapıldığı görülmüştür. Ancak bulgu kapsamında resmi tatiller ve öğretim görevlilerinin fiilen derse katılmadıkları dönemlerin dikkate alınmadığı ve bu dönemler için de ödeme yapıldığı belirlenmiştir.

Yine farklı birimlerde ders veren öğretim görevlilerinin sağlık raporunun olduğu veya farklı gerekçelerle derslerini gerçekleştirmedikleri durumlarda mutemetleri bilgilendirmediği sürece, görevini fiilen yaptığı kabul edilerek ek ders ödemeleri yapılmıştır. Raporda ek ders görevine ilişkin kontrolün gerçekleştirilmemesinin kamu zararına sebebiyet verdiği belirtilerek ek ders programlarının personel hareketleriyle uyumlu olacak şekilde hazırlanması tavsiyesinde bulunulmuştur (Sayıştay Başkanlığı, 2021: 24-25).

Tablo 4’te yer alan bir diğer bulgu ise, uzaktan eğitim kapsamında tahsil edilen materyal ücretlerinden elde edilen gelirin mal ve hizmet alım giderleri haricinde de kullanıldığının tespit edilmesine ilişkindir. Buna göre; 2022-2023 eğitim-öğretim yılı güz döneminde örgün ve ikinci öğretim programlarındaki derslerin uzaktan öğretim yoluyla verilmesi kararlaştırılmış ve bu dersler kapsamında materyal ücreti olarak 832.565,30 TL gelir elde edilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2024a: 13).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 13’üncü maddesinde; belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmemesinin esas olduğu ve ödeneklerin belirli amaçları gerçekleştirmek üzere tahsis edileceği, 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu’nun “Diğer bütçe işlemleri” başlıklı 7’nci maddesinde; diğer gelirlerin yükseköğretim kurumları bütçelerine öz gelir olarak kaydedileceği, bu tutar karşılığında ilgili yükseköğretim kurumu bütçesine konulan ödeneklerin gelir gerçekleştirmelerine göre kullanılacağı ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 44’üncü maddesinde de, uzaktan öğretimde elektronik ortamda veya internet ortamında sunulan uzaktan öğretim materyalinden elde edilen gelirlerin, ilgili birimin veya yükseköğretim kurumunun mal ve hizmet alımlarında kullanılacağı hükme bağlanmıştır.

Bu hükümlerden yola çıkarak uzaktan öğretimde elde edilen materyal ücretlerinin öz gelir olarak kaydedilmesi ve mal ve hizmet alım giderlerinde kullanılması gerektiği açıktır. Ancak uzaktan öğretim kapsamında elde edilen materyal ücretinin

(832.565,30 TL) %70'i personel giderlerine (582.795,71TL) ve %30'u da mal ve hizmet alımı giderlerine (249.769,59TL) kullanılmıştır. Bu durum neticesinde uzaktan öğretim materyal geliri olarak tahsil edilen tutardan 333.970,08 TL ek ders ödemesi, 235.076,54 TL komisyon ödemesi yapılmıştır. İdare bulguya ilişkin cevabında; bulguya katıldığını ve daha sonraki dönemlerde mevzuata aykırı böyle bir işlemin gerçekleştirilmeyeceğini ifade etmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2024a:13).

VLEK DERS ÜCRETİ ve AKADEMİK TEŞVİK UYGULAMALARININ GÖRÜNMEYEN SONUÇLARI: “TERS TEŞVİK” ve “AHLAKİ ZARAR”

Giriş bölümünde kısaca değindiğimiz ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamaları konusundaki maliyetleri sadece hazineye yükü dolayısıyla “bütçe maliyeti” şeklinde parasal boyutu ile değerlendirmek eksik bir bakış açısidir. Parasal maliyet dışında beklenmeyen, öngörülemeyen ya da hesaplanması kolay olmayan görünmez maliyetler sözkonusudur. Örneğin teşvik uygulamalarının “ters teşvik” etkisi çoğunlukla hesaba katılmayan bir görünmez maliyettir. Benzer şekilde ek ders ücretlerini yol açtığı parasal-olmayan maliyetlerini gözardı ederek tamamen öğretim elemanlarının çalışmalarının hakkı ve karşılığı olarak değerlendirmek fazlasıyla “naif” bir bakış açısidir.⁹ Ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamalarının “gizli maliyetleri” (hidden costs) ya da “görünmez maliyetleri”¹⁰ (unseen costs); “niyet edilmeyen sonuçları”¹¹ (unintended consequences) ve “ters teşvik”¹² (perverse incentives) etkilerinden oluşmaktadır. Konuyu geliştirdiğimiz bir şema üzerine açıklamaya çalışalım (Şekil-1).

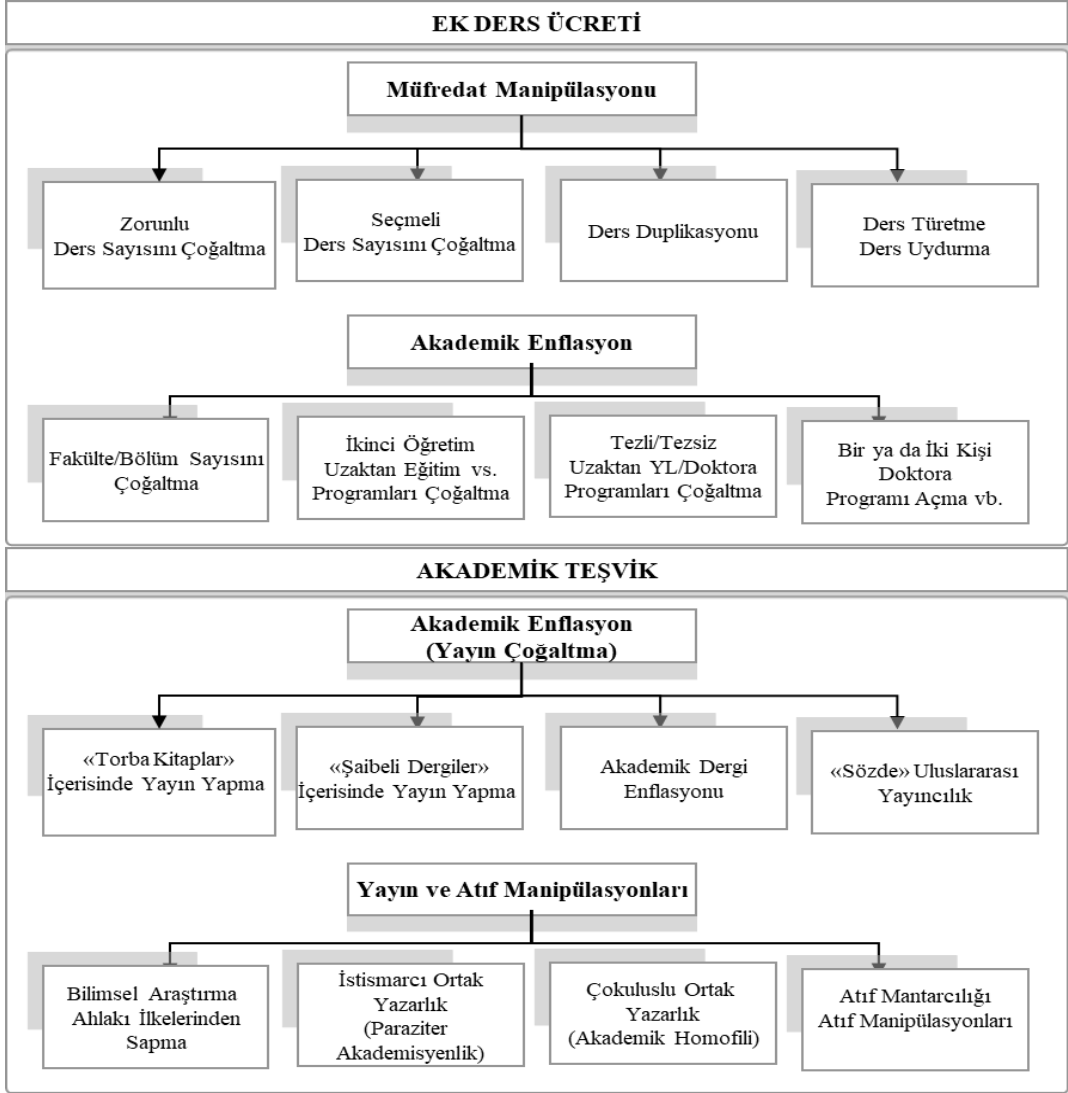
⁹ Bilebildiğimiz kadarıyla yükseköğretim kurumlarında akademik rant kollamanın bir türü olarak ek ders soygunu ve akademik teşvik uygulamasının görünmeyen maliyetlerine ilk vurgu yapan çalışmalar Aktan tarafından yapılmıştır. Bkz. Aktan, 2022, 2024, 2025. Sözkonusu uygulama dolayısıyla ortaya çıkan kamu zararı konusunu ilk ele alan çalışma ise Mehtap Öksüz tarafından yapılmıştır. Bkz. Öksüz, 2024.

¹⁰ Ünlü Fransız liberal düşünür Frédéric Bastiat “Görünen ve Görünmeyen” adını taşıyan bir çalışmada fevkalde güzel bir anlatımla “görünen maliyetler” ve “görünmeyen maliyetler” ayrımını yapmaktadır. Bkz. Bastiat, 1968.

¹¹ “Niyet edilmeyen sonuçlar” (unintended consequences) ilk kez Amerikalı sosyolog Robert K. Merton tarafından kavramsallaştırılmıştır. Bu konuda bkz. Merton, 1936. Literatürde “beklenmeyen sonuçlar”, “öngörülemeyen maliyetler” vb. şekillerde tanımlanan bu kavram esasen iyi niyetle yürürlüğe konulan bazı programların beklenmeyen ve öngörülmeleyen sonuçlara sahip olabileceği ve bu sonuçlardan bazılarının istenmeyen sonuçlar olabileceğini açıklamaktadır.

¹² Ters teşvik ifadesi genellikle istenmeyen sonuçlara yol açan bir teşvik uygulamasını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.

Şekil-1: Ek Ders Ücreti ve Akademik Teşvik Uygulamalarının Görünmeyen Maliyetleri: Beklenmeyen Sonuçlardan ve Ters Teşvik Etkilerinden Örnekler

İlk olarak akademik enflasyon ve müfredat manipülasyonu yoluyla “çoğaltma” girişimleri görünmez bir “*ek ders soygunu*”na kaynaklık etmektedir. Öğretim üyelerinin girişimleri ve kurulların harekete geçirilmesi neticesinde gereksiz yere akademik birim sayısı (fakülte, yüksek okul, enstitü) arttırılmakta, bu birimlerde

verilen normal örgün eğitim dışında ikinci öğretim, uzaktan öğretim vs. programları açılmakta, lisans üstü düzeyde eğitim ve öğretim amacıyla onlarca tezli, tezsiz, uzaktan eğitim programları onaylanmakta ve bu çerçevede kontenjan ve öğrenci sayıları artırılmaktadır. Siyasi saiklerden kaynaklanan sebeplerle ortaya çıkan akademik enflasyon (ünivesite sayılarının arttırılması, ünivesite öğrenci kontenjanlarının çoğaltılması vb.) olgusu dışında burada daha mikro ölçekte tamamen “*sunı çoğaltma*” girişimi sözkonusudur. Bu ikinci türde akademik enflasyon olgusunun yaygınlaşmasında daha fazla ek ders ücreti alma saikinin küçük ve önemsiz olduğunu söylemek doğru olmaz. Tam aksine bu girişimlerin gerisinde akademisyen enflasyonu neticesinde öğretim elemanlarının kazanç alanının daralması ve bunun telafi edilmesi güdüsü sözkonusudur.

Daha fazla ek ders ücreti alma konusundaki müfredat manipülasyonları ise gerçekten etik açıdan fazlasıyla sorgulanır düzeydedir. Zorunlu ve seçmeli ders sayısını arttırma, bir dersin bir iki haftada işlenebilecek olan bir konusunun alınıp başlı başına bir ders haline getirilmesi, lisans eğitiminde verilen derslerin sadece isimlerinde değişiklik yapılarak lisans-üstü eğitim programlarına uyarlanması (ders duplikasyonu, ders türetme, ders uydurma vb.) hiçbir şekilde üniversitelere yakışmayan uygulamalar olarak karşımızda durmaktadır. Burada amaç öğrenciye yarar değil, tamamen öğretim elemanlarının parasal gelirlerinin maksimizasyonuna yöneliktir. Etik dışı eylemler bunlarla da sınırlı değildir. Makam sahibi ve kıdemli öğretim üyelerinin ikinci öğretim için ödenen ücretin daha fazla olması sebebiyle ikinci öğretim derslerini kendi üzerine almaları, yüksek lisans ve doktora tez danışmanlık görevlerinin dağılımında haksızlık ve adaletsizlik yaparak daha kıdemsiz olan öğretim üyelerine daha az sayıda tez danışmanlığı görevi vermeleri bu konuda örnek gösterilebilir.

Aynı şekilde akademik performansın artırılması ve akademik motivasyon etkisi sağlaması gayesiyle yürürlüğe konulan muhtelif akademik teşvik uygulamaları da maalesef yayın çoğaltma, şaibeli dergilerde yayın yapma, suistimalci akademik dergiler, suistimalci akademik editörlük ve hakemlik, sırf para karşılığında yayınlanan şaibeli dergiler, istismarcı ve paraziter ortak yazarlık, çok sayıda akademisyenden oluşan çokuluslu ortak yazarlık (akademik homofili), akademik metrik manipülasyonları (atıf mantarcılığı vs.) gibi sorunları gündeme getirmektedir.

Özetle, tamamen “iyi niyet”le başlatılan bazı projeler ve programlar beklenmeyen olumsuz sonuçlara yol açabilir. “*Bedevacı sorunu*” (free rider problem), “*ters*

teşvik” (perverse incentives), “*ahlaki tehlike*” (moral hazard), “*zaman tutarsızlığı*” (time inconsistency) ve benzeri görünmez maliyetlerin de ihmal edilmemesi fevkalade önemlidir.¹³ Ek ders ve akademik teşvik uygulamalarının da bu perspektiften incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

VII.SONUÇ

Öğretim elemanlarına maaşları dışında ilave emekleri karşılığında yapılan ek ders ücreti ödemelerinin ve yine öğretim elemanlarının performanslarını motive edici olduğu düşünülerek yapılan akademik teşvik ödemelerinin istismar ve suistimale dönüşerek “kamu zararı”na sebebiyet vermesi bu çalışmanın ana konusudur. Öğretim elemanlarına uzun süreli sağlık raporu aldığı durumlarda ve resmî tatillerde ek ders ödemesi yapılması, uzaktan yapılan derslerin veya yüz yüze yapılan derslerin öğretim elemanınca fiilen yerine getirilmemesi ve bu işlemlerin tam ve düzenli olarak kontrol edilmeksizin ek ders ücreti ödemesi yapılması, ders yükünü tamamlamamış öğretim elemanları varken derslerin belirli öğretim üyelerinin üzerinde toplanması, uzaktan eğitim platformunda bazı öğretim elemanlarının hiç canlı ders kaydı bulunmaması veya eksik olması, derslerin fiilen yapılıp yapılmadığı konusunda şüphelerin olmasına rağmen ödeme yapılması gibi uygulamalar Sayıştay tarafından hazırlanan denetim raporlarında tespit edilen bazı usulsüz ve hatalı işlemlerdir.

Ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamalarının kamu zararına neden olmayacak bir süreç içerisinde yönetilmesi için konuyla ilgili kurallar ve kurumların (mevzuatın) doğru şekilde tespit edilmesi fevkalade önemlidir.

Önemle ve altını çizerek belirtmek isteriz ki, ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamalarının olumsuz etkilerinin kesinlikle “kamu zararı” olgusu çerçevesinde

¹³ Beleşçilik sorunu (bedevacı sorunu) bir bireyin maliyetine katlanmaksızın bir mal ya da hizmetten yararlanma durumudur. Ahlaki tehlike bireyin bir anlaşmadan veya durumdan, tüm risklerin ve sonuçların başka bir tarafa düşeceğini bilerek faydalanabileceği bir durum anlamına gelir. Başka bir ifadeyle ahlaki tehlike bireyin söz konusu riskin tüm maliyetlerini üstlenmemesi nedeniyle riske maruz kalma oranını artırma teşvikine sahip olduğu bir durumu ifade eder. Bir diğer görünmez maliyet ise her zaman için doğru olanı yapmakla belirli bir zamanda doğru olanı yapmak arasında bir çatışma olabileceğini ifade eden zaman tutarlılığı/tutarsızlığı sorunudur. Zaman tutarlılığı, gelecekte bir eylemde bulunma taahhüdünde bulunduğunuz zamanı ifade eder. Taahhüdü yerine getirme teşviki, taahhüdü yapma teşvikiyle aynıysa, zaman tutarlı demektir. Ancak, taahhüdü yerine getirme teşviki, yapma teşvikinden önemli ölçüde daha azsa, zaman tutarsızlığı sorunu ortaya çıkar.

düşünülmesi eksik bir bakış açısı olacaktır. Bu hukuki bakış açısı dışında asıl ihmal edilmemesi gereken sözkonusu uygulamaların akademik etik ilkelerini ve akademik değerleri yok eden yönüdür. Ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamalarının görünmeyen ve hesap edilmeyen maliyetlerinin mutlaka dikkate alınması elzemdir.

Bu çalışmada sadece ek ders ücreti ve akademik teşvik uygulamalarının “görünen maliyeti” inceleme konusu yapılmış, “görünmez maliyetler” ise sadece ana başlıklar halinde sıralanmıştır. Çözüm önerileri başlı başına ayrı bir araştırma konusu olarak düşünüldüğü için bu çalışma içerisinde yer verilmemiştir. Ancak şu kadarını ifade etmekle yetinelim. Ek ders ücreti ve akademik teşvik konusundaki suistimal ve manipülasyonların çözülmesini sadece regülasyon (düzenleme), kontrol (denetim) ve müeyyide (ceza) gibi öneriler çerçevesinde düşünmek oldukça dar bir bakış açısıdır. Çözümün anahtar kelimeleri akademik enflasyon ve akademik değersizleşme gibi kavramlarda saklıdır. Eğer akademik nihilizm ve onun ana kaynaklarını öğrenmek için çabalarsak ve samimi adımlar atarsak o zaman Türk yükseköğretiminin karşı karşıya bulunduğu akademik, liyakat, akademik kalite, akademik etik gibi ana sorunları en azından önemli ölçüde ortadan kaldırmış oluruz.

EKLER

EK-1: DERS ÜCRETİ KONUSUNDA YASAL MEVZUAT

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu

Madde 36 – (...) Öğretim üyesi, kadrosunun bulunduğu yükseköğretim birimi ile sınırlı olmaksızın ve ihtiyaç bulunması halinde görevli olduğu yükseköğretim kurumunda haftada asgari on saat ders vermekle yükümlüdür. Öğretim görevlisi ise haftada asgari on iki saat ders vermekle yükümlüdür. Ancak yükseköğretim kurumlarının uygulamalı birimlerinde görev yapacak olan öğretim görevlileri için ders yükü aranmaz ve bunlara ders ücreti ödenmez. Doktora çalışmalarını başarı ile tamamlamış, tıpta, diş hekimliğinde, eczacılıkta ve veteriner hekimlikte uzmanlık unvanını veya Üniversitelerarası Kurulun önerisi üzerine Yükseköğretim Kurulunca tespit edilen belli sanat dallarının birinde yeterlik kazanmış olan 22/2/2018 tarihli ve 7100 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 34 üncü maddesinin ikinci fıkrası kapsamındakiler de dahil olmak üzere uygulamalı birimlerde görev yapan öğretim görevlileri ile araştırma görevlilerine talepleri üzerine ve üniversite yönetim kurulunun uygun görmesi halinde ders görevi verilebilir. Bu şekilde ders görevi verilen uygulamalı birimlerde görev yapan öğretim görevlileri ile araştırma görevlilerine haftada on iki saati aşan ders görevleri için haftada on saate kadar 2914 sayılı Kanunun 11 inci maddesinde yer alan esaslar çerçevesinde öğretim görevlileri için belirlenmiş olan ek ders ücreti, gösterge rakamı üzerinden ek ders ücreti ile sınav ücreti ödenir.

Öğretim elemanlarının, ders dışındaki uygulama, seminer, proje, bitirme ödevi ve tez danışmanlıklarının kaç ders saatine karşılık geldiği; kendi üniversitesi dışındaki devlet veya vakıf üniversitelerine bağlı yükseköğretim kurumlarında haftada verebileceği azami ders saatleri ve uzaktan öğretim programlarında verdikleri derslerin örgün öğretim programlarında verilen kaç ders saatine tekabül ettiği Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenir.

Rektör, rektör yardımcısı, dekan, enstitü ve yüksekokul müdürlerinin ders verme yükümlülüğü yoktur. Başhekimler, dekan yardımcıları, enstitü ve yüksekokul müdür yardımcıları ve bölüm başkanları, bu madde hükümlerine göre haftada asgari beş saat ders vermekle yükümlüdür

2914 Sayılı Yüksek Öğrenim Personel Kanunu

Ek ders ücreti:

Madde 11 – 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 36 ncı maddesine göre haftalık okutulması mecburi ders yükü saati dışında, kısmi statüde bulunanlar dahil öğretim elamanlarına görev unvanlarına göre Maliye Bakanlığının görüşü üzerine Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenen mecburi ve isteğe bağlı dersler ve diğer faaliyetler için bu ders ve faaliyetlerin haftalık ders programında yer alması ve fiilen yapılması şartıyla en çok yirmi saate kadar, ikinci öğretimde ise en çok on saate kadar ek ders ücreti ödenir.

Ders yüklerinin tamamlanmasında öncelikle normal örgün öğretimde verilen ders ve faaliyetler dikkate alınır.

Öğretim elemanlarının teorik derslerle yaptırdıkları uygulama, yönettikleri tez, seminer ve doktora çalışmalarının ve ara sınavların ne ölçüde ders yükünden sayılacağı Yükseköğretim Kurulunca belirlenir. Ara sınavlar için Yükseköğretim Kurulunca öğrenci sayısı gözönünde bulundurulmak suretiyle tespit edilecek ders yükü beş saati, diğer faaliyetler için belirlenecek ders yükü ise bir saati geçemez. Teorik dersler dışındaki faaliyetlerin ders yükünün tamamlanmasından sonraki kısmı ek ders ücretinin hesabında dikkate alınır. Ancak mecburi ders yükünün tamamlanmasında ve ek ders ücretinin hesabında, teorik dersler dışındaki faaliyetlerin haftalık en fazla on saatlik kısmı dikkate alınır, kalan kısmı ise maaş karşılığı sayılır.

Dersi veren öğretim elemanına her ders için ayrı ayrı olmak üzere yarı yıl ve yıl sonu dönemlerinde her 50 öğrenci için 300 gösterge rakamının Devlet Memurları Kanununa göre aylıklar için belirlenen katsayı ile çarpımı sonucu bulunacak tutarda sınav ücreti ödenir. Öğrenci sayısının hesabında kusurlar tama iblağ edilir ve 500 öğrenciden fazlası dikkate alınmaz. Ara sınavlar ve bütünleme sınavları için sınav ücreti ödenmez.

Ek ders ücreti, aşağıdaki göstergelerin Devlet Memurları Kanununa göre aylıklar için belirlenen katsayı ile çarpımından oluşur.

Unvanı	Ek Ders Ücreti Göstergesi
Profesör	300
Doçent	250
Dr. Öğretim Üyesi	200
Öğretim Görevlisi	160

Yükseköğretim Kurumlarının kadrolarında olmayıp bu unvanları taşıyanlardan ders saati başına görevlendirilenlerin sosyal güvenlik kuruluşlarından almakta oldukları aylıklar bu şekilde görevlendirilmeleri nedeniyle kesilmez.

Müfredat programları uyarınca normal çalışma günlerinde çalışma saatinin bitiminden ve saat 17.00'den sonra başlayan gece öğretimi ile hafta tatili, yarı yıl veya yaz tatillerinde yapılan öğretimde yukarıdaki şekilde hesaplanan ek ders ücretleri % 60 zamlı ödenir. Yaz ve yarı yıl tatillerinde yapılan öğretim için verilecek ek ders ücretinin hesabında ders yükü dikkate alınmaz.

EK-2: DERS YÜKÜ TESPİTİ VE EK DERS ÜCRETİ ÖDEMELERİNDE UYULACAK ESASLAR¹⁴

Ders Yükleri ve Ücret Karşılığı Okutabilecekleri Ek Ders Saatleri

Madde 1- a) Maaş karşılığı haftalık ders yükü, öğretim üyeleri için 10 saat, öğretim görevlileri ve okutmanlar için 12 saattir. Öğretim elemanları, haftalık ders yükünün dışında gerek kadrosunun bulunduğu, gerekse diğer yükseköğretim kurumlarında, güz ve bahar yarı yıllarında mecburi ve isteğe bağlı olarak, ek ders ücreti ödenmek kaydıyla ders verebilir. Mecburi ve isteğe bağlı dersler ile diğer faaliyetler için haftalık ders programında yer alması ve fiilen yapılması şartıyla öğretim elemanının toplam olarak ücret karşılığı verebileceği ek ders; normal örgün öğretimde en çok 20 saat, ikinci öğretimde ise en çok 10 saattir. Buna göre öğretim elemanlarının toplam ders yükü ve ek ders saatleri (saat/hafta) aşağıda belirtilmiştir.

¹⁴ Hazine Ve Maliye Bakanlığı, Ders Yükü Tespiti Ve Ek Ders Ücreti Ödemelerinde Uyulacak Esaslar, <https://www.hmb.gov.tr/>

Ders Yüğü ve Ek Ders Saatleri Tablosu

Görev Unvanları	Haftalık Ders Yükü	Maksimum Ek Ders Saati			Toplam	Genel Toplam
		Normal Örgün Eğitim		II.Örgün Eğitim		
		Mecburi	İstekle	İstekle		
Prof.	10	2	18	10	30	40
Doç.	10	4	16	10	30	40
Yrd.Doç.	10	8	12	10	30	40
Öğr.Gör.	12	12	8	10	30	42
Okutman	12	12	8	10	30	42

b) Yaz ve yarıyıl tatillerinde yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri için ödenecek ek ders ücretinin tespitinde, haftalık ders yükünü doldurmuş olmak koşulu aranmaz.

c) Rektör, dekan, enstitü ve yükseköğretim müdürleri için haftalık ders yükü zorunluluğu aranmaz, bunların yardımcıları ile bölüm başkanlarının haftalık ders yükü yukarıda belirtilen yükün yarısı kadardır.

Rektör, dekan, enstitü ve yükseköğretim müdürlüğü ile bölüm başkanlığına Yükseköğretim Kanunda belirtilen şekilde usulüne uygun olarak yapılan vekaleten görevlendirmeler haricinde söz konusu görevlerin vekaleten yürütülmesi halinde ders yükü muafiyeti ve indirimi uygulanmaz.

d) 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 31 inci maddesi uyarınca ders saati ücreti karşılığında öğretim görevlisi olarak görevlendirilenler için haftalık ders yükü zorunluluğu aranmaz.

Haftalık Ders Yüğü Denklikleri

Madde 2- Haftalık ders yükünün hesabında bilfiil, bizzat bulunmak ve yapmak şartıyla aşağıdaki denklikler esas alınır. Öğretim elemanın eğitim - öğretim faaliyetleri teorik dersler ve diğer faaliyetler olmak üzere iki grupta toplanır.

Her bir dersi (uzmanlık alan dersleri dahil) sadece teorik veya sadece uygulama olarak kategorize etmek mümkün olmadığından ve bazı derslerin hem teorik hem de uygulama bileşeni bulunabileceğinden derslerin içerikleri ve teorik/uygulama bileşenleri üniversite senatolarınca belirlenir ve üniversite kataloglarında duyurulur.

Tıpta Uzmanlık Tüzüğü uyarınca üniversitelerin tıp veya diş hekimliği fakülteleri bünyesinde yürütülen uzmanlık eğitimlerinde, Uzmanlık Dalları Eğitim ve Müfredat Komisyonlarınca belirlenen müfredata uygun olarak Anabilim Dalı Akademik Kurulunca belirlenen ve Fakülte Yönetim Kurulu tarafından onaylanan haftalık ders programı esas alınır.

a) Teorik Dersler: Haftalık ders programında yer alan, günü, saati ve yeri belirlenmiş, öğrenciye hitap eden, öğretim elemanının aktif olarak katıldığı eğitim - öğretim faaliyetleri olup, her ders saati bir ders yüküne eş değerdir. Bu dersler ön lisans, lisans ve lisansüstü (yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık, sanatta yeterlik) düzeyde açılabilir. Benzer tez konularında çalışan lisansüstü öğrenciler için ilgili yönetmeliklere uygun olarak açılacak uzmanlık alan dersleri de yukarıdaki koşulları sağlamak kaydıyla bu kapsamda değerlendirilir.

Uzmanlık alan dersleri, Enstitü Yönetim Kurulunca tez danışmanının atandığı tarihte başlar ve Enstitü Yönetim Kurulunun öğrencinin mezuniyetine karar verdiği tarihe kadar devam eder. Bu dersler yarı yıl ve yaz tatillerinde de devam edebilir.

(YÖK Yürütme kurulunun 24/06/2021 tarihli toplantısında alınan kararlar eklenen paragraf)

Haftalık ders programında günü ve saati belirlenmiş olan ve öğrencilerin meslek alanlarına ilişkin bilgi, beceri ve yetkinliğini artırmak amacıyla verilen "İşletmede Mesleki Eğitim" dersi kapsamında Yükseköğretimde Uygulamalı Eğitimler Çerçeve yönetmeliği uyarınca görevlendirilen sorumlu öğretim elemanına, grup sayısına bakılmaksızın haftada en çok 5 saat ders yükü yüklenebilir. Bu kapsamda görevlendirilen sorumlu öğretim elemanına söz konusu ders için yürütmüş olduğu diğer faaliyetlere ilişkin olarak bu maddenin (b) bendinin 2 numaralı alt bendi kapsamında herhangi bir ders yükü yüklenemez.

b) Diğer Faaliyetler: Teorik dersler dışındaki tüm eğitim- öğretim faaliyetlerini kapsar.

1- Haftalık ders programında günü, yeri, saati belirlenmiş, öğrenciye hitap eden, öğrencilerin aktif olarak katıldığı uygulamalı dersler ile teorik derslerin uygulamalarının ve laboratuvar, tıbbi ve cerrahi klinik uygulamaları, seminer ve diğer benzeri faaliyetlerin her ders saati bir ders yüküdür.

2- Bitirme ödevi, bitirme projesi, diploma projesi, proje ve staj raporu değerlendirme ve benzeri eğitim, öğretim faaliyetlerini yöneten öğretim elemanları, öğrenci sayısına bakılmaksızın toplam 2 saat /hafta uygulamalı ders yükü yüklenmiş sayılır.

3- Lisansüstü eğitimde (yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık, sanatta yeterlik) tez danışmanlığı, her bir öğrenci için, 1 saat/ hafta ders yüküdür. Tezsiz yüksek lisans programlarında yürütülen dönem projesi danışmanlığı için aynı şekilde uygulama yapılır. (Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının 21/11/2005 t.ve 26084 s. yazısıyla eklenen cümle). Ancak bir öğretim üyesinin lisansüstü eğitim tez ve dönem projesi(21/11/2005 t.ve 26084 s. yazıyla eklenen ibare) danışmanlıklarından kazanabileceği azami ders yükü 10 saat/ hafta'yı geçemez. Lisansüstü eğitim tez danışmanlığı, öğretim üyesinin (ders saati ücreti karşılığı ders görevi verilen emekli öğretim üyeleri dahil) öğrencinin danışmanlığına (ders ve tez dönemleri için) ilgili Yönetim Kurulunca atandığı tarihte başlar ve ilgili Yönetim Kurulunun öğrencinin mezuniyetine karar verdiği tarihe kadar devam eder. (YÖK Yürütme kurulunun 06/04/2014 tarihli toplantısında alınan kararlar eklenen cümle) Danışman öğretim üyelerinin uzun süreli yurt dışında görevlendirilmesi durumunda danışman öğretim üyelerine 3 aydan sonra ek ders ücreti ödenmeyecek ve 6 aydan sonra ise öğretim üyesinin danışmanlığı sona erecektir.

4- Bir yarı yıl içinde yapılan her ara sınav karşılığı olarak derse kayıtlı öğrenci sayısına göre;

<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Ders Yüğü</u>
1- 50	1 saat
51- 100	2 saat
101- 150	3 saat
151- 200	4 saat
201 ve daha çok	5 saat

ders yüğü sınavın yapıldığı haftanın ders yüküne aynen eklenir.

Ara sınavlar için öngörülen yük her bir dersin ara sınavı için haftada beş saati aşamaz.

Laboratuvar, uygulamalı dersler, güzel sanat ve beden eğitimi derslerindeki öğrencilerin yarı yıl içindeki faaliyetlerinin değerlendirilmesi de ara sınav olarak kabul edilir.

Ek Ders Ücreti

Madde 3- Ek ders ücreti ödemelerinde 2 nci maddede belirtilen hususlar da dikkate alınarak aşağıdaki esaslar uygulanır.

a) Ek ders ücreti, haftalık ders yüğü sınırını aşan teorik dersler ve diğer faaliyetler için ödenir. Kısmi statüde bulunanlar dahil öğretim elemanlarına normal örgün öğretimde en çok yirmi saate kadar, ikinci öğretimde ise en çok on saate kadar ek ders ücreti ödenir. Bir öğretim elemanı hem normal örgün öğretimde, hem de ikinci öğretimde görev alıyorsa en çok otuz saate kadar (20 saati normal öğretim, 10 saati ikinci öğretim için olmak üzere) ek ders ücreti ödenir. Ders yüklerinin tamamlanmasında ve ek ders ücretinin hesaplanmasında, öncelikle normal örgün öğretimde verilen ders ve faaliyetler dikkate alınır.

Teorik dersler dışındaki faaliyetlerin haftalık ders yükünün tamamlanmasından sonraki kısmı ek ders ücretinin hesabında dikkate alınır. Ancak, haftalık ders yükünün tamamlanmasında ve ek ders ücretinin hesabında, teorik dersler dışındaki faaliyetlerin haftalık en fazla on saatlik kısmı dikkate alınır, toplam on saati aşan kısım için ek ders ücreti ödenmez.

Yaz ve yarıyıl tatillerinde yürütölen eğitim-öğretim faaliyetlerinde ders yüğü zorunluluğı aranmaksızın; sadece normal örgün öğretimde görev alan öğretim üyelerine en çok 30 saate, öğretim görevlileri ve okutmanlara 32 saate, hem normal örgün öğretim hem de ikinci öğretimde görev alan öğretim üyelerine de en fazla 40 saate, öğretim görevlileri ve okutmanlara 42 saate kadar ek ders ücreti ödenebilir.

b) Ara sınavlar için öngörölen yükten doğan ek ders ücretleri, yalnızca ara sınavların veya ara sınav yerine geçen değerlendirmelerin yapıldığı hafta için ödenir. Ek ders ücretinin hesabında, bir yarıyıldaki bir ders için yapılan ara sınavların en fazla dördü dikkate alınır ve aşan kısmı için ek ders ücreti ödenmez.

c) Eğitim programlarının veya derslerin blok halinde uygulandığı durumlarda, faaliyetler bir yarı yıllık süreye yayılarak ek ders yükü hesabı yapılır.

d) Tıp Fakültelerinin 4, 5 ve 6 ncı sınıfları, konservatuvar, yabancı dil, resim-iş, beden eğitimi ve spor, müzik eğitim programları, laboratuvar, staj, uygulamalı dersler ve tıbbi ve cerrahi klinik uygulamalar, bitirme ödevi, bitirme projesi, diploma projesi ve benzeri çalışmalar hariç olmak üzere, aynı ders veya faaliyet birden fazla öğretim elemanı tarafından yürütülüyorsa dersin veya faaliyetin haftalık ders yükü ve ek ders saatleri görev alan öğretim elemanlarına bölünerek hesaplanır.

e) Eğitim-öğretim niteliğine göre sınıfların aşırı kalabalıklığı ve/veya fiziksel olanakların yeterli olmaması nedeniyle teori ve/veya uygulamadan oluşan bir ders, ilgili Bölüm Başkanının önerisi ve ilgili Yönetim Kurulunun kararı ile birden fazla şube halinde açılabilir. Bu takdirde, ayrı ayrı vermeleri kaydıyla, bu dersleri veren öğretim elemanlarının her birine dersin öğretim programındaki haftalık teorik ve uygulama saati ders yükü ve ek ders saati olarak aynen uygulanır.

f) Eğitim programlarının uzaktan eğitim yöntemi ile yapılması durumunda, faaliyetler eş değer haftalık ders yükü hesabı yapılarak değerlendirilir.

g) Öğretim elemanlarına geçici görev, sevk, rapor ve izinli olmaları gibi nedenlerle haftalık ders programında belirtilen gün, saat ve yerde ders verme görevlerini yerine getirememeleri halinde anılan mazeretlerin bitiminden sonra vermek istedikleri dersler ve yürütülen faaliyetler için, Yönetim Kurulunun ders programlarının tespitinde takip ettiği prosedüre göre haftalık ders programında yapacağı değişiklik neticesinde belirlenen tarihteki hafta esas alınarak (2914 sayılı Kanunun 11 inci maddesindeki ek ders ücreti ödenebilecek ders saati sınırları içinde kalmak ve anılan maddenin son fıkrası hükmüne göre herhangi bir fazla ödemeye yol açmamak üzere) ek ders ücreti ödenir. Boş geçen derslerin, müfredat programında değişiklik yapılmaksızın ilgili öğretim elemanı yerine bir başka öğretim elemanı tarafından telafi edilmesi halinde, ek ders ücreti bu dersleri fiilen ve bizzat veren öğretim elemanına (2914 sayılı Kanunun 11 inci maddesindeki ek ders ücreti ödenebilecek ders saati sınırları içinde kalmak kaydıyla) ödenir.

h) Hafta ve bayram tatili, yarı yıl ve yaz tatillerinde veya normal çalışma saatleri dışında yürütülen uzmanlık alan dersleri, tez danışmanlığı, ara sınavlarla ilgili faaliyetler için zamlı ek ders ücreti ödenmez.

Sınav Ücreti:

Madde 4 - Dersi veren öğretim elemanına, her ders için ayrı ayrı olmak üzere, yarı yıl ve yıl sonu genel sınav dönemlerinde her 50 öğrenci için 300 gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak tutar kadar sınav ücreti ödenir. Öğrenci sayısının göz önüne alınmasında kusurlar tama iblağ edilir ve 500 öğrenciden fazlası dikkate alınmaz. Ara sınavlar ve bütünleme sınavları için sınav ücreti ödenmez.

Sınavın dersi veren öğretim elemanı tarafından yapılmaması halinde sınav ücreti ödenmez.

Diğer Hususlar:

Madde 5- Haftalık ders yükünün tamamlanmasında ve ek ders ücretinin hesaplanmasında sırasıyla; normal örgün öğretimde verilen teorik dersler ve diğer faaliyetler, daha sonra ikinci öğretimde verilen teorik dersler ve diğer faaliyetler dikkate alınır.

2547 sayılı Kanunun 40 ıncı maddesinin (a) bendi uyarınca görevlendirilen öğretim elemanlarının ders yüklerinin tamamlanmasında ve ek ders ücretlerinin hesaplanmasında; sırasıyla bağlı bulundukları fakülte veya yüksekokulda normal örgün öğretimde verdikleri ders ve diğer faaliyetler ile görevlendirildikleri yükseköğretim kurumlarında normal örgün öğretimde verdikleri ders ve diğer faaliyetler daha sonra bağlı bulundukları fakülte veya yüksekokulda ikinci öğretimde verdikleri ders ve diğer faaliyetler ile görevlendirildikleri yükseköğretim kurumlarında ikinci öğretimde verdikleri ders ve faaliyetler dikkate alınır.

EK-3: AKADEMİK TEŞVİK YÖNETMELİĞİ¹⁵ **(Amaç Kapsam ve Faaliyet Alanları)**

Amaç ve kapsam

MADDE 1- (1) Bu Yönetmeliğin amacı; Devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında bulunan öğretim elemanlarına yapılacak olan akademik teşvik ödeneğinin uygulanmasına yönelik olarak, bilim alanlarının özellikleri ve öğretim elemanlarının unvanlarına göre akademik teşvik puanlarının hesaplanmasında esas alınacak faaliyetlerin ayrıntılı özellikleri ve bu faaliyetlerin puan karşılıkları, akademik teşvik toplam puanının %30'unu geçmemek üzere her bir akademik faaliyet türünün toplam puanın hesaplanmasındaki ağırlıkları, akademik teşvik puanının hesaplanmasına ilişkin usul ve esaslar ve bu hesaplamaları yapacak komisyonun oluşumu ile diğer hususları belirlemektir.

(2) Bu Yönetmelik hükümleri, Milli Savunma Üniversitesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi ve Polis Akademisi kadrolarında bulunan öğretim elemanları hakkında da uygulanır.

Akademik teşvik faaliyet alanlarının değerlendirilmesi

MADDE 7- (1) Başvuru sahiplerinin sadece kendi alanı ile ilgili yapmış olduğu faaliyetler akademik teşvik kapsamında değerlendirilir.

(2) Proje faaliyetinin değerlendirilmesinde sadece bilim, teknoloji ve sanata katkı sağlayıcı nitelikte yurtiçinde veya yurtdışında başarı ile sonuçlandırılmış ve sonuç raporu onaylanmış projeler değerlendirmeye alınır. Döner sermaye üzerinden yapılan dış kaynaklı (yurtiçi veya yurtdışı) projelerin bu kapsamda değerlendirilebilmesi için projenin Ar-Ge niteliğinin olması ve toplam proje süresinin dokuz aydan az olmaması koşulu aranır. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun sadece akademik destekleri bu kapsamda değerlendirmeye alınır, ancak sanayi, kamu, girişimcilik, bilimsel etkinlik ve bilim ve toplum destekleri değerlendirmeye alınmaz. Araştırma altyapısı oluşturulması, girişimcilik, araştırmacıların ve öğrencilerin araştırma kültürünün desteklenmesine yönelik projeler, yükseköğretim kurumları tarafından desteklenen bilimsel

¹⁵ Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği (Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi, 14/5/2018 No : 2018/11834; Resmî Gazete Tarihi: 27.06.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30461))

araştırma projeleri, yerel kalkınma, topluma hizmet, mesleki eğitim, sosyal sorumluluk ve benzeri amaçlar için fon sağlayan Türkiye İş Kurumu, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, kalkınma ajansları ve benzeri kurumların destekleri, döner sermaye üzerinden yapılan bilirkişilikler ve danışmanlıklar, Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım projeleri değerlendirmeye alınmaz. Yürütülmüş bir proje için farklı kurum veya kuruluşlarca tamamlayıcı veya destekleyici mahiyette bütçe desteği sağlanmasına yönelik olup temelde aynı projenin parçası veya uzantısı olan çalışmalar için mükerrer puanlama yapılmaz.

(3) Araştırma faaliyetinin değerlendirilmesinde sadece bilim, teknoloji ve sanata katkı sağlayıcı nitelikte, yükseköğretim kurumu yönetim kurulunun izni ile kurum dışında görevlendirme ile yurtiçinde veya yurtdışında başarı ile yürütülmüş ve sonuç raporu ilgili kurumların yetkili mercilerince başarılı bulunarak sonuçlandırılmış araştırmalar değerlendirmeye alınır. Yükseköğretim kurumu yönetim kurulunun izninin başvuruya eklenmesi gerekir. Araştırmalar ay üzerinden değerlendirilir. Eylem planı, fizibilite raporu ve envanter çalışması ile iki aydan az süren araştırmalar değerlendirmeye alınmaz.

(4) Kitapların ISBN, dergilerin ise ISSN numaralarının olması esastır. Kitap yazarlığı, kitap içinde bölüm yazarlığı ve kitap editörlüğü yayıneviyle yapılan sözleşme, yayınevinden ya da editörden gelen davet mektubu gibi evraklarla belgelenmelidir. Kongre, sempozyum, konferans veya benzeri bilimsel etkinlik kitapçıları ve içeriğinde yayımlanmış bildiriler, yayın kategorisinde değerlendirmeye alınmaz. Sergiler kapsamında hazırlanan küratörlük kitapları, bir kongrede sunulan bildirilerden oluşan kitaplar ve sınavlar için hazırlanmış soru kitapları değerlendirme dışıdır. Kitaplar ile ilgili değerlendirmelerde kitabın yayımlanma yılı esastır. Bu kapsamda daha önce değerlendirilen bir kitap veya kitap bölümünün yeni baskısı değerlendirmeye alınmaz. Dergilerde yayımlanan makalelerin değerlendirilmesinde ilgili derginin basılmış olması veya elektronik ortamda yayımlanması (Cilt, sayfa ve yıl bilgileri ile künyesi açık bir şekilde sunulmalıdır.) esastır. Diğer uluslararası hakemli dergilerin değerlendirme kapsamında olabilmesi için en az beş yıldır yılda en az bir sayı ile yayımlanıyor olması, derginin editör veya yayın kurulunun uluslararası olması, bilimsel değerlendirme süreci ve bu sürecin nasıl işlediğinin derginin internet sayfasında yer alması ve derginin internet sayfası üzerinden yayımlanmış makalelerin künyelerine ulaşılabilmesi gerekir. Dergilerde editörlüğün değerlendirilmesinde, farklı dergilerde de olsa sadece bir editörlük dikkate alınır. Çok editörlü dergilerde sadece baş editör teşvik kapsamında değerlendirilir. Ulusal ve uluslararası boyutta performansla dayalı ses ve/veya görüntü kayıtlarının değerlendirilmesinde yayımlanmış olma koşulu aranır.

(5) Tasarım faaliyetinin değerlendirilmesinde sadece bilim, teknoloji ve sanata katkı sağlayıcı nitelikte, başvuru sahibinin kendi alanı ile ilgili olan ve kamu kurumları veya özel hukuk tüzel kişileriyle yapılan sözleşme uyarınca uygulanmış veya ticarileştirilmiş tasarımlar dikkate alınır.

(6) Sergi faaliyetinin değerlendirilmesinde sanata katkı sağlayıcı nitelikte olanlar dikkate alınır. Serginin uluslararası olarak değerlendirilmesi için serginin uluslararası olduğunun bölüm, anabilim dalı veya anasanat dalı kurullarınca onaylanmış olması gerekir. Tekrarlayan faaliyetler için en çok iki etkinlik dikkate alınır ve ikinci tekrar etkinliğe öncekinin puanının yarısı verilir. Sergi kapsamındaki etkinliklerin değerlendirilmesinde, eğitim-öğretim faaliyetleri ve öğrenci kulüp faaliyetleri kapsamındaki sergiler dikkate alınmaz.

(7) Ulusal incelemesiz patentler değerlendirme kapsamı dışındadır.

(8) Atıfların değerlendirilmesinde, sadece bu Yönetmelik kapsamında değerlendirilen yayınlarda veya eserlerde ve bu Yönetmelik kapsamında değerlendirilen yayınlara veya eserlere yapılan atıflar dikkate alınır, diğerleri kapsam dışıdır. Başvuru sahibinin kendi yayınlara veya eserlerine yaptığı atıflar kapsam dışıdır. Başvuru sahibinin, sadece Devlet yükseköğretim kurumlarında üretilen yayınlara veya eserlerine yapılan atıflar geçerlidir, diğerleri kapsam dışıdır. Atıfların değerlendirilmesinde kişi sayısı dikkate alınmaz, her bir başvuru sahibi için ayrı puanlama yapılır. Aynı yayın veya esere bir kitabın ya da makalenin farklı bölümlerinde veya kısımlarında yapılan atıflar yalnızca bir atıf olarak değerlendirilir. Ancak bölüm yazarları farklı olan kitaplarda farklı bölümlerde yapılan her bir atıf için ayrı puan değerlendirmesi yapılır.

(9) Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır. Ayrıca etkinliğin uluslararası niteliği haiz olup olmadığı hususunda, ödemeye esas teşkil etmek üzere üniversite yönetim kurulu kararının olması gerekir. Tebliğlerin değerlendirilmesinde tebliğin ilgili etkinlikte sunulmuş ve bunun belgelendirilmiş olması (etkinlik programı ve etkinliğe tebliğde ismi yer alan en az bir araştırmacının katılım sağladığını gösterir belge) esastır. Ayrıca değerlendirme için tebliğin elektronik veya basılı olarak etkinlik tebliğ kitapçığında yer alması ve yayımlanmış tam metninin sunulması gerekir.

(10) Ödüllerin değerlendirilmesinde, ödülün başvuru sahibinin alanı ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar için verilmiş olması esastır. Tebliğler için verilen ödüller, dergi hakemlikleri için yayınevleri veya dergiler tarafından verilen ödüller ve başvuru sahibinin üniversitesinden aldığı ödüller değerlendirmeye alınmaz.

(11) Ödüllerin değerlendirilmesinde ödülün alındığı; projelerin ve araştırmaların değerlendirilmesinde projelerin ve araştırmaların sonuçlandığı; tasarımların değerlendirilmesinde tasarımın sonuçlandığı; patentlerin değerlendirilmesinde patentin tescil edildiği ve sergilerin değerlendirilmesinde serginin açıldığı tarih esas alınır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

Aktan, C.C. (2022). “Akademik Rant Kollama: Yükseköğretim Kurumlarında Rant Yaratma, Rant Dağıtma ve Rant Kollama Faaliyetleri”, içinde: Aktan, C.C. Mübtezel Kalabalık -Ecce Homo Academicus-, Konya: Literatürk Yayıncılık.

Aktan, C.C. (2024). Akademik Sofizm ve Ek Ders Soygunu (Paragöz Homo Academicus’lar Üzerine), RG Preprint

https://www.researchgate.net/publication/384687240_AKADEMIK_SOFIZM_ve_EK_DERS_SOYGUNU_Paragoz_Homo_Academicus'lar_Uzerine

Aktan, C.C. (2025). “Ek Ders Soygunu ve Akademik Teşvik Kollama: Yükseköğretim Kurumlarında Daha Fazla Ek Ders Ücreti Almaya ve Akademik Teşvik Desteği Sağlamaya Yönelik Manipülasyonlar ve Suistimaller”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17:1.

Bastiat, F. (1968). “What Is Seen and What Is Not Seen,” in Selected Essays on Political Economy, Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education. Online erişim için bkz. The Online Library of Liberty, <https://oll.libertyfund.org/pages/wswns>

INTOSAI ISSAI 100 (2019). Fundamental Principles of Public-Sector Auditing, <https://www.issai.org/wp-content/uploads/2019/08/ISSAI-100-Fundamental-Principles-of-Public-Sector-Auditing-1.pdf>

İnce, M. (2020). “Kamuda Performans Yönetiminin Yerleşmesinde Sayıştayın Rolü”, içinde Kamuda Performans Yönetimi: Kavram, Kuram Ve Uygulama, Ed.: Veysel Eren, H. Tuğba Eroğlu, Nobel Yayıncılık, 237-270.

İnce, M. (2022). “Sayıştay Düzenlilik Denetimleri İçin Bir Model Önerisi”, 22. International Public Administration Forum 120-140, Osmaniye, Türkiye

Merton, R. K. (1936). “The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action”, American Sociological Review, 1(6), 894–904.

Öksüz, M. (2024). “Yükseköğretim Kurumlarında Kamu Zararı: Sayıştay İlamlarından Kanıtlar”, Sayıştay Dergisi, 35(133), 211-240. <https://doi.org/10.52836/sayistay.1495586>

Mevzuat ve Denetim Raporları

Sayıştay Başkanlığı. (2022). Dicle Üniversitesi 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/vMga108glE-dicle-universitesi> (Erişim tarihi: 15.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı. (2022a). Afyon Kocatepe Üniversitesi 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/24obnnao6O-afyon-kocatepe-universitesi> (Erişim tarihi: 15.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı. (2022b). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/zlgXGG2oAZ-alanya-alaaddin-keykubat-universitesi> (Erişim tarihi: 15.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı. (2022c). Ordu Üniversitesi 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/ZwoRrPzoLJ-ordu-universitesi> (Erişim tarihi: 15.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı. (2021). Ankara Üniversitesi 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/2joj2x0oby-ankara-universitesi> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı. (2024a). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi 2023 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/14QOOm9Qb3-aydin-adnan-menderes-universitesi> (Erişim tarihi: 17.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı. (2024b). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi 2023 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/k2oe0M4Yne-nigde-omer-halisdemir-universitesi> (Erişim tarihi: 17.12.2024c).

Sayıştay Başkanlığı. (2024c). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi 2023 Yılı Sayıştay Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/2joj69koby-sakarya-uygulamali-bilimler-universitesi> (Erişim tarihi: 17.12.2024).

Sayıştay Başkanlığı (2024). Daire Kararları, <https://kararlar.sayistay.gov.tr/dk/>

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003). T.C. Resmi Gazete, 25326, 24.12.2003.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu (1981). T.C. Resmi Gazete, 17506, 6.11.1981.

6085 sayılı Sayıştay Kanunu (2010). T.C. Resmi Gazete, 27790, 19.12.2010

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965). T.C. Resmi Gazete, 12056, 23.07.1965.

2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu (1983). T.C. Resmi Gazete, 18190, 13/10/1983.

Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği (Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi, 14/5/2018 No : 2018/11834; Resmî Gazete Tarihi: 27.06.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30461)

-SÖYLEŞİ-

HUKUK ve İKTİSAT YAKLAŞIMI ve TÜRKİYE’DE LİSANS VE LİSANS-ÜSTÜ DÜZEYDE HUKUK EĞİTİMİNDE HUKUK ve İKTİSAT YAKLAŞIMININ MÜFREDATA DÂHİL EDİLMESİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ
İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Kerem Cem Sanlı ile
Söyleşi*

Canan Eken YANMAZ¹

Avukat

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: canan.ekenyanmaz@ogr.deu.edu.tr

ORCID ID: 0009-0001-7868-5332

Kerem Cem Sanlı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1996 yılında mezun oldu. 1999 yılında Marmara Üniversitesi özel hukuk programından, 2000 yılında Harvard Üniversitesi hukuk bölümünden yüksek lisans dereceleri aldı. Daha sonra Marmara Üniversitesi SBE özel hukuk programını tamamlayarak 2006'da doktor, 2017 yılında medeni hukuk doçenti, 2023 yılında ise profesör ünvanını kazandı. Sanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olup 2010 yılından bu yana Rekabet Hukuku ve Politikası Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin direktörlüğünü 2024 yılı Ekim ayından bu yana da Hukuk Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmektedir. Profesör Sanlı Rekabet Hukuku, Sorumluluk Hukuku, Davranışsal Hukuk ve Ekonomi, Hukukun Ekonomik Analizi alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** canan.ekenyanmaz@ogr.deu.edu.tr

Atıf (APA): Eken Yanmaz, C., (2025), Hukuk ve İktisat Yaklaşımı ve Türkiye'de Lisans Ve Lisans-Üstü Düzeyde Hukuk Eğitiminde Hukuk Ve İktisat Yaklaşımının Müfredata Dâhil Edilmesi Üzerine Söyleşi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Kerem Cem Sanlı ile Söyleşi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 133-137.

Canan Eken Yanmaz: Ülkemizde Hukuk ve Ekonomi alanında çalışmalar yapan bilim insanlarının başında gelen bir akademisyen olarak kısaca Hukuk ve İktisat disiplinleri arasındaki bağı açıklar mısınız?

Kerem Cem Sanlı: Tabi, Hukuk ve iktisat disiplinleri birbirleriyle yakından alakalıdır bu nedenle de bu iki disiplin arasında muhtelif ilişkiler kurulabilir. Örneğin iktisadi gelişmelerin hukuku etkilediği veya hukuk kurallarının iktisat açısından önemli olduğu ya da hukuk uygulamasında iktisat biliminden yararlanıldığı söylenebilir. Mesela rekabet hukukunda bazı kavramların (ve hatta olguların) anlaşılmasında iktisat bilimine başvurmak zaruridir. Bu açıdan iki disiplin arasında iki yönlü muhtelif ilişkiler kurulabilir.

Ancak Hukuk ve İktisat öğretisi veya yaklaşımı denildiği zaman, hukukun, iktisat biliminin yöntemleri ile incelenmesini kastediyoruz. Burada iktisadın inceleme araçları ile hukuku disiplinini ele alıyoruz. İktisadın temelindeki rasyonel davranış modelini (“homo economicus”), hukuki ilişkilere uyguluyoruz ve hukukun iktisadi etkilerini ve bilhassa hukuk kurallarının (refah ekonomisi araçları ile) ekonomik etkinlik ve sosyal refah üzerindeki etkilerini irdeliyoruz. Dolayısıyla bu öğreti ya da yaklaşım açısından hukuk ve iktisat arasında aslında tek yönlü bir ilişki söz konusudur ve bu inceleme büyük ölçüde hukuka, hukukun anlaşılmasına fayda sağlar.

Bu tek yönlü ilişkiyi somutlaşması bakımından biraz daha açmam gerekirse, rasyonel birey, çevresindeki değişkenleri karar alırken dikkate alır ve faydasını maksimize edecek seçimler yapar. Yani tipik bir tüketici, markete gittiği zaman ürün fiyatlarını ve kalitelerini mukayese eder, buna göre (kıt kaynaklarını dikkate alarak) optimal seçimler yapmaya çalışır. Bu bağlamda kaliteli bir ürünün fiyatı düşerse, o ürüne yönelir ve satın alır. İşte hukuk kuralları ve özellikle yaptırımlar da, karar alma mekanizması açısından değişkenlerden biridir. Aynen iktisadi değişkenler gibi (örneğin ürünlerin fiyatları ve kalitesi gibi), kişi hukuka ilişkin parametreleri de dikkate alarak fayda maksimizasyonu yapma eğilimindedir. Bu varsayım kabul edilirse, kira mevzuatında kiracıyı koruyan kurallarının yahut haksız fiil hukukunda kusur sorumluluğundan kusursuz sorumluluğa dönüşen sorumluluk mekanizmalarının ya da üreticiyi sorumlu tutan bazı hükümlerin, kişilerin (veya şirketlerin) davranışları üzerindeki etkilerini öngörmek ve buradan hareketle toplumsal sonuçlarını tahmin etmek mümkün olur. Bu sonuçlar bize, yasal düzenlemelerin ekonomik etkileri hakkında daha sağlıklı fikirler yürütmeye imkan verir. Mesela kusursuz sorumluluğun, kişileri özen göstermeye güdüleyip güdülemediğini analiz edebiliriz. Bir adım daha ileri götürürsek, bu etkilerin

iktisadi açıdan “iyi” yani ekonomik açıdan etkin olup olmadığını da değerlendirebiliriz. Örneğin kazaların maliyetinin azaltılmasını bir hedef olarak belirleyip, kusursuz sorumluluğun kaza sayıları üzerindeki etkisini inceleyebiliriz. Etkin kuralların refahı arttırdığını söylemek ve bu şekilde hukuk alanında yeni bir “iyi” tanımlamak mümkün olabilir. Bu da tabii özellikle hukuk felsefesi ve politikası açısından zengin ve içerikli tartışmalar yapmaya imkan verir.

Canan Eken Yanmaz: ABD’nde UC Berkeley Üniversitesi’nde Hukuk ve Ekonomi alanında araştırmalar yaptınız. Hukuk ve Ekonomi Perspektifinden Sözleşme Hukuku ve Sözleşme Yaptırımlarının Ekonomik Analizi başlığını taşıyan bir de kapsamlı bir doçentlik tezi hazırladınız. Hukuk ve Ekonomi Öğretisi ve Haksız Fiil Hukukunun Ekonomik Analizi başlığını taşıyan bir de doktora teziniz var. Bu alanda yetkin bir uzman olarak Hukuk ve İktisat yaklaşımının Türk hukuk sisteminde yeri var mı? Bu yaklaşım somut olarak hukuk sistemimize ne yarar sağlayabilir ya da ne katkılar sunabilir?

Kerem Cem Sanlı: Bu soruya çeşitli açılardan yanıt verilebilir. Bir kere hukuk ve iktisat yaklaşımının her hukuk sisteminde yeri var. Zira hukuk ve ekonomi, hukukun belirli bir ulusun ya da devletin sistemi olmasından bağımsız olarak, bilimsel bir iddia ile inceleme yapar. Bu anlamda herhangi bir ulusal sistem için uygun değil ya da bu ulusal sistem için hukuk ve ekonomi öğretisi daha uygun demek doğru değil. Dolayısıyla da Türk hukuk sisteminde de yeri var. Yeter ki bu alanda akademik çalışmalar yapılsın, akademisyenler bu öğreti ile ilgilensin.

Peki neden ilgilensinler? Yani bu yaklaşımın faydası ne? Hiç şüphe yok ki hukukun daha iyi anlaşılmasını sağlıyor, hukuka başka ve bütünsel bir açıdan bakmayı mümkün kılıyor ve çok daha zengin hukuk politikası argümanları yapma imkanı veriyor. Bu hem yasama faaliyeti hem de yorum faaliyeti açısından son derece değerli. Bu saydığım faydalar özellikle bu alanda çalışma yapacaklar açısından geçerli. Bu nedenle de özellikle akademik çalışma yapmayı düşünenler açısından hukuk ve ekonominin son derece değerli katkılar yapacağını düşünüyorum. Ama asıl, hukuk (ve hatta iktisat) öğretilerine, uygulamasına da ciddi yararlar sağlama potansiyeline sahip. Bu alanda daha fazla kişinin çalışması ve bu alanın içselleştirilmesi, daha iyi ve rasyonel kurallar yazmak, kuralları daha tutarlı ve bütünsel olarak yorumlamak gibi son derece faydalı sonuçlar üretebilir. Ayrıca hukukun daha bilimsel bir şekilde uygulanması açısından da yararları olduğunu söyleyebilirim.

Canan Eken Yanmaz: Hukuk fakültelerinde ve aynı zamanda lisansüstü hukuk eğitiminde hukuk ve iktisat yaklaşımından yararlanarak nasıl bir müfredat düzenlemesi yapılabilir? Bu konuda somut tavsiyeleriniz nelerdir?

Kerem Cem Sanlı: Sorunuzda doğru bir tespit var: Bu konuda bir şey yapılacaksa, öncelikli olarak hukuk programlarında (lisans ve lisansüstü seviyede) dersler açmak yarar sağlar. İlk yapılması gereken bu. Lisans seviyesinde, çok da ileri olmayan bir aşamada (tercihen 2. Sınıfta ve belki de 3. Sınıfta) temel bir hukuk ve iktisat dersi faydalı olur. Belki zorunlu ders olarak açmak iddialı, ama en azından seçimlik ders fayda sağlar.

Keza lisansüstü programda da bu alana dair bir ders açmak (ve belki de birden fazla) fayda sağlar. Lisansüstü programdaki hukuk ve ekonomi derslerinin asıl faydası, akademisyenlerin, daha doğrusu hukuk alanında akademik çalışma yapacak kişilerin eğitilmesi şeklinde kendini gösterir. Nitekim kanımca önemli olan akademisyenleri bu alanda çalışma yapmaya teşvik etmektir. Zira hukuk ve ekonominin yaygınlaşmasının asıl aracı, akademisyenlerin kendi alanlarında hukuk ve ekonomiden yararlanmaları, onu kendi uzmanlık alanlarında uygulamalarıdır. Örneğin tüketici hukukunda ya da sözleşme hukukunda akademik çalışma yapan, doktora tezi yazan kişilerin kendi çalışmaları içerisinde (en azından bir bölümde) bu konuya temas etmeleridir. Ancak bu şekilde gerçek bir fayda ortaya çıkar.

Pek tabi ki bunun dışında, bu alanda lisansüstü programlar açılabilir. Bu da bu alanda farkındalığı arttıracak gibi, yukarıda belirttiğim üzere, akademisyenlerin bu alanda bilgi birikimlerini arttırarak onları bu alanda çalışmaya teşvik edebilir.

Canan Eken Yanmaz: Türkiye'de bazı fakültelerde hukuk ve iktisat alanlarının bir arada olduğu "Ekonomi Hukuku" adı verilen yüksek lisans programları sunulmaktadır. Bu programlar bakımından tespit ettiğiniz temel sorunlar nelerdir? Bu programların revize edilmesine katkı sunacak tavsiye ve önerileriniz nelerdir?

Kerem Cem Sanlı: Şimdi önce şunu söylemek lazım: Bu programlar genel olarak hukuk ve ekonomi programları değil. Görev yaptığım Üniversite'deki program da dahil olmak üzere (ki ekonomi hukuku isminin mucidi olduğumu da söylemem gerekir – bildiğim kadarıyla bu ad altında bir lisansüstü programı ilk defa biz açmıştık), ekonomi hukuku adı altında açılan programlar daha ziyade, ekonomik aktiviteyi ilgilendiren hukuk alanlarındaki dersleri bir bütün olarak içeriyor. Yani mesela bir şirketin faaliyetlerini dikkate aldığımız zaman, bu faaliyetlere, özel ve

kamu hukuku ayrımı olmaksızın, uygulanan tüm hukuk dalları aslında ekonomi hukuku kapsamında. Bunlar geniş anlamıyla (ki ceza hukukunu da dahil edebiliriz) ekonomik faaliyeti düzenleyen hukuk kuralları ve günümüz iş dünyasında asıl önemli olan da bu. Bu manada özel ve kamu hukuku ayrımına dayanan lisans üstü programların uygulama açısından yararlı olmadığını düşünerek bu kavramı ortaya atmıştık ve programa da bu ismi vermiştik. Sonradan bu terim ve kavram benimsendi ve sadece vakıf üniversiteleri değil, devlet üniversitelerindeki hukuk fakülteleri (daha doğrusu sosyal bilimler enstitüleri) de benzer programlar açtılar. Ancak altını çizeyim, bu programlardaki dersler hukuk ve iktisat bakış açısı ile ele alınmıyor. Hatta birkaçı hariç hiçbirinde hukuk ve ekonomi dersi de yok. Bu programlarda ekonomiyi düzenleyen hukuk alanları, geleneksel ve belki de uygulama bakış açısı ile öğrencilere anlatılıyor.

Bu programlardaki sorunlar açısından ise, açıkçası her birini ayrıca incelemek gerekir. Dediğim gibi, bu programlarda hukuk ve ekonomi bakış açısının olması gerektiğini kabul ediyorsak, o zaman hepsi sorunlu. Ama bunun ötesinde program içeriklerini bilmediğim için, sorunlar hakkında görüş belirtmem doğru olmaz. Sadece şunu söyleyebilirim, YÖK mevzuatı ve uygulaması açısından sorunlar var. Zira bazı üniversiteler, ekonomi hukuku programlarından mezun olan öğrencileri doktora programlarına kabul etmiyorlar. Özel veya kamu hukuku programlarını sadece tanıyorlar. Bu eleştiriye açık bir uygulama. Nitekim bu nedenle salt bu ad altında lisansüstü program yürütmek, araştırmaya yönelen bir Üniversite veya Fakülte için makul değil. Yine belki de ikinci eleştiri de bu programlar genellikle sadece tezsiz program şeklinde açılıyor. Bu da eleştiriye açık. Oysa pekala tezli yüksek lisans programları olarak da faaliyet yürütülebilir.

Canan Eken Yanmaz: Değerli katkılarınız ve ayırdığınız vakit için çok teşekkür ederim.

-SÖYLEŞİ-

HUKUK ve İKTİSAT YAKLAŞIMI ve TÜRKİYE’DE LİSANS VE LİSANS-ÜSTÜ DÜZEYDE HUKUK EĞİTİMİNDE HUKUK VE İKTİSAT YAKLAŞIMININ MÜFREDATA DAHİL EDİLMESİ ÜZERİNE SÖYLEŞİ
İzmir Demokrasi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü
Başkanı Doç.Dr. Serdar Yay ile Söyleşi*

Canan Eken YANMAZ¹

Avukat

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: canan.ekenyanmaz@ogr.deu.edu.tr

ORCID ID: 0009-0001-7868-5332

Serdar Yay, lisans ve yüksek lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi’nde tamamladı. 2014 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı’ndan “refah devleti” konulu tezi ile yüksek lisans ve 2018 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı’ndan “kurumsal iktisat” konulu tezi ile doktora eğitiminden mezun oldu. Halen İzmir Demokrasi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü öğretim üyesi olup, “hukuk ve iktisat”, “hukukun iktisadi analizi”, “kurumsal iktisat”, “anayasal iktisat” başta olmak üzere çağdaş iktisat okulları ve iktisadi düşünceler üzerine çalışmalar yapmaktadır.

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** canan.ekenyanmaz@ogr.deu.edu.tr

Atıf (APA): Eken Yanmaz, C., (2025), Hukuk ve İktisat Yaklaşımı ve Türkiye’de Lisans ve Lisans-Üstü Düzeyde Hukuk Eğitiminde Hukuk ve İktisat Yaklaşımının Müfredata Dahil Edilmesi Üzerine Söyleşi, İzmir Demokrasi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Başkanı Doç.Dr. Serdar Yay ile Söyleşi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 138-143.

Canan Eken Yanmaz: Hukuk ve iktisat disiplinleri arasındaki ilişkiyi ve tarihsel süreçte bu ilişkinin önemini nasıl açıklayabiliriz? Bu ilişkiden yola çıkarak bize kısaca hukuk ve iktisat yaklaşımını tanımlayabilir misiniz?

Serdar Yay: Hukuk ve iktisat disiplinleri çok uzun yıllar boyunca farklı kulvarlarda ilerlemişlerdir. 1960'lı yılların başlarından itibaren ise hukukçular ve iktisatçılar muhtelif meseleleri sadece hukuk veyahut sadece iktisat penceresinden değil disiplinlerarası bir perspektifle ele almaya başlamışlardır. Bunun neticesinde ABD'de özellikle de Chicago, Yale ve Virginia Üniversitelerinde görev yapan bir kısmı Nobel Ekonomi Ödülü ile taltif edilmiş değerli bilim insanlarının öncülüğünde yeni perspektifler ortaya çıkmıştır. Bunlara, en başta birçok yeni iktisadi düşüncüyü de barındıran hukuk ve iktisat yaklaşımını örnek verebiliriz.

1960'lı yıllar önemli, çünkü hukuk ve iktisat yaklaşımının altın yıllarıdır... Ancak şunu da ifade etmek isterim; tarihsel süreçten bahsedeceksek en başta iki önemli isimden bahsederek başlamak doğru olur. Adam Smith ve Jeremy Bentham... Sonrasında hiç kuşkusuz Karl Marx ve Thorstein Bunde Veblen... Kanaatimce Veblen'in kurumsal iktisat ve evrimsel iktisat gibi okulların öncüsü olması, onu bu serüvende çok önemli bir yere taşımıştır. Albert Ludwig Üniversitesi'nden Walter Eucken ve Franz Böhm'ün ardından yeniden ABD'ye Chicago Üniversitesi'ne geçelim... Henry Calvert Simons sonrasında Aaron Director ile birlikte Ronald Harry Coase... Coase, Director ile birlikte 1958 yılında Hukuk ve İktisat Dergisi'ni yayınlamaya başlamıştır. 1960'lı yıllardan günümüze ise hukuk ve iktisat yaklaşımı halen zirvedeki yerini korumaktadır. Yale Üniversitesi'nde Guido Calabresi'nin - hukuk ve iktisat yaklaşımının bugünlere gelmesinde rolü büyüktür- güzel çalışmalara imza atmış olması, Richard Allen Posner'in 1973 yılında yayınladığı Hukukun Ekonomik Analizi makalesi ve peş peşe gelen Nobel Ekonomi Ödülleri... 1974'te Friedrich August von Hayek ile başlayan 1982'de George Joseph Stigler ve 1986'da James McGill Buchanan ile devam eden Nobel Ekonomi Ödülleri... Coase, Becker, North, Kahneman, Smith, Ostrom, Williamson, Tirole, Holmstorm, Hart, Thaler... Son olarak 2024 Nobel Ekonomi Ödülü'nün sahipleri Daron Acemoğlu, Simon Johnson ve James A. Robinson... Bu değerli isimlerin hukuk ve iktisat yaklaşıma olan katkıları muazzamdır, büyük alkış ve takdiri hak etmektedir. Bütün bu isimler, hukuk ve iktisat arasındaki ilişkiyi ve karşılıklı etkileşimi anlamamızı sağlayacak önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

İktisat biliminin babası kabul edilen Adam Smith ile başlayan hukuk ve iktisat birliğine yolculuğumuzdan sonra sorunuzun devamını cevaplayayım. Hukuk ve iktisat yaklaşımı, genel olarak iktisat bilimindeki temel araçları, varsayımları ve

metodoloji esas alarak hukuk kuralları ve kurumlarını inceleyen, kurumsal iktisat, anayasal iktisat, işlem maliyetleri iktisadı, mülkiyet hakları iktisadı gibi birçok önemli alt disiplini de içerisinde barındıran bir interdisipliner araştırma alanıdır.

Canan Eken Yanmaz: Hukuk ve iktisat eğitimi veren fakülteler örneklerini ele aldığımızda, sizce Türkiye’de yükseköğretim kurumlarının sunduğu müfredat yeterli midir? Hukuk fakülteleri ve iktisat eğitim veren fakültelerde müfredata ilişkin sorunlar nelerdir? Türkiye’de üniversitelerde sunulan müfredatı hukuk ve iktisat yaklaşımının önemi ile birlikte değerlendirdiğimizde hukuk ve iktisat disiplinlerinin ayrılmazlığı konusunda farkındalığı arttırmak için neler yapabiliriz?

Serdar Yay: Müfredat dediğimiz şey nihayetinde öğretilen bilgilerin toplamıdır. Ülkemiz üniversitelerinde muhtelif fakültelerin müfredatlarını değerlendirmek çok ciddi ve kapsamlı bir araştırmayı gerektirir. Ancak, genel gözlemlerimi sunmaya çalışayım.

İlk olarak, öğrencilere daha fazla bilgi sunarak onları daha fazla bilgili kılacağımız yanılgısına sahibiz ve sürekli olarak müfredata dahil zorunlu veya seçmeli ders sayılarını arttırmaya çalışıyoruz. Ders sayılarını arttırmak suretiyle aşırı bilgi yükleme sonuçta öğrenciler üzerinde ciddi psikolojik sorunları da beraberinde getiriyor. Aşırı teorik, gerçek dünyadan uzak ve kopuk bir eğitim sistemi takip edildiğini düşünüyorum. Son olarak, sadece yükseköğretimin değil tüm eğitim sisteminin genel bir sorunu olan ezberci eğitim sisteminin benimsenmesinin büyük bir hata olduğunu da unutmamak gerekir. Buraya kadar özetlediğimiz konular yükseköğretimin kalitesi ile ilgili temel konulardır. Şu kadarını söyleyeyim ki, iyi bir müfredat yoksa iyi bir eğitim yok demektir.

Bu noktada önemli bir konunun altını çizmek isterim. Türkiye’de hukuk ve iktisat yaklaşımı ile çatısı altında gelişen disiplinler üzerinde araştırma yapan bilim insanlarının sayısı ne yazık ki çok sınırlıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak hukuk ve iktisat yaklaşımı konusunda yapılan bilimsel çalışmalar oldukça azdır. Bu alanda yazılmış kitap ve yayınlanmış makale bir yana yazılmış lisansüstü tezlerde dahi bir kıtlık söz konusudur. Bugün 200’ün üzerinde üniversitemiz var, neredeyse tamamında iktisat eğitimi sunan muhtelif fakülteler mevcut, 100’ün üzerinde ise hukuk fakültemiz bulunmakta. Hukuk ve iktisat yaklaşımı ile ilgili derslere rastlamak neredeyse imkansız.

İktisat ve hukuk fakültelerinin ders programlarında gözlemleyebildiğim başlıca sorunları da yukarıdakilere ilave olarak şu şekilde özetlemek isterim. Hukuk

fakültelerinin hemen tamamında az sayıda olsa iktisada giriş, mikroiktisat, makroiktisat gibi temel iktisat dersleri bulunmaktadır. İktisat eğitimi veren fakültelerde de aynı şekilde hukukun temel kavramları, borçlar hukuku, ticaret hukuku, kıymetli evrak hukuku, idare hukuku, anayasa hukuku gibi muhtelif hukuk dersleri verilmektedir. Ancak, ülkemizde gerek hukuk fakültelerinde, gerekse iktisat eğitimi veren fakültelerde disiplinlerarası eğitime yeterince önem verildiğini söylememiz oldukça güçtür. Ne yazık ki fakülteler ve bölümler çok zorunlu olmadıkça kendi uzmanlık sahaları dışındaki dersleri gereksiz görme eğilimindedirler ve bunlara mümkün olduğu ölçüde yer vermemek için çaba sarf etmektedirler. Hukuk ve iktisat arasındaki yakınlaşmadan doğan hukuk ve iktisat yaklaşımı gibi yeni araştırma programlarına ise lisans eğitim programlarında rastlamak ne yazık ki istisnadır. Ülkemizde, hukuk ve iktisat yaklaşımı ile ilgili dersler daha ziyade yüksek lisans eğitim müfredatında yer almaktadır. Bir bölümde öğretim üyesinin kişisel girişimi ve karar verme konusundaki güç pozisyonuna göre hukuk ve iktisat yaklaşımı ile kapsamına giren alanlar ile ilgili derslerin lisans ve lisansüstü eğitim programında yer bulabilmesi mümkün olabilmektedir.

Bir önemli konuda ne yazık ki ülkemizde hukukçuların hukuk ve iktisat yaklaşımı ile çatısı altında gelişen muazzam öneme sahip kurumsal iktisat ve anayasal iktisat yaklaşımları gibi disiplinler bir yana iktisat bilimine hiçbir şekilde ilgi göstermemeleridir. Dahası bu konuda oldukça tutucudurlar. Bu tutucu tavır, hukuk ve iktisat arasında kurdukları bağ ile 10'un üzerinde Nobel Ekonomi Ödülü alan isimlerin çalışmalarına karşı ilgisizliği de beraberinde getirmiştir. Oysa, doğrudan hukuk bilimi ile ilgili bir disiplinden bahsediyoruz. Birkaç kez ismini zikrettiğim için sadece Coase örneğini ele alalım. Coase mülkiyet hukukunun iktisadi analizini yapmıştır. Acaba kaç hukukçumuz Coase'nin çalışmalarına ilgi duymuştur? Nobel Ekonomi Ödüllerini de bir tarafa bırakalım. Henüz ilk sorunuzda değindiğim iki önemli isim: Posner ve Calabresi... Nobel Ekonomi Ödülü sahibi olan değerli isimler gibi alanında dünyada en fazla atıf alan bilim insanlarından... Ne yazık ki hak ettikleri ilgiyi ülkemizde görememişlerdir. Hiç şüphesiz, hukuk ve iktisat disiplinlerinin ayrılmazlığı konusunda farkındalığı arttırmak istiyor isek, öncelikle bu tutucu tavrı aşmamız gerekir.

Canan Eken Yanmaz: Hukuk ve iktisat disiplinleri arasındaki bağlantıyı güçlendirmek ve bu yönde yükseköğretim müfredatı belirlemek için hangi uluslararası örnekleri temel alabiliriz? Bize birkaç örnek verebilir misiniz?

Serdar Yay: Ülkemizde hukuk ve iktisat yaklaşımı başta olmak üzere hukuk ve iktisat arasındaki yakınlaşmadan doğan yeni araştırma programlarına yer veren

lisans ve lisansüstü eğitim programı ve müfredat oluşturulması için benchmarking fevkalade önemlidir. Bu konuda gelişmiş ülkelerde yürütülen saygın lisans ve lisansüstü eğitim programlarının titizlikle araştırılması gerekir. Örneğin, hukuk ve iktisat yaklaşımının ilk doğduğu ve geliştiği Chicago Üniversitesi'nde sürdürülen program incelenebilir. Ayrıca dünyada hukuk ve iktisat yaklaşımı alanında en saygın olan üniversitelerin programları için veri tabanına bakılabilir.

Avrupa'da ise farklı üniversiteler arasındaki konsorsiyumla yürütülen lisansüstü programların yaygın olduğunu görüyoruz. Örneğin, European Doctorate in Law & Economics, alandaki en büyük doktora programlarından biridir. Avrupa'nın önde gelen beş üniversitesinin ortak yürüttüğü bir doktora programıdır. Bologna Üniversitesi-İtalya, Hamburg Üniversitesi-Almanya, Rotterdam Erasmus Üniversitesi-Hollanda, Charles Üniversitesi-Çekya ve Rennes 1. Üniversitesi-Fransa ortaklığı ile gerçekleştirilen burs tabanlı program, tüm dünyadan seçkin araştırmacılara hitap etmeyi amaçlamaktadır.

Canan Eken Yanmaz: Hukuk fakültelerinde iktisat derslerine ayrılan alanın genişletilmesi öğrencilere ve mezunlara hangi akademik ve mesleki kazanımları sağlar? Şayet, kazanımların önemli olduğunu düşünüyorsanız, hukuk fakültelerinde iktisat disiplininin daha etkin bir biçimde sunulması için nasıl bir müfredat düzenlemesi yapılabilir? Sizce, bu düzenlemede hangi alanlara ağırlık verilmelidir?

Serdar Yay: Hukuk, toplumsal yaşamı düzenleyen ve devlet yaptırımıyla desteklenmiş bulunan kurallar ve kurumlar bütünüdür. İktisat ise, sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklar ile nasıl karşılanacağını inceler. İktisadi sistemin işleyişi ve yapısı hukuk kuralları ve kurumlarına bağlıdır. Aynı zamanda hukuk kuralları ve kurumlarının oluşumunu, yapısını, süreçlerini ve etkilerini incelemek için iktisat teorilerine ve yöntemlerine ihtiyaç duyulur.

Şöyle bir etrafımıza bakalım... Hukuk ve iktisadın birçok alanda birçok yönden etkileşime girdiğini görüyoruz aslında... Piyasaları düşünelim... Kamu hukuku, piyasadaki etkinsizlikleri azaltmayı amaçlar, ekonominin düzenini sağlamak için çeşitli yükümlülükleri içeren ve hukuki bir araç olan sözleşmeler aracılığıyla bazı durumlar garanti altına alınmaya sağlanır. Piyasa mekanizması ekonomik ilişkiler ile şekillenirken bu ilişkiler ağından doğan anlaşmazlıklar ise yine hukuk yoluyla çözülür. Piyasalarda bilgi maliyetleri, fırsat maliyetleri, idari maliyetler gibi işlem maliyetlerinin varlığı, mülkiyet haklarının nasıl tesis edildiği ve nasıl korunması gerektiği gibi konularda da hukukun önemi unutulmamalıdır.

Sonuç olarak hukuk ve iktisat bilimlerinin bir arada incelenmesi büyük önem arz eder. Cicero'nun çok önemseydiğim bir sözü de esasen hukuk ve iktisat ilişkisini çok güzel özetliyor: İnsanların refah ve huzurunun temeli hukuktur. Sonuç olarak, iyi bir hukukçu iktisat biliminden, iyi bir iktisatçı ise hukuk biliminden mutlaka yararlanmalıdır.

Bir önceki sorunuzda müfredatın öneminin yanı sıra hukuk ve iktisat yaklaşımını kapsamlı bir şekilde müfredata dahil etmemiz gerektiğinin önemine değinmiştim. Bu yeni müfredatların oluşumunda ise mutlaka dünyanın en saygın üniversitelerinin benzer programlarından istifade edilmelidir. Bu durum hem hukuk fakülteleri hem de iktisat eğitimi veren fakültelerin yanı sıra lisansüstü eğitim programları için de geçerlidir.

Gelelim müfredat düzenlemesinde hangi alanlara ağırlık verilmesi gerektiği konusuna... Hukuk ve iktisat yaklaşımı ve çatısı altında gelişen kurumsal iktisat, evrimci kurumsal iktisat, anayasal iktisat, mülkiyet hakları iktisadı, işlem maliyetleri iktisadı, regülasyon iktisadı, suç ve ceza iktisadı, davranışsal hukuk ve iktisat, deneysel hukuk ve iktisat ve dahası... Hepsi de çok değerli disiplinler, elbette hiçbirini ihmal edilmemelidir.

İzninizle son bir hususa da açıklık getirmek isterim. Hukukun iktisadi analizi ile hukuk ve iktisat yaklaşımı birebir aynı şeyler değildir, karıştırılmamalıdır. Anlaşılabacağı üzere, hukuk ve iktisat yaklaşımı genel olarak iktisat ve hukuk arasındaki ilişkiyi ele alan muhtelif iktisadi düşünce okullarını ve iktisat teorilerini kapsamaktadır. Hukukun iktisadi analizi ise esasen iktisat biliminin temel ilkeleri ve temel kavramlarını kullanmak suretiyle hukuk teorisinin analizini yapmaya çalışan çok önemli bir yaklaşımdır. Rekabet hukukun iktisadi analizi, sorumluluk hukuku ve haksız fiillerin iktisadi analizi, sözleşme hukuku ve sözleşmelerin iktisadi analizi, iş hukukunun iktisadi analizi, vergi hukukun iktisadi analizi ve daha fazlası... Hukukun iktisadi analizinin uygulama alanlarıdır. Hukukun iktisadi analizi de hukuk ve iktisat yaklaşımı gibi değerlidir ve müfredat düzenlemesinde hak ettiği ilgiyi görmesi gerektiğini düşünüyorum.

Canan Eken Yanmaz: Değerli katkılarınız ve ayırdığınız vakit için çok teşekkür ederim.

EK DERS SOYGUNU ve AKADEMİK TEŞVİK KOLLAMA

Yükseköğretim Kurumlarında Daha Fazla Ek Ders Ücreti Almaya ve Akademik Teşvik Desteği Sağlamaya Yönelik Manipülasyonlar ve Suistimaller*

Coşkun Can AKTAN¹

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

I. GİRİŞ

Türk yükseköğretim kurumlarında yasal ve/veya yasal olmayan yol ve yöntemlerle daha fazla ek ders ücreti elde etme ve akademik teşvik desteği sağlamaya yönelik davranış ve eylemler yaygın olmasına rağmen bu konular maalesef yeterince inceleme konusu yapılmış değildir. Söz konusu davranış ve eylemler esasen iki ayrı çerçevede ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Birincisi doğrudan yasalara aykırılık teşkil etmeyen fakat ahlaki açıdan uygun olmayan manipülasyon ve suistimlerdir. İkincisi ise bilerek ve/veya bilmeyerek ya da kurumların ihmali neticesinde ortaya çıkan usulsüzlükler, yolsuzluklar ve kamu zararlarıdır. Konunun bu iki boyutu dışında söz konusu etik dışı davranış ve eylemlerin aktörünün de bir değil iki olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Akademik teşvik kollama doğrudan öğretim elemanının çabaları neticesinde ortaya çıktığında bu tek aktörlü bir eylemdir. Eğer olayda akademik teşvik başvurularını değerlendiren komisyonların kusur ve ihmali de söz konusu ise iki aktörlü bir eylem gerçekleşmiş olur. Benzer şekilde makama ve/veya yüksek unvana sahip olan bir akademisyen daha fazla ek ders alma çabası içinde olduğunda bu tek aktörlü bir eylemdir. Oysa bölüm kurullarının aktif girişimi neticesinde olay gerçekleşmişse eylemi kurumsal bir hale dönüşmüş olur.

Araştırmamızın ana amacı akademik rant kollama eğilimlerine örnek teşkil eden bu iki olayın anlaşılmasına ve çözümüne katkı sunmaktan ibarettir. İlk olarak

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atıf (APA): Aktan, C. C., (2025), Ek Ders Soygunu ve Akademik Teşvik Kollama Yükseköğretim Kurumlarında Daha Fazla Ek Ders Ücreti Almaya ve Akademik Teşvik Desteği Sağlamaya Yönelik Manipülasyonlar Ve Suistimler Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 17 (1): 133-172.

akademik rant kollama kavramını tanımlamaya çalışacağız. Daha sonra daha fazla ek ders ücreti almaya ve akademik teşvik desteği sağlamaya yönelik manipülasyon ve suistimallerin nasıl ortaya çıktığını anlatmaya çalışacağız.

II. AKADEMİK RANT KOLLAMA

Rant kollama (rent seeking) *Kamu Tercihi* (Public Choice) adı verilen araştırma programının literatüre kazandırdığı bir kavramdır. Halk dilinde “*emek vermeden elde edilen haksız kazanç*” olarak ifade edebileceğimiz rant kollama politik iktisat literatüründe çıkar ve baskı gruplarının devletten aynı ve/veya nakdi bir menfaat elde etmeye yönelik faaliyetlerini ve harcamalarını ifade eder. Münferiden gerçek kişiler, belirli kesimleri temsil eden meslek örgütleri ya da daha organize lobicilik faaliyetleri yapmak üzere kurulmuş olan baskı grupları devletten muhtelif adlar altında çıkar temin etmeye çalışabilirler. “*İhale kollama*”, “*tarife kollama*”, “*kota kollama*”, “*teşvik kollama*”, “*sosyal yardım kollama*” ve benzeri tanımlamalar esasen rant kollamanın örnekleridir. Bireylerin, meslek örgütlerinin ve organize örgütlerin rant kollama faaliyetleri dışında siyasi iktidarı elinde tutan hükümetler de tamamen yeniden seçilebilmek gayesine dönük popülist politikalar uygulamak suretiyle seçmenlere muhtelif rantlar sunabilirler. Popülizm ve paternalizm saiki dışında siyasi iktidarların kendilerini destekleyen yandaş şirketlere dönük rantlar sağlamaları da işin bir başka yönüdür. Özetle, rant yaratma, rant dağıtma ve rant kollama her yönüyle sosyal israf ve yolsuzluktan başka bir şey değildir.²

Rant kollama teorisinin fikir babası olarak kabul edilen Gordon Tullock 1993 yılında *Bilim Adamları Farklı mı?* başlığını taşıyan makalesinde akademisyenlerin toplumun diğer kesimlerindeki meslek sahiplerinden farklı olmadığını onların da fırsat bulduklarında rant yaratma ve rant kollama gayreti içerisinde olabilecekleri tespitini yaparak şöyle demektedir: (Tullock, 1993:92):

“Burada fizikçilere ya da bilim adamlarına ithamda bulunmuyorum. Bilim adamlarının da diğer insanlar gibi olduklarını anlatmaya çalışıyorum. Tıpkı geri kalanımız gibi, onlar da

² Tullock 1967 yılında yazdığı bir makalesinde (Tarifeler, Monopoller ve Hırsızlığın Refah Maliyetleri) çıkar ve baskı gruplarını tarife (gümrük vergisi) kollama ve bir monopol imtiyazı elde etme faaliyetlerinin ve bu amaçla yaptıkları harcamalarının refah kazancını ve kaybını incelemiştir. Bu açıdan Tullock'un araştırması bu konuyu irdeleyen ilk bilimsel makale olarak kabul edilebilir. Bkz. Tullock, 1967, 1991. “Rant kollama” (Rent seeking) kavramını iktisat biliminde ilk kullanan Anne Krueger'dir. Amerikalı iktisatçı Krueger, 1974 yılında yazdığı ve “Rant Kollayan Toplumun Politik İktisadi” başlığını taşıyan makalesinde çıkar ve baskı gruplarının ithalat izni için alınan lisans belgelerini elde etmek için giriştikleri faaliyetleri Rant Kollama olarak adlandırmıştır. Bkz. Krueger, 1974. Türkçe literatürde konuyu kapsamlı olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Aktan, 2003.

bir grup içinde gelişirler; benzer duygulara sahiptirler; aynı durumda olan diğer insanlarla özdeşleşirler.”

Gerçekten de eğitim, öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerinin sürdürüldüğü yükseköğretim kurumlarında görev yapan akademisyenler de tıpkı her normal insan gibi maaş ve maaş-dışı gelirlerini artırmak için çaba içerisinde olabilirler. Burada normal olmayan akademisyenlerin akademik etik ve dürüstlük ilkelerini gözardı ederek yapmış oldukları davranış ve eylemlerdir. Bilim insanları, öğretmenler, yargıçlar gibi meslek sahiplerinin başka mesleklerden ayıran şey onların ulvi bir hizmeti icra eden kimseler olmalarıdır. Akademik kimlik ve akademik saygınlık başlı başına önemli değerlerdir ve öğretim üyelerinin akademik etik ilkeriyle bağdaşmayan davranış ve eylemlerde bulunmaları bu açıdan kabul edilemeyen bir durumdur.

Aktan (2022) üniversitelerde yaygınlaşan rant kollama faaliyetlerinin bir sınıflamasını yaparak Türk yükseköğretim kurumlarında rant yaratma, rant dağıtma ve rant kollama alanları ve faaliyetlerine muhtelif örnekler (ek ders ücreti alma, akademik teşvik ödemeleri, yaz okulu ücretleri, döner sermaye gelirleri vb.) sunmaktadır (Şekil-1). *“Akademik destek ve teşvik uygulamaları bütçe maliyeti, fırsat maliyeti, rant kollama maliyeti vs. açısından fazlasıyla sorunludur”* ifadesini kullanan Aktan Türk yükseköğretim kurumlarında yaygınlaşan rant yaratma ve rant kollama faaliyetlerinin üniversiteleri değersizleşmeye maruz bıraktığının altını çizmektedir.³

³ Aktan’ın çalışmasını takiben Hacettepe Üniversitesi’nden Umut Al ve Yaşar Tonta da yayınladıkları bir makale içerisinde şu tespiti yapmaktadırlar: *“Üniversitelerde yıllardır izlenen araştırma değerlendirme ve teşvik politikaları ‘rant kollamaya eğilimli, akademik dürüstlük ve araştırma etiğiyle arası pek hoş olmayan hatırı sayılır büyüklükte bir tufeyli akademisyen sınıfı’nın yetişmesine yol açmıştır.”* Bkz. Al ve Tonta, 2022:43.

Şekil-1: Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında Rant Yaratma, Rant Dağıtma ve Rant Kollama Alanları ve Faaliyetleri: Muhtelif Örnekler

Akademik teşvik rantları	Ek ders ücretlerinden doğan rantlar	İkinci öğretim ek ders ücretlerinden doğan rantlar	Yaz okulu ücretlerinden doğan rantlar
Döner sermaye işletmelerinden sağlanan rantlar	Dershane ücretlerinden doğan rantlar	Danışmanlık rantları	Akademik makam rantları
Bilgi, görgü, tecrübe kazanmak gayeli burslardan doğan rantlar	Yurtdışı kongre, sempozyum, konferans vs. etkinliklere katılmaktan doğan rantlar	Kitap ticareti ve pazarlamacılığından doğan rantlar	Açık Öğretim Fakültelerinde geniş mali kaynaklardan doğan rantlar
Uzaktan eğitim fırsatlarından doğan rantlar	Kampüs içi kafeterya, kantin vs. rantları	Kampüs içi otopark işletmesi vs. rantları	Diğer rant yaratma, rant dağıtma ve rant kollama faaliyetleri vs.

Kaynak: Aktan, C.C. 2022. “Akademik Rant Kollama: Yükseköğretim Kurumlarında Rant Yaratma, Rant Dağıtma ve Rant Kollama Faaliyetleri”, içinde: Aktan, C.C. Mübtezal Kalabalık -Ecce Homo Academicus-, Konya: Literatürk Yayıncılık, 2022.s.373.

III. ÜNİVERSİTELERDE EK DERS ÜCRETİ KOLLAMA: MÜFREDAT MANİPÜLASYONU ve AKADEMİK ENFLASYON

Öğretim üyelerinin kişisel çaba ve girişimleri ve fakülte bölüm kurullarının aldığı karar neticesinde gerçekleşen ve bizim “*ek ders soygunu*” olarak ifade etmekte beis görmediğimiz eylemlere başlıca örnekler aşağıda sunulmuştur:

Lisans ve lisansüstü eğitimde zorunlu ve seçmeli ders sayısını çoğaltarak yapılan ek ders soygunu. Bilindiği üzere fakülte ve yüksek okullarda bölümler veya programlar tarafından zorunlu ve seçmeli dersler belirlenir. Zorunlu dersler; öğrencinin almakla yükümlü olduğu, seçmeli dersler ise öğrencinin istekleri de göz önüne alınarak belirlenen derslerdir. Öğrenci yararına bir uygulama olarak

düşünülen zorunlu/seçmeli ders ayrımı maalesef pratikte üniversite öğretim elemanları tarafından daha fazla ek ders ücreti elde etme gayesine uygun olarak istismar edilebilmektedir. İstismar ve suistimal eylemleri şu şekillerde gerçekleşmektedir: İlk olarak lisans ve lisansüstü eğitim müfredatında zorunlu ders sayısını artırılmaya çalışılmakta; zorunlu ders sayısını artırmanın sınırına ulaşıldığında bu defa seçmeli ders sayısının arttırılması yoluna gidilmektedir. Üstelik seçmeli ders sayısını arttırmak çok daha kolaydır zira öğrenciye “özgür seçim” imkânı sağlayacağı ifade edilerek akademik müfredatta değişiklikler kolayca yürürlüğe konulabilmektedir.

Bologna süreci adı verilen uyum programı seçmeli ders kaosunu çok daha ileri bir boyuta taşımıştır. Avrupa Yükseköğretim Alanı yaratmayı hedefleyen Bologna sürecinde ders planlarında seçmeli derslerin, mezuniyet için alınması gereken toplam AKTS’nin veya yerel kredinin en az %25’ini oluşturacak biçimde düzenlenmesi ilkesi kabul edilmiştir. Bu durum bazı üniversitelerimiz tarafından maalesef fazlasıyla yozlaştırılmıştır.

Bugün üniversitelerde lisans ve lisans-üstü eğitim programlarında sadece bir haftalık ders saatinde işlenebilecek olan bir başlığın seçmeli ders olduğuna dair sayısız örnekler tespit etmek mümkündür. Her farklı ders demek, ilave ek ders ücreti almak anlamına gelir. Deyim yerindeyse “uyduruk” seçmeli dersler türeterek ders sayısını artırma gayretleri maalesef lisans ve lisans-üstü eğitim öğretim programlarında giderek yaygınlaşan bir duruma dönüşmüştür.

Lisans ve lisansüstü eğitim programlarının sayısını çoğaltarak yapılan ek-ders soygunu. Burada birbirinden farklı yol ve yöntemler izlenmektedir. Yükseköğretimde diplomalı işsizlik gibi vahim bir sorun gözardı edilerek akademik enflasyonun her türü (öğrenci sayısını çoğaltma, kontenjan artırma, bölüm ve fakülte sayısını artırma, lisans ve lisans-üstü eğitim programlarını çoğaltma vb.) tatbik edilerek öğretim üyelerine ek ders ücreti sağlayacak etik dışı uygulamalar yürürlüğe konulmaktadır. Burada amaç, öğrenci sayısını ikiye ve hatta üçe bölmek ve çok sayıda ders açmaktan ibarettir.

Kurumların ve programların “ihtiyaç” doğrultusunda açıldığını söylemenin akademik dürüstlük ile bağdaşmayacağı tespitini yapmak isteriz. Akademik enflasyon sorunu yükseköğretimdeki değersizleşmeyi körükleyen en önemli gelişmedir. Akademik enflasyonun sebeplerinden birisi de maalesef daha fazla ek ders ücreti almaya dönük çabalar ve girişimlerdir. “Bir iki öğrenci bulalım da

doktora programı açılsın, ek ders ücretinden mahrum kalmayalım” hesabı yapan bir üniversite nadir bir örnek değil Türk yükseköğretim kurumlarında yaygın bir uygulamaya dönüşmüş durumdadır. Bu ifademizin katiyen üniversitelerimizin tamamını töhmet altında bırakacak bir suçlama olarak kabul edilmemesi gerekir. Bu eğilimin birçok üniversitede açıkça gözlemlenen bir sorun alanı olduğu açıktır. Tek bir ya da iki doktora öğrencisi için bir doktora eğitime başlanması demek her yarıyılıda öğretim elemanlarına beş ya da altı ders fırsatı (“rant” demek daha doğru olur) sunmak anlamına gelmektedir. Optimal bir sayının altında verimli bir ders yapılmasının ne derece mümkün olabileceği genellikle gözardı edilen bir durumdur ve derslerin fiilen yapılmadığı da gözlemlenen bir olgudur.

İkinci öğretim yoluyla ek ders soygunu. Yükseköğretim kurumlar (fakülte ve yüksek okullar) bir taraftan lisans öğretiminde ikinci öğretim programları açmakta; daha sonra da her yıl mümkün olduğu ölçüde kontenjanlarını genişletmenin yollarını aramaktadırlar. Öğretim üyelerinin ikinci öğretimden ders kapma yarışları ve kavgaları, bunun dışında bölüm başkanı, anabilim dalı başkanı ve kıdemli profesörlerin bir dersin ikinci öğretim kısmını kendilerinin üzerine alarak, gündüz derslerini diğer kıdemsiz öğretim üyelerine vermeleri gibi yol ve yöntemler üniversitelerde yıllardan bu yana devam eden etik dışı uygulamalardır.

IV. AKADEMİK YOZLAŞMAYA TEŞVİK: AKADEMİK TEŞVİK KOLLAMA

Her ne kadar halen yürürlükte bulunan Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği’nin Amaç ve Kapsam başlığını taşıyan ilk maddesinde teşvik uygulamasının ana amacı açıkça ifade edilmemiş olsa da yürürlüğe konulan uygulamanın akademisyenlerin performanslarının artırılması amacına münhasır olduğuna şüphe yoktur.⁴ Yönetmeliğin iyi niyetle hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuş olduğu hususunu da belirtmekte yarar görüyoruz. Ancak sözkonusu uygulamanın üzerinden yaklaşık 8

⁴ Halen yürürlükte bulunan Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği’nin amaç ve kapsamı ilk madde içerisinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Devlet yükseköğretim kurumları kadrolarında bulunan öğretim elemanlarına yapılacak olan akademik teşvik ödeneğinin uygulanmasına yönelik olarak, bilim alanlarının özellikleri ve öğretim elemanlarının unvanlarına göre akademik teşvik puanlarının hesaplanmasında esas alınacak faaliyetlerin ayrıntılı özellikleri ve bu faaliyetlerin puan karşılıkları, akademik teşvik toplam puanının %30’unu geçmemek üzere her bir akademik faaliyet türünün toplam puanın hesaplanmasındaki ağırlıkları, akademik teşvik puanının hesaplanmasına ilişkin usul ve esaslar ve bu hesaplamaları yapacak komisyonun oluşumu ile diğer hususları belirlemektir.” Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği (Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi, 14/5/2018 No : 2018/11834; Resmî Gazete Tarihi: 27.06.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30461))

yıl geçmiştir ve bugün “Niyet İyi, Sonuç Kötü” diyebileceğimiz çok sayıda sorun bulunmaktadır. Halen yürürlükte bulunan akademik teşvik sistemine yönelik eleştirilerimizi kısa başlıklar altında özetlemeye çalışalım.⁵

Akademik teşvik uygulaması üniversitelerde “akademik teşvik kollama” davranışlarına kaynaklık etmiş ve pek çok tahmin edilmeyen ve öngörülmeleyen sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Akademik teşvik uygulaması akademisyenleri sırf para kazanmak güdüsü ile yayın çoğaltmaya ve buna bağlı olarak da şaibeli dergilerin sayısında artışa neden olmuştur. Akademisyen Selçuk Beşir Demir 2018 yılında yayınladığı “Şaibeli/Sahte Dergiler: Bu Dergilerde Kimler, Niçin Yayın Yapıyor?” başlığını taşıyan çalışmasında şu çarpıcı tespitleri yapmaktadır:⁶

“Şaibeli/sahte akademik dergilerde en fazla yayın yapan ülke sıralamasında sırasıyla Hindistan, Nijerya ve Türkiye geliyor. Şaibeli/sahte akademik dergilerdeki yayınlar gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmacılar tarafından sunulmaktadır; görüşülen Türk araştırmacılar, hızlı akademik yükselme arayışıyla makalelerini şaibeli/sahte akademik dergilere gönderdiklerini ifade etmişlerdir; akademik teşvik sistemi araştırmacıları bu dergilerde yayın yapmaya teşvik etmektedir; ve pekâlâ bilinen “yayınla ya da yok ol” baskısı ve (ayrıca) bilgisizlik/farkında olmama, akademisyenleri bu dergilere makale göndermeye sevk etmektedir.” (Demir, 2018:1296.)

⁵ Ülkemizde akademik teşvik uygulamasının akademik personelin motivasyonu ve performansı üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında akademik teşvik uygulamasına dair öğretim elemanlarının olumlu ve olumsuz görüş ve önerileri tespit edilmeye çalışılmaktadır. 40-50 öğretim elemanının görüşüne başvurarak “Akademik teşvik uygulamasını yararlı buluyor musunuz?” sorusunu yöneltmek ve daha sonra da katılımcıların şu sayısı ve yüzdesi uygulamayı yararlı bulduklarını ifade etmişlerdir demek gerçekten ne anlam ifade etmektedir? Belirli sayıda akademik personelin görüşlerinden bir sonuç çıkarmanın çok da anlamlı olmadığı kanaatindeyim. Akademik teşvik uygulamaları konusunda yapılmış başlıca çalışmalar için bkz. Güven vd. 2018; Yokuş vd.. 2018; Ültay ve Ültay, 2018; Turhan ve Erol, 2017; Okumuş ve Yurdakul, 2017; Şahin vd. 2017; Ateş, 2021; Göksu ve Bolat, 2019; Gül ve Arabacı, 2018.

⁶ Bu çalışmada Beall yağmacı dergi listesi esas alınmış ve listedeki 52 farklı ülkeden yaklaşık 753 derginin %82,3’ünün gelişmekte olan ülkeler tarafından yayınlandığı tespiti yapılmıştır. Demir: 2018:1308.

Tablo-1: Şaibeli/Sahte Dergilerde En Fazla Yayın Yapan Ülke Sıralaması (İlk 20 Ülke)

Sıra	Ülke	Yayın Sayısı	Sıra	Ülke	Yayın Sayısı
1	Hindistan	2592	11	Irak	605
2	Nijerya	1216	12	Pakistan	603
3	Türkiye	932	13	Bangladeş	552
4	ABD	892	14	Brezilya	471
5	Çin	888	15	Kenya	461
6	Suudi Arabistan	872	16	Fas	405
7	Endonezya	816	17	İngiltere	391
8	İran	792	18	Etiyopya	336
9	Mısır	763	19	Japonya	328
10	Malezya	707	20	Güney Kore	320

Kaynak: Demir, 2018:1303.

Yine ülkemizde şaibeli akademik dergilerin ne durumda olduğu konusunda Beall Listesi⁷ üzerinden yapılan bir başka çalışma içerisinde şu tespitler yapılmaktadır:

“... Bulgularda Beall listesindeki dergilerin %3,2’sinin Türkiye menşeli olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye listede Hindistan’dan sonra ikinci sırada görülmektedir. Listedeki Türkiye menşeli dergi sayısı 2003 yılından 2010 yılına kadar belli bir seviyede seyrederken (2010 yılında yedi dergi) 2011 yılından itibaren ani bir artış göstermeye başlamış ve 2016 yılında sayı 41’e ulaşmıştır.” (Akça & Akbulut, 2018:256)

Tablo-2: Şaibeli/Sahte Dergilerde En Fazla Yayın Yapan Ülke Sıralaması (İlk 10 Ülke)

Ülke	Yayın Sayısı	Yüzde
Hindistan	693	54,6
Türkiye	41	3,2
ABD	30	2,3
Pakistan	25	1,9
İngiltere	22	1,7
Nijerya	16	1,2
Malezya	14	1,1
İran	12	0,9
Almanya	11	0,8
Romanya	10	0,7
Diğer (<10)	394	31,0
Toplam	1268	100

Kaynak: Akça ve Akbulut, 2018:264.

⁷ Beall's Listesi Colorado Üniversitesi'nde kütüphaneci olarak çalışan Jeffrey Beall tarafından yapılan bir listedir

Öte yandan akademik teşvik uygulaması lisans-üstü eğitimde “tez danışmanı-öğrenci” ve üniversite kadrolarında görev yapan “araştırma görevlisi-hoca” arasında “paraziter” ortak yazarlık sorununu gündeme getirmiş ve zaman içerisinde yaygınlaştırmıştır. Üniversitelerin dünyanın ilk 500 üniversitesi listesine girme yarışı da maalesef bu eğilimi hızlandırmıştır. Nitekim 2016’da TÜBİTAK Türkiye Kaynaklı Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı’nda *“TÜBİTAK Türkiye Adresli Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı’nın amacı (...) Danışmanların Öğrencileri ile birlikte yapmış olduğu Uluslararası bilimsel yayınların teşvik edilmesidir”* denilerek bu paraziter ilişkiye kapı aralanmıştır.⁸ Çıkar çatışması açısından akademik etiğe uygun olmayan ve kolayca istismar edilebilecek olan bu paraziter ilişki ilerleyen yıllarda birçok üniversitenin Senatosu tarafından kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.⁹

Akademik teşvik uygulamasının “bütçe maliyeti” dışında görünmez “işlem maliyetleri” olduğu da asla ihmal edilmemelidir. Mevzuat beraberinde kaçınılmaz olarak bir bürokrasi ortaya çıkarmakta ve işlem maliyetlerini (Akademik Teşvik Başvuru ve İnceleme Komisyonları; Akademik Teşvik Düzenleme, Denetleme ve İtiraz Komisyonları, kurallar, prosedürler, regülasyonlar vb.) artırmaktadır. İşlem maliyetlerinin bir kısmı bürokratik prosedürlerden ibaret olmakla kalmamakta Rektörlükler bu amaca yönelik insan kaynağı da istihdam etme yoluna gitmektedirler.

Öte yandan akademik teşvik uygulamaları konusunda Sayıştay tarafından yapılan denetlemelerde de kamu zararı durumu tespitleri yapılmıştır. Akademik teşvik ödenek puanının hesaplanması sırasında yönetmeliğe uymayan hususların göz ardı edilmesi sebebiyle teşvik ödemelerinde kamu zararı oluşmaktadır (Öksüz,2024).

V. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ ve ÖNERİLER

Etik (ahlak) ırk, renk, dil, din, cinsiyet, meslek, etnik köken ve saire tanımaz ve ayırt etmez. Bir din adamı tanrıtanımaz bir kişiden daha ileri seviyede gayri ahlaki davranış ve eylemlerde bulunabileceği gibi bir profesör de hayvan güderek ekmeğini kazanan bir çobandan çok daha ahlaksız davranışlar sergileyebilir. Bir

⁸ Bkz. TÜBİTAK Türkiye Adresli Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı Uygulama Usul Ve Esasları

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/33_YK_islenmis_hali_UBYT.pdf

⁹ Ayrıntılı analiz ve eleştiriler için bkz. Aktan, 2024.

öğretmen, bilim insanı ya da yargıcın sahip olduğu mesleğinin ana özelliği toplumun diğer kesimlerine örnek davranışlar sergileme ahlakı ve sorumluluğudur. Yoksa örneğin alın teri ve emekle ve binbir zahmetle çalışarak ekmeğini çıkarmaya çalışan çiftçilerin mesleği “ulvi” bir meslek değil de akademisyenlik ulvi bir meslektir diyemeyiz. “Yüksek tahsil”in manası nedir o zaman? Dr. / Doç.Dr. / Prof.Dr. gibi unvanların ve derecelerin anlamı nedir o halde?

Öğretim elemanlarının ve bölüm kurullarının sırf daha fazla ek ders ücreti almak için müfredatı yaz boz tahtasına çevirmesi, zorunlu/seçimlik ders sayılarını çoğaltması, öğrenci sayılarını artırması, öğrenci sayılarını bölerek farklı derslere yönlendirmesi ve saire üniversitelere ve akademisyenlere yakışmayan uygulamalardır. Bu tür girişimler dışında ikinci öğretim, tezli yüksek lisans, tezsiz yüksek lisans vb. adlar altında sürekli olarak bölümlerin ve programların sayılarını ve kontenjanlarını artırmak ve saire kararlar da üniversitenin saygınlığını yok eden uygulamalardır. Önemle ve altını çizerek belirtmek isterim ki “*müfredat manipülasyonu*” ve “*akademik enflasyon*” olgusu maalesef üniversiteleri ciddi manada değersizleştirmiştir. Hele ki tüm bu girişimler daha fazla ek ders ücreti almak için yapılıyorsa o zaman bu davranış ve eylemleri “*ek ders soygunu*” olarak adlandırmanın yanlış olmayacağını düşünüyorum.

Benzer durum akademik teşvik uygulamaları için de geçerlidir. Akademik teşvik sisteminin maalesef yayın çoğaltma, akademik dergi enflasyonu, şaibeli dergiler, paraziter ortak yayıncılık, atıf manipülasyonları gibi adlar altında sıralanan çok sayıda görünmez maliyetleri bulunmaktadır. Ülkemiz açısından tüm bu hesaba katılmayan ve/veya öngörülmeleyen maliyetlerin ciddiyetle ele alınarak çözümler bulunmasının nispeten geç kalınmış bir mesele olduğunun altını çizmek isterim.

Akademik değerlerin değersizleşmesi anlamına gelen “akademik nihilizm”in ana kaynağı “*kitlesel eğitim*” ve “*akademik enflasyon*” olgusudur. Üniversitelerin (ve bu çerçevede fakültelerin, yüksek okulların, enstitülerin, bölümlerin) gereksiz yere çoğaltılması üniversite, öğrenci ve öğretim üyesi kavramlarının içini boşaltmakta ve tamamen değersizleştirmektedir. Akademik etiketizm (derece enflasyonu ve unvan enflasyonu) beraberinde akademik dergi enflasyonu, yayın çoğaltma, bilimsel araştırma ilkelerinden uzaklaşma, şaibeli dergiler, atıf mantarcılığı ve atıf manipülasyonları gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Ek ders soygunu ve akademik teşvik kollama gibi uygulamaların sadece regülasyon, kontrol, denetim ve ceza gibi önlemlerle ortadan kaldırılabileceğini

düşünmek büyük bir hata ve yanılgıdır. Doğru tedavi için doğru tanı gereklidir. Tanıdan tedaviye bir çözüm süreci olmadan bu sorunların ortadan kaldırılması mümkün değildir.

Çözümüne dair atılacak ilk ve önemli adım akademik enflasyon sorununun ortadan kaldırılmasıdır. Bu çerçevede üniversitelerde “eğitim/öğretim üyesi” ile “araştırma üyesi” arasındaki ayrım mutlaka yapılmalıdır. Eğitim ve öğretim hizmetlerini yürütecek olan akademik personelin asıl görevi “ders vermek” olmalıdır. Bu önerimiz çerçevesinde ek ders ücreti adı verilen soygun da kendiliğinden kısmen ortadan kalkmış olacaktır. Eğitim ve öğretim personelinin maaşı verdiği derslerin karşılığıdır. Ek ders ücreti adı verilen uygulama ise ancak belirli ilkeler ve kurallar çerçevesinde sürdürülmelidir.¹⁰

Bu konuda şu önemli hususun altını çizmekte yarar görüyorum. Halihazırda üniversitede istihdam edilen akademik personelin derse hazırlanma, derse girme, öğrenci danışmanlıkları, gözetmenlikler, idari işler ve saire iş yükü dışında onlara ayrıca bir de bilimsel araştırma yapma sorumluluğunun verilmesi her iki görevin de layıkıyla yerine getirilmesini engellemektedir. Bugün bir taraftan daha fazla ek ders ücreti alayım çabasında olan bazı öğretim elemanları diğer tarafta kısa sürede doçentlik unvanını alayım da maaşım artsın matematiği üzerinden ilerlemektedir. Hem “öğretmen” hem “bilim adamı” olmak çabası her iki işin de eksik yapılmasına neden olmaktadır.

Haftada 30-40 saat derse giren bir öğretim elemanının bilimsel çalışma yapmaya zaman bulabilmesi gerçekten mümkün olabilir mi? Öğretim elemanları bir taraftan daha fazla ek ders ücreti almak için bölüm kurullarında makamı, unvanı ve gücü çerçevesinde mücadele vermekte, diğer taraftan akademik teşvik ödemesinden de mahrum kalmamak için yüzeysel, gayri-ciddi ve dahası etik ilkelere tamamen ters davranışlarda bulunarak kalitesiz yayınlar yolunu seçmektedirler. Öyle ki, daha fazla ders almak yarışı aynı bölümde çalışan öğretim elemanları arasında küslükler ve kavgalara kadar varabilmektedir. Öğretim elemanlarının aşırı ders talebi akla,

¹⁰ 2547 sayılı Kanunun 36. Maddesinde yer alan “on saat ders verme yükümlülüğü” ifadesi 2914 Sayılı Yüksek Öğrenim Personel Kanunu’nun 11. Maddesi ile yasal bir soygun düzenine dönüştürülmüş bulunuyor. Eğer 2547 sayılı kanunda “Öğretim ... haftada asgari on saat ders vermekle yükümlüdür. Öğretim görevlisi ise haftada asgari on iki saat ders vermekle yükümlüdür.” hükmü yer almamış olsa ya da 10 saat sınırı daha üst bir ders yükü sınırı (örneğin, 20 saat) olarak belirlenmiş olsa ek ders soygunu adı vereceğimiz sorun en azından bu ölçüde vahim bir sorun olarak karşımıza çıkmamış olacaktı.

mantığa ve ahlaka sığmayacak müfredat manipülasyonları ortaya çıkarmakta ve akademik enflasyon sorununu büyütmektedir. Üniversitelerimizde yaşanan durum tam da bunlardan ibarettir.

“Eğitim/öğretim üyesi” ile “araştırma üyesi” arasındaki ayırım yapılması yayın çoğaltma, atıf manipülasyonları, akademik dergi enflasyonu, şaibeli dergiler gibi sorunları da en azından büyük ölçüde ortadan kaldırmış olacaktır. Akademik etiketizm kalitesiz yayın yapma eğilimlerini hızlandırmaktadır. Akademik teşvik ise akademik yozlaşmayı teşvik edici bir etki ortaya çıkarmaktadır. Ekoloji ve çevre iktisadı alanında doğanın ve çevrenin kirletilmesi karşılığında benimsenen “*kirleten öder*” prensibinin akademik teşvik uygulamasındaki karşılığının “*kirletene ödenir*” olması gerçekten üzücü ve vahim bir gelişmedir.

Akademik enflasyon sorununa çözümler üretilirken diğer taraftan da öğretim elemanlarının ve bölüm/fakülte/yüksekokul/enstitü kurullarının manipülatif müfredat oyunlarına (zorunlu/seçmeli ders sayılarını çoğaltma, uyduruk dersler türetme vs.) başvurarak ek ders soygunu yapmalarına izin verilmemelidir.

Ek ders ücretini sadece “*akademik emek*” kavramı ile bir arada değerlendirerek ortaya çıkan yasal soygunu görmezden gelmek vahim bir hata ve yanılgıdır. Aynı şekilde akademik teşvik sistemini akademik personelin mali durumunu iyileştirmek ve aynı zamanda bilimsel çalışmalarında motivasyonlarını artırmak için yürürlüğe konulmuş bir uygulama olarak görmek ve “görünmeyen maliyetleri” gözardı etmek “*akademik körlük*” demektir.

Türk yükseköğretiminin sözde akademik performansı artırmak amacına yönelik olarak nitelikten uzak niceliğe yönelik sayı ve sayma oyunlarından, metrik ve atıf fetişizminden ve müfredat manipülasyonlarından mutlaka ama mutlaka kurtulması gerekir. Bunun için ilk yapılması gereken akademik nihilizmi yaratan akademik enflasyon sorununa bütünüyle son vermektir. Çoğaltma her yönüyle yıkım demektir. Kitlesele eğitim maksadıyla üniversite sayılarını çoğaltmak, akademisyen sayılarını çoğaltmak, fakülte/yüksek okul/enstitü sayılarını çoğaltmak, yüksek lisans ve doktora programlarını ve öğrenci sayılarını çoğaltmak, kitap-makale-tez vb. akademik yayın sayısını çoğaltmak, akademik dergi sayısını çoğaltmak akademiyi bütünüyle değersizleştirmektedir. Bu konuda kararlar almanın ve uygulamanın Yükseköğretim Kurulu, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı TÜBİTAK gibi kurumların güç ve yetkisini aşan bir durum olduğunun elbette farkındayım. Siyasi iktidarların bu yönde bir iradeyi ortaya koymaları ve cesur

kararlar olarak uygulamaları gerekir. Ancak çıkmaz ve açmaz şudur ki, akademik enflasyon sorununu yaratan ve akademinin değersizleşmesine yönelik kararları alan ve uygulayan siyasi iktidarlar değil midir?

Karamsar ve kötümser düşünmeyi bir tarafa bırakıp iyimser olalım, ümidimizi yitirmeyelim ve mücadele etmekten vazgeçmeyelim demekten başka bir seçeneğimizin olmaması gerçekten hüznü veren bir durumdur. *Özlenen Üniversite, Yaşanan Üniversite*¹¹ kitabımın yayınlanmasının üzerinden 20 yıl geçti. Peki bugün üniversitelerimiz ne durumdadır? Türk yükseköğretiminde izlenen yanlış yolların bazılarını sıralayarak çalışmamı tamamlamak istiyorum:

- Akademik değerlerin değersizleşmesi: Akademik Nihilizm.
- Akademik çoğaltma kafası: Akademik Enflasyon
- Akademik derecelerin ve unvanların ayaklar altına alınarak akademik liyakat ve akademik saygınlığın yok edilmesi: Akademik Etiketizm.
- “Toplam Kalite”den uzaklaşma ve “Toplam Kantite”ye odaklanma.
- “Akademik Etik” ilkelerinin de ötesine geçen “Akademik Ayıplar ve Utanmazlıklar”

Kaynaklar

Akça S. ve Akbulut M. 2018. “Predatory Journals in Turkey: An Investigation Through Beall List”, *Bilgi Dünyası* 2018;19:255–74.

Aktan, C.C. 2003. *Özlenen Üniversite Yaşanan Üniversite*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aktan, C.C. (ed.) 2003. *Çıkar Grupları ve Rant Kollama*, İstanbul: Zaman Kitap.

Aktan, C.C. 2022. “Akademik Rant Kollama: Yükseköğretim Kurumlarında Rant Yaratma, Rant Dağıtma ve Rant Kollama Faaliyetleri”, içinde: Aktan, C.C. *Mübtezel Kalabalık -Ecce Homo Academicus-*, Konya: Literatürk Yayıncılık.

Aktan, C.C. 2024. “Akademik Marabacılık Ve Akademik Parazitizm ‘Hoca-Asistan’ ve ‘Tez Danışmanı-Öğrenci’ Arasındaki Suistimalci ve Paraziter Ortak Yazarlık İlişkisi Üzerine”,

¹¹ Aktan, C.C. 2003. *Özlenen Üniversite Yaşanan Üniversite*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

<https://www.researchgate.net/profile/Coskun-Can-Aktan>

Al, U. ve Y. Tonta, 2022. “Araştırma Değerlendirme ve Teşvik Sistemlerinin Akademisyenlerin Rant Kollama Davranışları Üzerindeki Etkileri: Bir Keşfedici Örnek Olay Araştırması”, Bilgi Dünyası, Cilt 23 Sayı 1.

Ateş, S. 2021. “Akademik Teşvik Sisteminin Üniversite Öğretim Elemanları Performansına Etkileri: TRC 2 Bölgesinde Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Kamu Yönetimi ABD, Malatya.

Demir, S. B. 2018. “Predatory Journals: Who Publishes In Them And Why?”, Journal Of Informatics”, 12, 1296-1311.

Göksu, İ. ve Y. İ. Bolat 2019. “Akademik Teşvik Uygulamasının Performansa Yansıması: 2016 ile 2017’nin Karşılaştırmalı Analizi”, Yükseköğretim Dergisi”, Cilt 9, Sayı 2, ss 189-200.

Gül, İ. ve Arabacı, İ. B. 2018. “Öğretim Elemanlarının Akademik Teşvik Ödeneğine İlişkin Görüşleri”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17(66), 675-687.

Güven, A., Kaplan, Ç., ve Acungil, Y. 2018. “Türkiye’deki Akademik Teşvik Çalışmalarının Akademik Personelin Motivasyonu Üzerine Etkisi”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 73(1), 245-268.

Karabacak, N., Küçük, M. ve Korkmaz, İ. 2020. “Yükseköğretimde Performansa Dayalı Akademik Teşvik Uygulamasının İncelenmesi”. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 8(3), 831-864.

Krueger, A.O. 1974. “The Political Economy of the Rent-Seeking Society,” American Economic Preview 64 (June): 291.

Okumuş, K. ve Yurdakal, İ.H. 2017. “Akademisyenlerin Akademik Teşviğe İlişkin Görüş ve Düşünceleri”. Journal of Academic Social Science Studies. 58, ss. 145-156.

Öksüz, M. 2024. “Yükseköğretim Kurumlarında Kamu Zararı: Sayıştay İlamlarından Kanıtlar”, Sayıştay Dergisi, 35(133), 211-240.
<https://doi.org/10.52836/sayistay.1495586>

Şahin, F., Tabak, B. Y., ve Tabak, H. 2017. “Motivasyon Kuramları Bağlamında Akademik Teşvik Ödeneği Uygulamasının Değerlendirilmesi”. Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi (2), 403-410.

Turhan, M. ve Erol, Y. C. 2017. “Akademisyenlerin Akademik Teşvik Ödeneğine İlişkin Görüşleri”. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(3), 281-296.

Tullock, G. 1967. “The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft “, Economic Inquiry, Vol 5, 1967, pp. 224, 232.

Tullock, G. 1991. “Rent Seeking”. In: Eatwell, J., Milgate, M., Newman, P. (eds) The World of Economics. The New Palgrave. Palgrave Macmillan, London.

Tullock, G. 1993. “Are Scientists Different?”, Journal of Economic Studies 20, 90-106.

Ültay, E., & Ültay, N. 2018. “Akademik Teşvik Ödeneğinin Bilimsel Faaliyetlere Etkisi Hakkındaki Akademisyen Görüşleri”. Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi (1), 162-171.

Yokuş, G., Ayçiçek, B., ve Kanadlı, S. 2018. “Akademisyen Görüşleri Doğrultusunda Yükseköğretimde Performansa Dayalı Akademik Teşvik Sisteminin İncelenmesi”. Yükseköğretim Dergisi, 8(2), 140-149.

Mevzuat

TÜBİTAK Türkiye Adresli Uluslararası Bilimsel Yayınları Teşvik (UBYT) Programı Uygulama Usul Ve Esasları
https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/33_YK_islenmis_hali_UBYT.pdf

Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği (Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi, 14/5/2018 No : 2018/11834; Resmî Gazete Tarihi: 27.06.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30461)